THÖKÖLY

ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

*

IRTA

DR. SZÁDECZKY LAJOS

SZÉKELY-UDV. ref. kollégium KÖZ-KÖNYVTÁRA

— KÜLÖNNYOMAT A „SZÁZADOK" 1898-IK ÉVFOLYAMÁBÓL —

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1898

THÖKÖLY

ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE

*

IRTA

DR. SZÁDECZKY LAJOS

— KÜLÖNNYOMAT A „SZÁZADOK“ 1898-IK ÉVFOLYAMÁBÓL —

KÖZ-KÖNYVTÁR

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1898

A haldokló erdélyi fejedelemségnek egyik legérdekesebb, drámai fordulatokban gazdag fejezete Thököly Imrének a »kurucz király«-nak erdélyi fejedelemsége, az ő itteni »pünkösdi királyság«-a.

Thökölynek, mióta a magyarországi bujdosók vezére lett, állandóan előtte lebegett, mint vágyainak egyik czélpontja, az erdélyi fejedelemség. Anyai ágon rokona volt a dicső emlékű Bethlen Gábornak s örököse gazdag erdélyi uradalmaknak, melyek neki zsenge ifjúsága idején, magyarországi váraiból kiüldöztetve, menedéket nyujtottak.

Erdélyben talált, mint a bujdosók nagy része, menedékhelyet, uj hazát; onnan kapta vitézi és vezéri pályafutásán az első erkölcsi és fegyveres támogatást; de nagy tehetsége és nagyravágyása csakhamar önállóságra sarkalták s a hadi szerencse is hozzájárulván, a szultán 1682-ben már Magyarország fejedelmévé teszi s Felső-Magyarországnak egy ideig tényleg uralkodó fejedelme.

Az erdélyi politika, ha ekkor már Thökölyvel nem is egy úton, de legalább párhuzamos irányban halad, a merre a közös török szövetség és pártfogás kivánja. De a császári hadak győzelmei s a török rohamos térvesztése Magyarországon az erdélyi politikát forduló ponthoz juttatták: a török védnökség alól a magyar királyé alá menekülésre.

S itt válik el Apafi és Teleki politikájának iránya véglegesen a Thökölyétől. Az erdélyi kormányférfiak számot vetnek az új politikai és hadászati viszonyokkal és az ebből következő kényszerhelyzettel, 1685-től kezdve fokról fokra engedve az önálló fejedelemség függetlenségéből, 1688 máj. 9-én aláirják Caraffának a szebeni nyilatkozatot, melyben Erdély kijelenti elszakadását a portától s elfogadja a magyar korona fenhatóságát. »Két gonosz közül — a mint Teleki mondá — jobb

volt a kisebbiket választani, mert a német fegyverre hánta volna az ország népét, ha be nem esküdnek s török uram, a bestye pogány, nem vette volna le róluk.« [1])

Thököly megmaradt a régi politika tövises ösvényén, melyről még a török hálátlansága (1685. váradi elfogatása) sem térítette le.

Si fractus illabatur orbis,
Inpavidum ferient ruinae

gondolta a classicus költővel ez a spártai jellem s megmaradt németverő kurucznak a mellette kitartók kisded seregével.

A dúsgazdag fejedelmi sarjból akkor lett igazán hazátlan bujdosó, midőn védura, a török kiveretett a magyar várakból s mindinkább kiszorult a magyar alföld rónáiról.

Thököly 1686 tavaszán menedékhelyet keresett Erdélyben, Hunyadba vonult hajdani jószágaira, fejedelmi czímének elismerését kérte Apafitól, kinek fogadott fia kivánt lenni s erdélyi honosságának törvényes megerősítésével együtt elkobzott jószágait követelte.

Apafi pedig Kálnoki Sámuel és Kabos Gábor vezetése alatt hadat küldött ellene és kiveretle Erdélyből.[2]) Kálnoki hadai észrevétlenül közeledtek jun. elején egy kora hajnalban Vajda-Hunyadhoz s majdnem elfogták magát Thökölyt is. Egy órányira voltak már a vártól, midőn Thökölyt valaki értesíté a veszélyről. Thököly lóra kapott és Facsét felé menekült, fedezetül 300 lovast hagyván hátra, a kik a reggel 4 órakor Hunyadra érkezett erdélyiekkel megverekedtek s Thököly futását fedezték. Még így is két mérföldnyire üldözték Thökölyt, a kinek összes tábori készletét, élésszekereit s pénzesládáit elfogták. »Egy mentém, rajtam levő köntösömön kivül, egy ingem vagy dolmányom sem maradott« — panaszolta maga Thököly.

Kálnoki Sámuelnek ez a sikerült bravour majdnem az életébe került, midőn négy év multán Thököly kezébe jutott, a mit ott beszélünk el.

Thökölyt a hunyadi vereség nyilt ellenségévé tette Apafinak, Telekivel már előbb meghasonlott. A Drinápolyból Budavára felmentésére sietö nagyvezér Szulejmán elé küldte követeit, erősen vádolván Apafit, hogy a porta ellenségeivel tart s hogy őt megrohanta, mint egy »utonálló«-t. Az erdélyi követek védelmüket pénzzel erősítgették. Szulejmán még így is

[1]) Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály Historiája 1661—1711. (Újabb Nemzeti Könyvtár szerk. Kazinczi Gábor II. kiadás 183. l.)

[2]) Angyal Dávid: Thököly Imre. M. Tört. Életrajzok. V k. 186. l.

szemére hányta Apafinak, hogy a némettel nem mer, mint elődei tették, szembe szállani. Bár Apafi nyiltan ekkor még nem szakított a törökkel, a porta már átlátott a kétszínű erdélyi politika szövevényein s szívesen látta volna, ha Thököly Apafit trónjáról leszorítja, de segítséget most nem adhatott, mert a magyarországi harctér vette igénybe teljes haderejét. Hiába volt XIV. Lajos közbenjárása is, a ki 1686 decz. 10-én felhatalmazta Girardint, a portán lévő követét, hogy igérjen 30,000 tallért a nagyvezérnek, ha Thökölyt Erdély fejedelmévé avatja.

Erdély nyilt szakítása a török védnökséggel s Thököly hadi szolgálatai és érdemei a török mellett az aldunai harczokban (1687—89), egyengették útját az erdélyi fejedelemség elnyerésére.

XIV. Lajos követe 1688 őszén is élénken sürgette a portán Thököly megjutalmazását. Ekkor az oláh vajdaságra törekedett, de azt Brankován Constantin (későbbi szövetségese) nyerte el. 1689 őszén az új franczia követ (Castagnéres de Chateauneuf) is figyelmeztette Musztafa nagyvezért, hogy illő volna Thököly szolgálatait Erdély, Moldva, vagy Oláhország birtokával megjutalmazni.[1]) XIV. Lajos fentartotta 30,000 tallérnyi ajándékigéretét a negyvezérnek, de csak ha Thököly már tényleges uralkodóvá lett — és pedig nem máshol, mint Erdélyben.[2])

Hogy Thököly mennyire vágyott az erdélyi fejedelemségre, élénken tanúsítja a császáriakkal való alkudozása a nisi török vereség után. Az elfoglalt Nisben maradt Veteráni tábornok (1690-ben) azt válaszolta ajánlataira, hogy kegyelemre számíthat, ha leölvén a nikápolyi őrséget, a várat a császáriak birtokába juttatja. »Még többet is tennék, — izente Thököly — *ha a császár elismerne Erdély fejedelmének.*« [3]) Erről azonban a bécsi udvarban hallani sem akartak.

Apafi Mihály 1690 ápr. 15-én elkövetkezett halála előtérbe tolta a portán az erdélyi fejedelemség kérdését. A hűtlenné vált fejedelem különben is kiskorú fiára senki sem gondolt a divánban, az öreg Apafit sem személyeért kiméltek a német katonaság és a magyar király védnöksége befogadása után, de mert a tatár khán mindeddig gyöngén támogatta a szultánt. 1690-ben azonban 15,000 főnyi segélyt igért, úgy hogy ez által Erdély megtámadása a főserég gyöngítése nélkül lehetővé vált. És ez eldöntötte Thököly erdélyi fejedelemmé kineveztetése régóta huzódó kérdését.

[1]) Angyal Dávid id. m. 211. l.
[2]) U. ott 211. l.
[3]) U. ott 212.

A szultán 1690 jun. 8. athnámét állított ki részére, mely hivatkozva a hűtlenné lett Apafi halálára s Thököly eddigi kiváló szolgálataira, megbízza őt, mint Bethlen utódát, Erdély kormányzásával; évi adót annyit kivánt tőle, a mennyit Bethlen fizetett (azaz 10,000 aranyat). Nikápolyban adta át Ahmed basa a díszes kísérettel divánba hívott Thökölynek a szultán küldötte aranyos és nyusztos kaftánt s a fejedelemség jelvényét a botot és zászlót s a kinevezésről szóló athnámét. Segítségül pedig melléje rendelte (mert a mellette lévő kuruczok és hajdúk kevesen voltak) a cserkesz származásu Ahmed szilisztriai basát, mint seraskiert (fővezért), több basával, néhány ezer főnyi lovas és jancsár haddal, s a krimi tatár hadakat, melyek élén »a tatár khán kisebbik fia személye szerint ült fel mellette.« [1]) A havasalföldi vajdának is megparancsolá a szultán, hogy minden hadával Tökölyhez csatlakozzék.

I. A zernesti csata.

Thököly 1690 jul. elején indult el kurucz, török, tatár hadaival a bolgárföldi Rahoviczáról, az ő téli szállásáról s a Dunán átkelve csatlakozásra szólította fel az oláh vajdát. Brankován, ha nem is szívesen tette, a szultán fermánjának engedelmeskedve, kalauzoltatta és élelmeztette kelletlen szövetségeseit s maga is csatlakozott hadaival; de — ha Csereinek elhihető — Hájszlerrel az erdélyi főparancsnokkal is levelezett s elárulta Thököly czélját, hadai számát.[2]) A tatár sereg zöme is Havasalföldön csatlakozott, Krim felől jöve. Augusztus közepén már Bukuresten innen, többnyire az Argis folyó mentében táborozott és haladt az erdélyi határ felé Thököly kurucz, török, tatár és oláh csapatokból álló tarka serege, melyet 20—25,000 főnyire tesznek az egykorú tudósítások.[3])

Thököly hadi készülete nem maradt titokban az erdélyiek előtt. »A tavasz elhozá magával a török nagy készületeit és Tökölinek Erdélybe való szándékozásának hírét.« [4]) A hírre az államtanács, mely Teleki Mihály elnöklete alatt 12 tanácsosból állott s az ifju fejedelem nevében kormányozta az

[1]) Cserei Mihály históriája 194 l.

[2]) U. ott 198. l.

[3]) A csík-kozmási pap följegyzése szerint plane 70-000-en lettek volna. (Ld Székely Okltr. VI. k. 417 l. és *Benkő* Károly: Csík, Gyergyó és Kászonszék. 122. l.) Én a 20,000-et is nagyításnak tartom.

[4]) Bethlen Miklós önéletirása II. k. 113. l. — »Szörnyű rendkívül való árvizek lőnek szerteszélyel az országban, kétségkívül praesagiálták (jósolták) a sok idegen hadaknak Erdélybe való jövetelét« (Cserei M. id. m. 199. l.)

országot az öreg Apafi halála óta, általános hadfölkelést hirdetett az országban és részleges gyűlést (a delegatiót) Radnótra. Jun. közepe (17.) óta tanácskoztak itt a tanácsurak és a követek (deputátusok) s a közfelkelést jul. 18-ára tűzték ki »főgeneralis Teleki Mihály uram ő kegyelme dispositiója szerint«,[1]) aug. 21-ére pedig (mely éppen a zernesti csata napja lőn) országgyűlést hirdettek Szebenbe. A Thököly beütését meggátlandók, (jun. 23.) elhatározták a Bodza-szorosnál lévő épületek kijavítását, megbízván azzal Mikes Pált a háromszéki viczetisztekkel s a brassai bírót. Jul. 1-én a somlyai és kolozsvári német őrséget mozgósították s az udvari mezei hadakat készenlétbe helyezték. Elrendelték, hogy Udvarhely- és Marosszékből 3—3 zászlóalj legyen készen s várjon Teleki Mihály parancsára. Ezek előljárójává Gyulafi László rendeltetett, 400 frt, mellé Thoroczkay Mihály, 200 frt hópénzzel.[2])

Jul. 24-én a Radnóthon tanácskozó deputatio a Thökölyvel való titkos egyetértés meggátlására és megtorlására felhatalmazást adott Telekinek, hogy a Thökölyvel egyetértőket, kik az ő embereit »levéllel vagy izenettel magokhoz nyilván vagy titkon jártatnák« nemesi szabadságok tekintetbe vétele nélkül elfogathatja, és mindaddig fogva tarthatja, míg ügye el nem dől itélettel, s hogy ebben minden tiszt tartozik Telekinek segédkezni.[3])

A legfőbb gondot azonban a hadi készületekre fordították.

A hadi készületek főintézője tulajdonkép Heisler generális, az Erdélyben lévő német hadak fővezére volt. Kevés had volt mellette, mert a török főhaderő Belgrád visszavételére indulván, a német hadak nagy része is kivonatott Erdélyből. A benmaradt hét regimentből hármat a Vaskapuhoz küldött, négy regimenttel pedig maga indult Szebenből (aug 15.) Fogaras, Törcsvár felé, a honnan (aug. 6.) megsürgette, hogy az ország hada Szászsebesnél szálljon táborba, hogy a Vulkán-szorostól kezdve Vöröstoronyig őrködhessenek. Heisler még tovább ment, Háromszékre a Bodza-szorosba, a merre Thököly bejövetelét várták.

Verestoronyhoz néhány vármegye és az *aranyosszéki székelyek* hadát küldték. Ezek generálisává Bethlen Miklóst kívánták Radnóton megtenni, de ő azzal utasította el magától a tisztséget, hogy »ha békességben tisztem nincs, hadakozásban tisztet nem viselek; én sem főispán, sem kapitány nem vagyok.«[4]) A tanács-

[1]) Történeti Lapok. 1874. Consultatio Radnotensis.
[2]) Szilágyi Sándor: Erd. Országgyűlési Eml. XX. k. 55. l.
[3]) Papp Miklós: Tört. Lapok. I. évf. II. félév 645 l.
[4]) Bethlen M. önéletirása II. k. 114. l.

urak egymásra néztek s »Teleki mond az uraknak: ez azt teszi: ha békességben elől mosdottatok, nosza most is.« Vöröstoronyhoz aztán Gyulai Ferencz főispánt, Udvarhelyszék főkirálybíráját küldötték,[1]) Fogarast és az összes fogarasi havasi utakat Bethlen Gergely tartotta megszállva gyalogsággal, lévén 3 zászlóalj lovasa is Udvarhelyről s 200 oláh lovasa, meg az egész fogarasföldi lovas hadi rend. Vöröstoronytól Zernestig ő őrködött.[2]) Az erdélyi hadak élére pedig maga Teleki Mihály, mint ország főgeneralisa állott, a kinek táborba szállását és maga mellé menetelét Heisler is sürgette. Teleki, bár felesége és nagyobbik fia igen beteg volt, aug. 15-én a táborba indúlt, hogy, »ha úgy kivántatik, vére kiontásával és élete elfogyásával is ő felségéhez való hűségét megmutassa: pro caesare, rege, principe, patria kész lévén meghalni«.[3])

A mozgósított hadak, főkép a délkeleti határszélhez közeli székelység, tömegesen gyűlt a táborba.

Midőn Heisler (aug. 6.) a Törcsvári-szorost megvizsgálta, 2 német lovas ezreden és 200 puskáson kivűl ott talált hat zászlóalját Udvarhelyszékről, kilenczet Aranyos- és Marosszékről, a Tömösi-szorost 150 német gyalog őrizte, a Bodza-szorosban 2 német ezreden és 200 puskáson kivűl a háromszéki és csíki székely lófő hadak táboroztak, eleinte Macskási Boldizsár, majd a táborba érkező Teleki Mihály fővezérsége alatt.

Az Osdolai-szorosban 200 német lovas és 200 székely lófő őrködött, az Ojtoziban 200 német lovas és gyalog s e két szorosba rendeltetett Háromszék összes gyalogsága.

Ezeket a délkeleti szorosokat szállották meg legerősebben, mert a kémek azt a hírt hozták, hogy Thököly a Törcsvári, Bodzai és Ojtozi szorosok valamelyikén át készül betörni s hogy a határon túl Rukkoron, Kimpinán és Plojesten készülnek hadai befogadására.[4])

A német és székely hadak már egynéhány hétig táboroztak a Bodzán s ellenség még nem mutatkozott. Thököly valószínűleg értesülvén a Bodza-szoros erős megszállásáról, nem erre, hanem a Brassó és Zernest között, a Bucsecs és Királykő alatt bevágódó Törcsvári-szoros felől támadott. Thököly a havaseli Hosszúmezőről felkerekedvén, aug. 13-án érkezett a magyar határra a Törcsvári-szoros elé. Aug. 14-én csöndben kikémlelte a helyszini viszonyokat s 15-én hajnalban 2-300

[1]) U. ott 115. l.

[2]) Heisler levele 1690. aug. 6. Erd. Orsz. Eml. XX. 403.

[3]) Teleki levele Absolonhoz Gernyeszeg 1690. aug. 14. Erd. Orsz. Eml. XX. 404.

[4]) Heisler 1690 aug. 6. levelében Telekinek Erd. Orsz. Eml. XX. 403.

kuruczot a határon átküldött, hogy a legelső sánczot foglalják el. Ezek a sűrű köd leple alatt, álúton oly csöndben érkeztek a sáncz alá, hogy senki észre nem vette. A sánczban 30 dragonyos, 26 puskás és 50 marosszéki székely volt őrségen, kiknek egy része még aludt, midőn a kuruczok a sánczba akadálytalanúl behatoltak s a meglepett németeket majd mind lekaszabolták, Hauben nevű kapitányok kivételével, a kit elfogtak; a székelyek közül is, a kik ellentállottak, többeket levágtak, vagy sulyosan megsebesítettek; némelyek elfutottak, mások ellentállás nélkül megadván magokat, sértetlenül maradtak. A kuruczok aztán az ily könnyedén elfoglalt sánczot, melyben mindössze két taraczkot találtak, megszállották.

Thököly genialitása most merész tervet forralt, mert korántsem akart a szorosokban egyenlőtlen harczba bocsátkozni.

Mielőtt azonban ennek végrehajtásához fogott volna, nyilt parancsot küldött az erdélyiekhez, kiváltképen a határhoz közelebb lévő városok és falvak lakosaihoz intézve, jelezvén a tatár khán fiával és a török császár szerdárjával a határra érkezését, az utakon lévő ellenség felverését, az út megnyitását, intvén a lakosokat, hogy, ha idejekorán megkeresik őt, oltalomlevelet ad mindenkinek, hogy személyökben és javaikban ne károsíttassanak, a ki pedig ellenségnek mutatja magát, a következendő kárt és veszedelmet magának tulajdonítsa. Inti arra is az erdélyieket (bizonyára a tatár gazdálkodásra gondolván), hogy a kisebb helyekről az erődített helyekre menekűljenek.

És ez 1690 aug. 17-én kelt a törcsvári sánczban, a hol akkor Thököly maga is táborozott.[1])

Heisler és tisztei ez alatt mulatozással tölték a bodzai táborban a Thökölyre várakozás unalmas napjait. Épen javában kártyáztak aug. 15-én s Heisler »kalapját társaitól elnyert tallérral, aranynyal félig megtöltötte vala«, midőn este felé érkezik a hír a törcsvári becsapásról.

Heisler tüstént kiadta a rendeletet az indúlásra s az egész székely-magyar-német tábor felkerekedett s éjszaka általjövén Nyén felé, Szentpéternél rövid pihenőt tartva, »sebes ügetést, nyargalást« siettek Törcsvár alá, a melytől azonban még néhány kilométernyire beljebb a hegyek közt van az ország határ és állott a Thökölyék által elfoglalt végső sáncz. A hosszas várakozás után nagy volt a harczi kedv a seregben: »nagy örömmel s bátran mennek vala mind a

[1]) Cserei M. históriája 197. l.

németek, mind a magyarok.«[1]) Heisler aug. 16-án reggel már kisérletet tett a törcsvári sánez visszafoglalására: 2—300 gyalogot küldött a kuruczok elűzésére, néhány taraczkot is adván velök támogatásúl. Ámde a kuruczok oly hevesen verték vissza támadásukat, hogy a németek a két taraczkot is elhagyva, hanyathomlok menekültek visszafelé. Sokat levágtak közülök, s egész Törcsvárig tartott az üldözés, úgy annyira, hogy — brassai hirek szerint — ha a vár kapuja zárva nem lett volna, a kuruczok azt is könnyen elfoglalhatták volna. A kuruczok vígan tértek vissza a magyar-oláh határszélen lévő táborukba; Heisler pedig a vár háta megett, de annak közelében helyezte el seregét s onnan jártak át a vár mellett összeszűkülő sziklakapu szorosán át az ellenséggel csatározni.[2]) De a mig várták Thököly támadását, éjszakánként óvatosan változtatgatták táborhelyüket, az elhagyott táborhelyen nagy tüzeket rakván az ellenség félrevezetésére, »hogy inkább az ellenség éjszaka fel ne verhetné« őket. Nappal aztán ők is táborhelyükről s az ellenség is elfoglalt és megerősített sánczából kiszállván »szüntelen ellenkeznek vala«, apró csatározásokkal háborgatván egymást.

Thököly ezekkel az aug. 15-étől egészen 21-éig tartott csatározásokkal nem a szoroson való átkelést akarta kierőszakolni, csupán az ellenség figyelmét lekötni és elterelni.

Ezalatt a havaseli vajda Heislert titokban figyelmeztette, hogy ők sokan vannak s tanácsolta, hogy »olyan kevesed magával ne álljon harczot«; de Heisler a védelemre előnyös helyzet mellett erősen bízott harczedzett németjeiben s főkép a számra nézve jelentékenyebb *s harczi vitézségben híres székelyekben*, s elhatározta, hogy Thökölyvel megütközik.[3]) Hiába javasolta Teleki is a visszavonulást, a Vaskapunál lévő ezredek visszahívását, a várakból ágyúk szerzését (mert mindössze néhány taraczkjok volt), Heisler nem engedett: ő erősen bízott, hogy a Törcsvári-szorosban Thökölyt feltartóztatja.

Arra persze nem gondolt, a miben Thököly épen fára-

---

[1]) »Heisler bízván a németeknek eddig való szerencséjéhez ... mind penig *a székelysey még akkor hires levén hadakozásra*, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Thökölyivel megütközzék«. Cserei id. m. 199. l.

[2]) Ezeket a részleteket az aug. 15-iki és 16-iki törcsvári csatározástól a »Des Grafen Tököli Einfäll in Bnrzenland« irója tartotta fenn id. h. 242—243. l.

[3]) Czegei Vass György Naplója. Az Akadémia Monumentái XXXV. k. 92. l. Megjegyzendő, hogy Törcsvártól, a hol a vár elzárja a szoros utat, az országhatár még jóval alább megy. Itt a vártól délfelé a határszéli sánczoknál folytak ezek az összecsapások, nem a vár körül.

dozott, hogy az ellenség háta mögé kerülhet, mert a helyi viszonyokkal ismerősök biztosították, hogy a közelben (egész a Vöröstoronyi-szorosig) lehetetlen a havasokon sereggel átkelni. Valóban Hannibál óta alig volt hadvezér, a ki ilyen lehetetlennek látszó vállalatra szánta volna magát.

Amde »Thököly Imre is tanult hadviselő ember lévén, nem vala bolond, hogy olyan szoros helyekre jöjön« és a Törcsvári szorosban nagy véráldozatok árán próbálja az átkelést kierőszakolni. A helyett nagy titokban kikémleltette a közeli havasi ösvényeket, a melyeken eddig legfölebb havasi juhászok jártak és ismertek s elhatározta, hogy ezeken kisérli meg átvezetni seregét.

Hogy pedig terve titokban maradjon, abba egyedül a török szerdárt Cserkesz Ahmed basát avatta be. A havaseli vajdát (akiben nem bizott) a Törcsvári-szorosban hagyta oláh hadaival s csekély számú törökkel, megparancsolván, hogy további rendeletig folytassák a csatározást a németekkel és erdélyiekkel. Ő maga pedig visszavonúlván a törcsvári útról; Rukkortól átcsapott nyugat felé a Dimbovicza patak szűk völgyébe s arra felé kezdette felvonultatni seregét. Itt még csak ment a dolog, de a midőn a Dimbovicza felső völgyét (a hol az északnyugatra fordul) el kellett hagynia s neki kellett vágni a meredek hegyoldalaknak, gerinczeknek, szakadékoknak: ez valóságos istenkisértésnek látszott s oly elszántságra vall, amely mindent koczkára tesz a hőn óhajtott czél eléréséért. Cserei nem nagyít, midőn ezekkel a szavakkal festi Thököly átkelését a havasokon: »Oly kietlen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállitja be harmad napig táborát, ahol soha lovas ember s talán gyalog is nem járt és csak egy-egy lovas ember mehetett el s térden mászván s a lovak farkára fákat kötvén, úgy ereszkedtenek be szép csendesen a tágas völgyekre«.[1])

Akik ismerik az Erdélyi Havasok alakulatát, azok igazat fognak adni Csereinek; még gyakorlott turistát is próbára tesz az átkelés e közel 2000 m. magas hegygerinczeken, melyekből a közeli Királykő 2241 m. magasra emelkedik ki.

Thököly (amint a helyszini vizsgálatok alapján megállapitható) a Dimbovicza völgyéből, ott ahol az délre kanyarodik, a Királykő alól belé szakadó patak völgyében, a Királykő felé kanyarodva a *Tomasellu* hegyhátra kapaszkodott fel seregével, innen a katonai térképen *Capu Tomasiului* (Tamásfő) névvel jelzett határgerincz nyugati oldalán látható havasi legelőn

[1]) Cserei M. Históriája 199. l.

vonult végig s megkerülte az 1733 m. magas *Tamás-csúcsot*. Innen a *Hosszúhegyen* (Muntea lunga) a két ország határa mentében vonult végig s elhagyva a *Csókán-csúcsot* (Verfu Ciocanu) az ő átvonulásáról elnevezett *Török-gerinczen* (Muchia Turcilor) ereszkedett le a *Török-völgybe* (Valea Turcilor), a ma is ugynevezett *Török-úton* (Drumu Turcilor), mely a Barcza-patak felső szűk völgyébe vezet, ahol aztán a *Török-tisztáson* (Luncile Turcilor) megpihentek a kimerítő háromnapos út után. Ágyúkat Thököly arra felé nem hozhatott magával (szerencséjére az erdélyieknek sem igen volt), de a munitio és egyéb hadi podgyász szállítására mégis kellett útat vágatnia s ennek az útnak nyoma máig is meg van s a Nagy-Királykő tetejéről a Tamás-főtől a Csókán-csúcsig igen tisztán látható. A Török-gerinczen is megvan a nyoma. Manapság csak a juhászok használják ösvénynek, rendes közlekedés azonban nincs rajta semmifelé.[1])

Aug. 21-én d. u. Heisler és Teleki a törcsvári kőszikláról nézték, hogyan csatároznak a német gyalogok és a lovas székelyek a szemben álló oláhokkal s törökökkel: midőn egyszerre csak sebes-vágtatva érkezik a Zernest felé küldött előőrs csapat, melyre Thököly előőrsei reá ütöttek és jelentik, hogy az ellenség bejött az országba.

Nagy volt a riadalom az erdélyi táborban. Heisler maga is nagy zavarba jött (conturbálódék) e váratlan és meglepő hírre, megfúvatja a trombitákat s a székely, magyar és német hadakat nyargalvást viszi Zernest felé.

Zernest Törcsvártól észak-nyugotra m. e. 4 km. távolságra van, köztük két (akkor csak egy) falu *O- és Uj-Tohán*, ez a Barcza, amaz a Törcsvári (oláhúl Török- vagyis Turcu) patak völgyében. A két falu és völgy között egy keskeny dombhát húzódik végig, melyen az út keresztülvezet. Midőn az erdélyi sereg

---

[1]) Ezt a Nagy-Királykőről gyönyörűen láttam, br. Mannsberg Sándor és Hirschfeld Sándorral, 1897 aug. 23-án, le is fényképeztük. Orlovszky Gyula Brassó város törcsvári uradalmának (melyhez a Török-völgy stb. is tartozik) főerdésze szóbeli magyarázatából jegyeztem fel a »Török« jelzőjű neveket. Feltünt nekem, hogy Thököly a Tamás-főre érve (amely közvetlen a Nagy-Királykő háta mögött fekszik) miért nem bocsátkozott le egyenesen a Tamás-völgyön a Barcza völgyébe s miért került oly nagyot nyugot felé? Valószinűleg azért, mert nagyon meredeknek tartotta s azért került oly messze nyugotra. 1690 decz. 31-én még egyszer beütött erre felé Thököly kapitánya Daróczy András néhány száz kuruczczal, akik ellen Veteráni a fiatal hannovori herczeget küldötte 1000 lovassal. A kuruczok Zernest felett szinlelt futással a bokrok közé csalogatták, ahol az elrejtőzöttek a hannoveri herczeget és kiséröit agyonlötték és kifosztották. (Cserei 212. és a brassai névtelen 266.) Máig is mutatják a »Murmentul« (Temető) nevű helyet, kőkereszttel megjelölve, ahol az elesettek vannak eltemetve.

e dombtetőre ért, közvetetlen alatta már lángban állott *Tohán* falu, melyet a tatárok előhada gyujtott föl s távolabb nyugatra a Királykő meredek sziklafalai alá tekintve, a Zernest felett elterülő szűk völgy ölén, ott látták a Thököly egész táborát csatarendben felállitva.[1])

Az égő Tohán láttára Balacsán havaseli bujdosó bojér, a császáriak vajdajelöltje (kit Heislernek győzelem esetén az oláh vajdaságba kellett volna ültetnie) ajánlkozott, hogy két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonájával (kiket saját zsoldján tartott) az égető tatárokat kiűzi Tohánból. Heisler elereszté s Balacsán emberűl meg is felelt feladatának: a tatárokat »levágatván bennek« a faluból kikergeté.

Heisler is sietett csatarendbe állítni seregét, eleinte (úgy látszik) a Barcza völgyét a Törcsvári patak völgyétől elválasztó *Muscellului* nevű domb lejtős oldalán, aztán (minthogy a szél szembe fujt) leszállitotta őket a sík völgybe[2]) Ó-Tohán és a domb közé a 2 km. széles Barcza völgyébe.

Az első sorba állitotta a jó lövő német ezredeket, hátok mögé pedig a székely hadakat.

A német hadtest 4 lovas ezredből állott, u. m. a Magni tábornok ezredéből (mely a Schultz-ezred volt), a Doria őrgróf ezredéből (mely a szász-laumburgi ezred volt), a Nord-Kerner és a Castelli-ezredből, melyek együtt jókora hadtestet képeztek, de a völgysíkon egész széltiben felállítva, mindössze kettős sornyi mély harczvonal lett belőlük.[3])

A jobb szárny élén, mely Tohán falu előtt a Barczáig

---

[1]) »Már látjuk vala a Thökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt seregekben állanak vala.« (Cserei id. m. 199. l.)

[2]) Csak így érthetem a helyrajzi viszonyokat számbavetve (a csatateret személyesen bejárván 1896 és ismételten 1897 nyarán) Cserei szavait: »Azonban a szél épen szembefúván a regimentekkel, oldalaslag fordítá Heisler őket; akkor ha nem tudta volna is Tökölyi mennyin vannak a németek, még a kornyétákot is megolvashatta.« (Id. m. 200. l.)

[3]) A számot bajos meghatározni. Cserei azt mondja: »A négy regimentben 2000 ember alig vala, gyakran meg is olvastam companiánként, a Bozzára, bereczki passusra, Csíkban, a tábori bagázsia és más helyek mellé sokan elkommendiroztatván a regimentekből.« (198. l.) Lakatos István egykorú följegyzése 5000-re teszi a németek számát (Székely Okltr. VI. 417.) Egy brassai egykorú emlékíró csak a 4 regimentet sorolja elő »zu welchem etliche 1000 von der Land-Militz gestossen waren, also dass sie ein zimliches Corps formirten.« Ennek a brassai polgárnak egykorú memoire-ja ily czimet visel: »*Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland*, dessen Schlacht bey Tohán und Zernest und Abmarsch aus Siebenbürgen anno 1690 den 13. Aug. bis 1691 den 13. May.« Ez nagybecsű részleteket jegyzett fel a csatáról, úgy hogy Cserei tudósitását sokban kiegésziti. (Megjelent gr. Kemény József Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens II. k. 238—279. l.)

terjeszkedett, a genuai származású jeles hadvezér *Doria* őrgróf állott, a balszárnyat *Magni* tábornok, a középet *Nord-Kerner* tábornok vezette, az egészet pedig *Heisler* tábornok, aki a csatatér déli oldalát szegélyező domb oldaláról intézte a csatát.

A hadsereg előtt nyolcz taraczk volt felállitva.

A német hadtest mögött állott az erdélyi sereg, főkép Háromszék, Csik-Gyergyó-Kászon-, Udvarhely-, Maros- és Aranyosszék székelysége, Teleki Mihály fővezérlete alatt. 3—4000 főnyi lehetett ez is, mint a németek.

Thököly is megindítá hadait Zernest felé s a falu előtt a sík mezőn rendbe állitá. A két hadsereg között nem volt több 1—2 km. távolságnál.

Thököly seregében néhány ezer tatár képezte az előhadat, ezek mögött állottak Thököly kuruczai (magyar hajdúi), legvégül a janicsárok.[1]) Az egész hadsereg m. e. 15—20,000 főre rúgott.

Mialatt a Thököly hada a csatatérre felvonult, »*a székely hadak* csak magoktól Jézus nevét kezdvén kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának rohanni, noha még messze valának. Teleki elényargalván, egyben szidá őket, úgy csendesedének meg.«[2])

A székelyek harczi kedvét, mely oly fényesen és spontán nyilatkozott meg az ellenség láttára, erősen lehűtötte ez az erőszakos megtartóztatás. Ők, kik a csata tüzében rendesen elől szoktak járni, sértve érezték magukat, hogy most a németek után, a második csatasorba állíttattak. Heisler ugyan ezt számításból tette, hogy a puskával fegyverzett német sorkatonák álljanak elől és fogják fel az első rohamot, de a könnyű magyar harczmódhoz hű székelyek ezt nem helyeselték. »Bolondság is lőn a könnyű hadat hátul állítani, mert ha nekik viszik vala elsőben (t. i. a székelyeket), amig oly nagy fervorral (tűzzel) valának, alkalmasint megkopjázzák vala török uramot.«

Heisler észrevette a székelyek elégedetlenségét és meg akarván őket nyugtatni, eléjök lovagolt és deák nyelven ezeket mondá nekik: »Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszen, meglátja kegyelmetek, a török mint elszalad, nem állhatván meg a mi tüzünköt, kegyelmetek osztán Isten hirével űzze vágja s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jöjön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.«[3])

---

[1]) Egykorú jelentés 15,000-nek alig mondja (Erd. orsz. Eml. XX. k. 423. l.)

[2]) Cserei Mihály Historiája. 200. l.

[3]) Cserei M. Históriája 201. l.

Teleki is, az ország főgenerálisa és Háromszék főkapitánya, szükségesnek látta néhány szóval harczra tüzelni a magyar és székely hadakat: »Jó vitézek, erdélyiek — úgymond — most az ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugodalmat s szabadságot nagy dicsérettel szerezzünk s házunkat, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyinek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságban esik még a posteritasunk is. Soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországban nagy erős ármádája, aki mindjárt benyomul s a törököt kiveri. Hogy penig én rám senki ne panaszolkodjék, ország generalisa lévén elbúttam, *im ezt a fehér szakállamot ide kegyelmetek köziben hoztam s kész vagyok itt is meghalni.*«[1])

A támadást Thököly kezdette és pedig egy ügyes »praktikával.«

Az erdélyi hadtól balkézre volt »egy csereklyés (cserjés) hosszan elnyúlt oldal« (a Muscellului nevű dombhát). A mellett feles számú tatárokat és kuruczokat küldött az erdélyi sereg mögé, hogy azokat lehetőleg bekeritse.

Heisler észrevévén a hadi cselt, Doriát hat companiával a tatárok ellen inditja. Teleki is *13 zászlóalja székely hadat* indít ellenök, Henter Mihály vezénylete alatt, »ki Háromszéken vicéje vala«. A tatár cselfogásból megszalad előttük, ezek »örömökben kergetik s épen a török álló seregig behajtják, oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre«. Mert a mint Thököly észrevette, hogy a németek hadsora a tatárok üldözése miatt megritkult, a törököket támadásra vezényli s ezek 32 zászlóval, mintegy hatezeren, sebes nyargalvást rohannak a németekre.

A németek, kik mindössze kettős sorban állnak vala, egészen közelbe várják őket s oly heves és jól irányzott puskatüzzel fogadják őket, hogy a hátok mögött közel álló Cserei Mihály kilencz zászlót számlált meg, a mely egyszerre a földre borult s m. e. száz török esett el. De a nagyszámú törökséget ez nem tartóztatta fel. A hátrább jövők a holttesteken általjövén, oly hevesen és gyorsan rohantak a németekre, hogy azoknak nem volt idejök még egyszer tölteni. A kézi tusában aztán a török a németeket csakhamar leverte.[2])

---

[1]) U. ott. 201 l.

[2]) »A lineákon általmene és a németeket megbontá« (Cserei 202. l.) »Diese Salve (a sortüzet) hielten die Tökölischen aus, gingen aber mit denen Janitscharen auf die Deutschen in solcher Furie und Geschwindigkeit los, dass diese zum Laden nicht kommen konnten. Da ging es an ein

»A székelység megtátván, hogy a török a németen általjött, még csak kopját sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada.«[1]) A »német is eszében vévén, hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezde.«[2])

A székelyeket — mint fennebb láttuk — elkedvetlenítette a németek által háttérbe szoríttatás és a támadó rohamtól való visszatartóztatás s midőn a német, mely azzal kérkedett, hogy a törököt ők egymagokban visszaverik s a székelyeknek majd csak üldözni kell, szétveretett: a székelység nem érzett kedvet a német segélyére sietve önmagát feláldozni. És ennek könnyű lélektani magyarázatát adni. A székelység a németet is ellenségnek tekintette, mint a mely erőszakkal fészkelte be magát az országba és jó részük bizonyára inkább Thökölyt, az ő kuruczaival s a régi hagyományos török szövetség politikájával óhajtotta, mintsem az erőszakos német uralmat, melyet csak kényszerűségtől tűrtek, de legkevésbé sem szerettek.

Egy egykorú székely író épen »a rebellisek, főkép a *háromszékiek* segedelmének« tulajdonítja a Thököly győzedelmét.[3]) Egyenes segedelemről nincs tudomásunk, elég segítség volt a németek cserben hagyása.

Annyi bizonyos, hogy a székelység megfutamodása eldöntötte a csata sorsát. A töröknek alig maradt egyéb dolga, mint az üldözés s az előtte száguldó németek kaszabolása, a kik közül alig menekült meg egynehány, a többi mind oda veszett, magok a főtisztek is vagy elestek, vagy fogságba kerültek.

Legtovább tartotta és védte magát Doria azzal a hat század némettel, melyet a török a csata elején egész balszárnyával bekerített. A végső kétségbeesésben »olyan harczot tarta majd egy óráig, hogy semmiképen annyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bonthatja vala«.[4]) A midőn végre megbontották ezt a tömör kis csapatot és nagy részét levágták s elfogták a vezérrel együtt, egy része még akkor is »meg nem szakadozván s erősen puskázván, harczolva« elmenekült.

Heisler is megfutott, de aztán a dombról látván a Doria

---

metzeln und niederhauen, und solche (siehe?) nicht anders aus, als wenn man in einem Krautgarten die Häupter hauffenweise herunter hauet.« (Des Gr. Tököli Einfall in Burzenland 245 l.)

[1]) Cserei M. id. m. 202. l. A brassai egykoru szerint: »Die Szekler wurden bald in Confusion gebracht, dass sie sich wandten und die Flucht gaben.« (Id. h. 245. l.)

[2]) Cserei 202. l.

[3]) Lakatos István csik-kozmási plébános egykorú feljegyzésében: »vicitque (t. i. Thököly) ope rebellium, imprimis Haromszekiensium.« (Székely Okltr. VI. k. 417. l.)

[4]) Cserei 202. l.

csapata kétségbeesett harczát, a harcztérre visszament s ott a tatárok elfogták. Doria is végül megsebesítve a tatárok kezébe került, a kik megkorbácsolták és lófarkhoz kötve nyargalóztak vele. Thököly pénzzel váltá magához mindakettőt, a fővezért 300 aranynyal, Dóriát 80 tallérral.[1])

A hat tábornok közül a többi mind megöletett. Nord-Kerner és Balacsán, a meghalt oláh vajda testvére, elesett.[2]) Magni megsebesült és — úgy látszik — a harcztérről elmenekült, de a közeli Hermányban agyonveretett.[3]) Báró Rettin alezredes, a ki a Castelli-ezred parancsnoka volt, szintén veszélyesen megsebesült és beléhalt;[4]) a többi főtisztek, kapitányok, hadnagyok és zászlótartók többnyire elestek.[5])

Teleki Mihályon is beteljesültek szavai. Ott esett el ő is a harcz mezején, »mert a kedves Kálmán nevű lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott (igen bátor tanult lábas ló vala) a *harczhelyen* levő búzakalangyában megbotolván, leesék lovastól, a török supervenialván (rajtaütvén), nem tudván kicsoda, mert fekete köntösben vala, a fejedelmet gyászolván, a földön rútúl kezét, orczáját egyben vagdalák, meg is lövék, úgy hala meg, a testét megfoszták« (kifosztották).[6])

Csereit is csak lélekjelenléte mentette meg. Ő a török által legelőbb megrohant balszárnyon állott, a háromszéki nemesség zászlaja előtt, Székely Zsigmonddal és több székely nemes ifjúval. Egyszer csak hallja háta mögött a nagy zúdúlást s hátra tekintve látja, hogy fut a székelység. Székely Zsigmond menekülést javasol, Cserei várakozásra int, abban bízván, hogy »a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri«. De abban a pillanatban látja, hogy a német is szalad, a török üldözi s az ő menekvésök útja már-már el van vágva. Cserei feltalálja magát: a nyakában lévő farkasbőrt ráfordítja a balkarján általkötött kendőre (a mely megkülönböztető jelül szolgált az erdélyi magyaroknak a hasonló öltözetű Thököly-kuruczoktól) s ő is mintha kurucz volna »üzőleg viszi

[1]) A brassai névtelen 246. l.

[2]) »Fejét a havasalföldi vajda elütteté, s beküldé Konstantinápolyba a töröknek« (Cserei 203. l.)

[3]) A brassai névtelen szerint 242. l. »Herr General Heussler, Marquis Doria, und *Magni* sind gefangen und blesirt«. Cserei szerint »Magni pedig sebben esvén s ugy szaladván el, itt a Barczán Hermány nevű faluban érkezék, ott a szászok rá ismervén, becsalák a kastélyban »hogy eldugják s agyonverék nyavalyást s fizetének is egy nehány ezer forintot érte.« (203. l.) Egy hadi jelentés szerint elfogatott. (Erd. Orsz. Eml. XX. k. 422.)

[4]) Gr. Vass György naplója szerint: »Magni general, Norger és Rejtin többekkel együtt elestek.«

[5]) A brassai névtelen 246. l.

[6]) Cserei 203. l.

vala a hegyes tőrt a német után«. A törökök, kikkel összeelegyedett, azt hitték, hogy hozzájuk tartozó s nem bántották. De a mint a Barcza-patakon átugratott (a melybe »a sok futó had beledőlvén, egymást tapodtatják, a vérek fecskendezék, jajgatnak, kiáltnak«) a szél föllebbenté farkasbőrét s a törökök meglátták karján a kendőjelt. Mindjárt utána ugratott egy ősz szakálú török, hogy levágja. Cserei karabélyát fordítá ellene, s a török hátra hökkent. Cserei ismét futásnak adta magát, a török megint utána, de mikor vágni akart, Cserei a karabélylyal szembefordult. Ötször vagy hatszor néztek így farkasszemet, egyik nem mert vágni, a másik nem lőni, mert még hét török vágtatott utána. Ezek be akarták keríteni. Fennebb a hegyoldalon Cserei Zsigmond sokad magával menekűlvén, látta ezt a kergetőzést s átkiáltott, hogy »vesd el öcsém a farkasbőrt, mert a törökök azért kergetnek«, de segítségre egy sem jött. Végre Cserei jó moldvai paripáján elérte az erdőt, s a nagyszakálú öreg török látván, hogy nincs veszteni való ideje, hozzá vágott, Cserei pedig megfordula s karabélyát 3 golyóval s egy marok söréttel a török mellébe sütő. »Az ősz szakállú, kék mentés, kontyos török« a lövésre leborúla a lova nyakára s Cserei eltűnt az erdőben. Ily csodálatosan menekült meg; a kik a törökkel kergetőzését látták, azt hírlelték, hogy szemekkel látták, mikor levágták, annyira nem hittek szabadulásában.

Cserei menekvésének elbeszélése megadja az irányt, melyben a futó hadak menekültek, t. i. Ó-Tohán mellett el, a Barcza patakán át s onnan a közeli erdők felé a »Costa mare« oldalán fel Fogaras felé, mások a szomszédos »Dumbrava« erdőbe s innen a Barczaság felé.

Az erdők védő szárnyai alatt verődött össze aztán és pihent meg a futó had. Cserei, Apor István, Székely Ferencz, Hatházi Gergely, Séra István, Donát György és sok más többnyire székely »futott ismerői« a történetírónak a Sinka patak völgye felé vették útjokat s aug. 22. hajnalban Fogarasra értek s onnan kiki hazájába. Cserei Alsó-Rákos felé ment a székelyekkel, Nagy-Ajtára, Apor István Kolozsvár felé. A nagyobb rész a Barczaság felé menekült, főkép Háromszék, Udvarhely- és Csíkszék lakossága.

A csatában elesettek számát pontosan megállapítani nem lehet. A németek legnagyobb része oda veszett, vagy fogságban került, kevesen menekültek be az erdőbe s onnan Szeben vagy Brassó felé.[1])

[1]) »Dannenhero die Deutschen allein die Furie des Feindes aushal-

A magyarok közül a legfőbb veszteség volt Teleki Mihály, Bethlen Sámuel, a székelyek közül osdolai Kun István és egy Mikes halála. Hogy köznép is sok veszett, mutatja, hogy csak Csík-Kozmásról és Tusnádról 7—7 lófő elestét jegyezték fel.[1]) Sokan fogságba kerültek, kik közül 90-et Thököly váltott ki, és bocsátott szabadon. Thököly seregéből, főleg a törökök közül csak m. e. 300-an estek el, a kuruczuk közül m. e. 60 sebesült meg. Legfőbb veszteségük volt a török sereg fővezére Cserkesz Ahmet basa elesése.[2])

A zsákmány jelentéktelen volt, mert a hadipodgyász nem volt velök, a nyolcz ágyú azonban oda veszett.[3])

Másnap (aug. 22.), midőn a holttesteket fosztogatták, a hírre, hogy Teleki is elesett, Thököly kiküldé Komáromy Jánost, Telekinek ott a csatában rabúl esett titkárát, ura holtteste felkeresésére. Ő találta meg és ismerte fel fogatlan szájáról. Komáromy a sok rátapadt vértől megmosatta s úgy vitette Thököly elibe. A nemes ellenfél a meztelen holttestre saját ingét, lábravalóját adatván és félen faragott fenyőfa deszkákból összerótt koporsót csináltatván neki, elküldötte özvegyének Görgénybe. A szász falvak lakossága a halottas menet útjában (Rozsnyó, Feketehalom felé) szidalmakkal illette a holttestet, melylyel aug. 23-án Fogarasba értek, a hol aztán Bethlen Gergely új, tisztességes koporsót csináltatott neki, a régiből kivették, »ismét szépen megmosogatták és tisztában öltöztetvén, köntesben Görgény felé indították.«[4]) Komáromy János kisérte.[5])

Teleki elestének híre mélyen megdöbbentette a hazafiakat, mert ez által fejetlenül maradt az ország. Az erős kézre, mely egy emberöltőn át vezette Erdély ügyeit, épen most

---

ten mussten, wie sie denn auch alle von den höhesten bis zu den niedrigsten entweder gefangen, oder niedergemacht, oder gefährlich blesirt wurden, *gar wenige konnten entwischen*, die sich in die gar nahe gelegene Wälder retirirten, und nach etlichen Tagen theils in die Hermanstadt, theils an andere Örter begaben« (A brassai névtelen id. h. 245. l.)

[1]) Lakatos István csík-kozmási pap feljegyzése (Székely Okltr. VI. 417. l.) Ő a török sereg veszteségét, nyilván igen nagy tulzással, 4500-ra teszi, a németek és erdélyiekét pedig mindössze 300-ra.

[2]) Egykorú jelentés az Erd. Orsz. Eml. XX. k. 422. l.

[3]) A brassai névtelen id. h. 246. l.

[4]) Vass György Naplója. 92. l.

[5]) Komáromy János egy paripát kapott a holttest kíséréseért Telekinétől, a melyről naplójában ezt írja: »Ezen faluban (Klenomnik szerb faluban a Dunapartján Passarovicz mellett) hala meg az én kedves deres iramó paripám, kit az asszony Teleki Mihályné asszonyom adott volt, *mikor az szegény úr, Teleki Mihály uram testét a harczhelyről Görgénybe* vittem annyi veszedelmek között. (Komáromy János naplója, közli Nagy Iván Pest 1861, 3. lapon.)

lett volna legnagyobb szükség. Barát és ellenség átérezte, hogy a zernesti csata legfőbb vesztesége a Teleki halála. »Jaj mely nagy kár szegény hazánkon — keseregnek barátai — mert elveszett és elesett szegény megnyomorodott hazánknak és hazánkban lévő majd csaknem elpusztult ecclesiánknak amaz nagy oszlopa, a nagy hírrel névvel minden nemzetek között tündöklő nagytekintetű úr széki Teleki Mihály. Jaj mi nekünk, mert nem esett ezelőtt ilyen dolog: elvétetett Izráeltől a dicsőség!« (Sámuel 4: 7. 22.[1])

Politikai ellenfelei is megdöbbentek halála hírére.

Bethlen Miklós, a ki sokszor állott vele szemben s egyáltalában nem volt barátja Telekinek, maga is szívből meggyászolta s megvallotta, hogy »mint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernator volt és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok: Istenházához való buzgóság, liberalitas (szabadelvűség), magnifica generositas (nagylelkűség), elme és indefessa activitas (fáradhatatlan tevékenység), candor (hév, lelkesedés) voltak benne.« Mind oly tulajdonságok, melyekre a bekövetkezett válságos időkben nagy szüksége leendett az országnak.

Teleki hiányát pótolni senki sem tudta. Akkor látták és érezték, ki volt ő, mikor már mások ültek a kormány rúdjánál. Successor ipsum maxime glorificat — mondja Bethlen Miklós.[2])

A zernesti csatának éppen abban állott nagy politikai és hadi jelentősége, hogy az országot Teleki és Heisler személyében mind politikai mind katonai vezérétől megfosztván, a gyors reorganizálást és további ellenállást lehetetlenné tette, s így az országot jóformán egy csapással hódította meg.

Thököly is elmondhatta volna, hogy veni, vidi, vici; Erdélyt egy csapással elfoglalta.

Ha megtartani is oly könnyen lehetett volna, úgy a zernesti csata egy új fejedelmi korszak vérkeresztelője leendett; a következmények azonban megmutatták, hogy csak a fejedelmi kor gyásztora volt.

A *zernesti csatatér* az, a hol a letűnő fejedelmi korszak lelkes hívei az érvényesülni iparkodó új korszak támogatóival megütköznek.

A *zernesti csata* egy véres határvonal, mely Erdély fejedelmi korát a gubernium korától elválasztja.

Amannak *koporsója*, ennek *bölcsője* ott termett a Királykő sötét fenyveseiben, a merre Thököly hadait a járatlan havasokon átvezette.

[1]) Vass György Naplója. 92. l.
[2]) Önéletirása II. k. 116. l.

II. Thököly Erdélyben.

Az 1690. aug. 21-én vívott zernesti csata Thököly hatalmába juttatta egy időre Erdélyt. A német mezei had megsemmisült, a várakban levő csekély őrség ellenállásra képtelen volt, a magyar és székely hazafiak, sőt a szászok is (a hitsorsos fejedelemnek) készséggel hódoltanak; a császár-király a csak az imént megszerzett Erdélyt egy csatával elvesztette, ujra kellett aztán visszahódítani.

Thököly a csatát követő napot (aug. 22.) a csatatéren töltötte — temetéssel. Az elesetteket összeszedette, »sortíroztatta;« török, tatár, kurucz kiki a maga halottját temette el. Az ellenség halottjait is tisztességesen hantoltatta el.[1])

Jelentést küldött a török szultánnak is a fényes győzedelemről a nisi táborba, mire a szultán gratuláló levéllel és dísz-kaftánok küldésével válaszolt.

Ugyanezen napon fogadta Brassó város tanácsa üdvözlő és hódoló, 3 tagú küldöttségét, biztosítván őket, hogy, ha Isten megsegíti őt az erdélyi fejedelmi szék elnyerésére, az egész ország és Brassó város üdvét szívén viselendi, nem fejedelmük, de atyjok lesz. A brassaiakra igen jó hatást tettek istenes szavai, hogy Jézus nevében övezte fel kardját, indult Havasalföldére, ő segítette át a hegyeken, Jézus nevében kezdte a csatát: nem ő és népe szerezte, Isten adta a győzedelmet.[2])

Nagylelkűségének és keresztyéni kegyességének bizonyítékát látták a Teleki holttestével való bánásmódjában is, a mire ők magok nem tudtak felemelkedni, mert Teleki holttestét a szász falvakban, a merre keresztűlvitték, »tekintettel a nagy zsarnokságra, melyet szegény szászokon elkövetett (?)«, a pórnép gyalázattal illette (schimpflich tractirt).[3])

Brassó tettekkel is tanusította hódolatát: aug. 23-án élelmet szállíttatott a táborba és már előbb, midőn a brassai német őrség parancsnoka gr. Guttenstein, a Metternich-ezred alezredese az őrséggel a vesztett csata hírére még a rákövet-

---

[1]) Zernest és Ó-Tohán közt s Ó-Tohántól az Új-Tohán felé vezető út mellett máig több nagy kőkereszt látható az útfélen, s mezőn. Bár Cyrill-betűs oláh elkopott feliratok vannak rajtok, valószínűnek tartom, hogy a csata áldozatainak temetkezési helyét jelölik. Egyik kőkereszt ott áll, (ill. fekszik kidőlve a mostani cellulose-gyár közelében), a hol Doria csapata vivta elkeseredett harczát, egy a mezőn bent a főütközet helyén (itt estek és temettettek el a törökök stb.), egy az új tohóni út mellett (itt temethették el az üldözés közben elesett erdélyieket), Teleki is ezen a tájon eshetett el.

[2]) A brassai névtelen naplójában id. h. 247. l.

[3]) U. o. 248. l.

kező éjjel a várba költözött és felszólította a tanácsot a város kapui bezárására és az ellenállásra: ágyú és lőszer hiányával mentegették magokat (mert mindent a várba vittek fel) és — régi szokásuk szerint — semlegesek kivántak maradni. A német őrség és parancsnoka ezután mint ellenséggel bánt velök, a mennyire csak lehetett kiszipolyozta a polgárságot, nem sokára 40 hordó bort (melyet 12-re alkudtak le), 40 ökröt (10-et lealkudtak), nagy mennyiségű lisztet, sört, pálinkát, 1000 frtot követelt és vitetett föl a várba, a kiapadt várbeli kútat vízzel megtöltette, az erődítvények építésére anyagot és szerszámokat requirált, a vár alatt lévő szőlőket és kerteket az erődítési munkálatokkal, sánczokkal tönkretették, s a város kizsákmányolása után a német katonák a kerti és mezei veteményeket is elpusztitották s a zúgolódó polgárságot *átkozott lázadó kutyák*nak (verfluchte rebellische Hunde) szidalmazták.[1])

Midőn Thököly seregéből néhány csapat aug. 23-án d. u. Ó-Brassóba jött élelem- és takarmányszerzés végett, alig találtak valami keveset: a német őrség már előbb felvitt mindent a várba, vagy elpusztított.

De Thököly nem elégedhetett meg egy nemzet, a szászság megnyerésével: mind a három politikai nemzet megnyerését és meghódítását óhajtotta s e czélból még a zernesti táborból (aug. 22.) kiküldötte »bizonyos kezességen« (jótállás mellett) a csatában fogságba került *Béldi Dávidot*, a jóemlékezetű »nehéz székely« Béldi Pál fiát, hogy szólítsa fel meghódolásra »az ország lakosit, úri és főrendit«.[2]) Béldi küldetésének volt is foganatja. A székelység, főkép a háromszékiek gyors meghódolásában bizonyára része volt s a magyarság nagy része is szíves készséggel csatlakozott nem sokára Thökölyhez, a kiben a régi hagyományos erdélyi politika képviselőjét látták. »A kifosztott, elcsigázott, koldúsbotra juttatott nép szabadítót látott benne.«[3])

Béldi Dávid 1690. aug. 28-án már Segesvárról szólítja fel Hunyadmegye lakosságát a Thökölynek meghódolásra, igérvén, hogy, ha hívek lesznek, »jó apjok s urok« lesz a fejedelem, s hogy »szintén azon privilegiumban és adózásban tartja őket, mint Bethlen Gábor fejedelem idejében volt«.[4])

Thököly a legszebb reményekkel indúlt meg győztes

---

[1]) A brassai névtelen id. h. 248—254. l.

[2]) Thököly levele Zernest 1690. aug. 22. Történeti Lapok III. évf. 1877. 177. l.

[3]) Szilágyi Sándor: Erd. Orsz. Eml. XX. k. 59. l.

[4]) Béldi Dávid levele Hunyadvármegyéhez a Tört. Lapok. III. évf. 177. l.

csatája után 3—4 nappal a zernesti táborból. Thököly előhadai (a moldvai és oláh csapatok) aug. 24-én indúltak el a zernesti mezőről; az oláh vajda még az nap d. u. Hétfaluba ment népével, hogy másnap ott ünnepelje Mária-mennybemenetelét. A brassai várból serényen, de hiába lövöldöztek a Brassó külvárosa mellett elvonuló seregre.

Thököly maga aug. 25-én a Brassóval szomszédos *Szent-Péter* és *Prázsmár* közé szállott táborával, a Székelyföld határára, hogy ott a székely székek hódolatát és hűségesküjét fogadja, a mire a székelyek nagy része hajlandónak nyilatkozott. Legelőbb (még ugyanazon napon) hódoltak a legközelebbi háromszékiek; követeket küldöttek a Miklósvár-székiek (levelökre Thököly még az nap válaszolt)[1]; aug. 26-án hódolt Udvarhely- és Marosszék; aug. 27-én Csík-Gyergyó és Kászon.[2]

Miután a táborra sereglett székely nemesség és követek a székely székek nevében Thököly hűségére felesküdtek, Thököly néhány zászlóaljjal a Bodza-szorosba ment, melyet a német őrség elhagyott, ágyúkkal és lőszerrel együtt, a miket Thököly táborába vitetett.[3] Innen visszatérve még egy hetet töltött a prázsmári táborban, folytatva a behódoltatást.

Főkép a székelyek teljes megnyerésére és meghódolására fektetett nagy sulyt Thököly, jól tudván, hogy erdélyi fejedelemségének alapját ennek a harczias nemzetnek csatlakozása alkothatja s csak azután indúlhat Erdély belsejébe. Ezért a székelyek békés csatlakozására mindent elkövetett s nem elégedett meg a hivatalos világ és a nemesség hódolatával: a nép csatlakozását is óhajtotta.

A Székelyföld népét pedig a zernesti csata első hírére nagy riadalom szállotta meg. A török-tatár had rémhíre rettegéssel töltötte el a föld népét, a mely a falvakból már aug. 23-án az erdőkbe és hegyek közé menekült, nemcsak a közeli Háromszéken, hanem Csík-Gyergyó- és Kászonban épúgy, mint Udvarhelyszéken. Csíkban mindössze Kozmás és Szent-Simon lakossága maradt otthon, de ujabb rémhírekre (aug. 27.) kevés férfi kivételével ezek is a közeli erdőkbe rejtőztek. Háromszék és Csík lakosai csak a nemesség meghódolása hírére és miután bántatlanságukról biztosíttattak, tértek vissza a falvakba. A miklósvárszéki Bölön lakosai a faluban épített »kisded kastélyocskába« szorúltak, várbeli tiszteket választottak és külön törvé-

---

[1]) Szádeczky: Székely Oklv. VI. k. 420. l.
[2]) Lakatos István naplója Szék. Okltr. VI. 418. l.
[3]) A brassai névtelen id. h. 249. l.

nyeket hoztak, melyek megtartásával magokat és falujokat »az ellenségnek rabságától« megoltalmazzák.[1])

A nép bizalmatlansága leginkább nyilvánult Csíkban, a hol a papok és barátok izgattak a hűségeskü letétele és a Thökölyhöz csatlakozás ellen.[2])

Ezekkel szemben Thököly erőszakos eszközökhöz nyúlt. Aug. 29-én a kuruczok egy része berontott Tusnád vidékére, a barmokat elhajtották és a falvakat kizsákmányolták. Aug. 30-án pedig m. e. 30 török és kuruczok ütöttek be Csíkba, (a brassai író szerint néhány ezer tatár küldetett oda), a kik aztán néhány falut kirabolván és felgyújtván, Csík ellenállását megtörték, a mire Csík, Gyergyó és Kászon közönsége a prázsmári táborba sietett s ott szept. 2-án a hűségesküt letette.[3])

A belső Székelyföldet a tatárdúláson kívül épen ebben az időben más csapás is sujtotta. Aug. 31-én ugyanis nagy sáskaraj lepte meg Csíkot, kelet felől jöve sűrű tömegekben, a Nagyerdő felől. És pedig olyan nagy fajták, — az egykorú följegyzés szerint — mint egy-egy veréb. A sáskák aztán ellepték és megemésztették a vetéseket Fel-Csíkon végig egész Alcsík közepéig. Szept. 9-én — írja a kozmási pap — a sáskáknak egy része Kozmás felé vonult, a másik átment Kászonba és Kézdi-Málnásra, egy csapatjok leülepedett imittamott a szent-simoni és kozmási erdőben s előbb el sem pusztultak, mig a hó le nem esett és a fagy be nem állt (nov. 24-én).[4])

Időközben megérkezett Thököly tartalékserege és tüzérsége. Aug. 27-én 2000 janicsár jött át a Törcsvári-szoroson a Barczaságba, aug. 28-án pedig a tüzérség érkezett meg a táborba, 30—40 mezei és néhány mozsárágyúval. Brassó mellett elvonultokban a várból mindkét csapatot ágyulövésekkel fogadták, de nem tehettek bennök kárt, mert a várbeli ágyuk lövegei az útig nem hordottak.

Szept. 1-én Erdély távolabbi városaiból érkeztek küldöttségek a táborba Thököly üdvözlésére, köztök Kőhalom, Segesvár, Szászsebes követei, kiket Thököly kegyesen fogadott, a segesváriakat meg is kaftánozta. A következő napokban (szept. 3. vagy 4-én) a moldvai vajda és lengyel király követei érkez-

---

[1]) Bölönfalvának az 1690. eszt. boldogtalan állapotban való várba szorulásnak idején lett constitutio. Szék. Okltr. IV. k. 328. l.

[2]) A brassai névtelen id. h. 249. l.

[3]) Lakatos István följegyzése a Székely Okltr. VI. k. 418. l. és a brassai névtelen id. h. 250. l.

[4]) Székely Okltr. VI. 418 l. és Benkö Károly: Csik, Gyergyó és Kászon leirások II. k. 123. l.

tek a prázsmári táborba Thököly üdvözletére, paripák, kardok, buzogányokból álló ajándékkal.

Igy Erdély délkeleti részét behódoltatván, a székelységet és a szászság egy részét hűségére vonván, indulni készült az ország belseje felé. Előbb azonban (már szept. 21-én) országgyűlést hirdetett Gyulafejérvárra szept. 15-ére, a hol magát a fejedelemségbe iktattatni óhajtotta. Meghivókat küldözött szét, külön meghívta a zernesti csatából Kolozsvárra menekült Apor Istvánt,[1]) a kinek szép torjai udvarházát a székelység behódoltatására kiküldött tatárok felprédálták. Meghívta Alvinczy Pétert az ország itélőmesterét is, hogy az országgyülésen »mindenféle kigondolható okokat félretévén, comparealni (megjelenni) el ne mulaszsza.«[2]) — Ismeretes és ugyanilyen czegei Vass György meghívója.[3]) Hasonló meghívókat küldött szét bizonyára mindazoknak, kiknek jelenlétére suly fektetett, s a kiket országgyűlésre u. n. regalisokkal szoktak volt meghívni.

Hogy pedig az útat maga előtt szabaddá tegye, *gr. Petrőczy István és Sándor Gáspár* kurucz tábornokait m. e. 2000 emberrel Fogaras vidékére és a Királyföldre előre küldé, hogy azokat megszállják és a szorosokat biztosítsák. Ez a kurucztörök-tatár előhad gyorsan haladt előre. Szept. 11-én már a Nagy-Szeben közelében lévő Holczmány faluban táboroznak, a honnan nyilt parancsot küldenek és köröztetni rendelik Hunyadvármegyébe minden városi, falusi bíráknak, hogy a német had ellen mindjárt feltámadjanak, fegyvert fogjanak, a Vaskapu-szorost bevágják és fegyveres kézzel őrizzék, az ellenség felől hallott hírekről tudósítsanak, a némettől vagy Kolozsvárról (az ifjú Apafi fejedelem tanácsától) költ leveleket elfogják s Thökölyhez küldjék emberestől.[4])

Thököly maga is igyekezett a főssereggel minél hamarabb előre nyomúlni. Épen azért a brassai vár kiostromlásával nem akarta az időt tölteni, nem nagy jelentőséget tulajdonítván a városi polgárság meghódolása és vele tartása után az abba zárkózott csekély német őrségnek. De szerette volna legalább a szabad közlekedést biztosítani a várossal, azért elindulása előtt két brassai polgárt követül kivánt az ő nevében felküldeni a várba, hogy a parancsnokot (mint már előbb is tette)

---

[1]) Meghívója 1690 szept. 1. Prázsmárról, közölve a Székely Okltr. VI. k. 420. l.

[2]) Tört. Lapok III. évf. 1877. 178. l.

[3]) Naplója 94. l. Szept. 8-án vette, szept. 1-én kelt ez is Prázsmáron.

[4]) A Petrőczy István és Sándor Gáspár aláirásával Holczmány 1690 szept. 11. kelt patens kiadva Papp Miklós: Tört. Lapok. III. évf. 1877. 178. l.

a vár önkéntes feladására szólítsa fel, vagy ha azt megtagadná, a következő pontok elfogadására az ő távolléte idejére: 1. mindkét részről fegyverszünet legyen, 2. a vár további erődítésével hagyjon fel, 3. a várost további terhekkel és követelésekkel ne illesse, 4. katonái szabadon járhassanak a városba szükségleteik beszerzésére, 5. a Thökölynél fogságban lévő tábornokok és tisztek és a hozzá csatlakozott nemesek Brassóban lévő javait lefoglalni, vagy a várba vitetni ne merészelje.

Ezeket a kívánalmakat maga az egész brassai tanács terjesztette a várparancsnok elé a vár alatt egy kertben (szept. 2-án) Thököly nevében, a maga részéről is alázatosan kérvén a parancsnokot, hogy azokat a város javára fogadja el. A parancsnok kereken visszautasított minden kívánalmat, sőt szemrehányással illette a tanácsot, hogy ilyenekkel járultak elébe. S mintegy válaszkép még inkább kezdette a várat erősíteni s ahoz anyagot a városból felvitetni, czigányokat és oláhokat vármunkára kényszeríteni, s a városi polgároktól még többet követelt, mint eddig. Saját katonáit sem kímélte, sőt annyira elcsigázta a sánczmunkákkal és a folytonos őrszolgálattal, hogy sokan megszöktek és Thököly szolgálatába léptek. Alig volt nap, hogy 2—3, sőt több meg ne szökött és át ne pártolt volna, kikből aztán Thököly, felesketvén őket, 2 vagy 3 német szakaszt alakított.

Thököly szept. 3-án táborába hívatta a brassai magyar papot, úrvacsorát vett s tábori lelkészévé tette. Gyalog kapitányát *Daróczit* hajdúkkal Szentpéterre rendelte, hogy a brassai várat körülzárják, s ő maga szept. 4-én hadaival *Földvár* mellé szállott. A brassai várparancsnok szept. 4-én 12 órakor (örömében, hogy az ellenséges tábor megindult) háromszor kilövette összes ágyúit. Ez a gúnyos örömlövöldözés a táborban lévő törököket annyira fölingerelte, hogy tüstént meg akarták rohanni a várat, de Thököly nem engedte, nem akarván időt vesztegetni. A szentpéteri őrség maradt mindössze ott, a mely elég éberen őrködött és leskelődött a várból ki-kijövő németekre s többeket elfogott közülök, egy ízben pl. a kertek között elrejtőzve elfogta azt a 15 lóteher liszt-szállítmányt, melyet a parancsnok a törcsvári őrség számára szept. közepén utnak indíttatott.

Thököly Földváron szept 7-ig időzött.

Ekkor és innen írja (szept. 7.) első patens levelét Erdélyben a rendeknek, jelezvén, hogy a török császár az erdélyi hazának fejedelmi méltóságát neki adta, feles számú török-tatár haddal, a tatár khán egyik fiával Gazi Girai szultánnal és »más keresztyén fejedelmek hadaival együtt« felszabadításokra

beküldötte s hogy ezekkel »minemű szövevényes utakon hozta be az Uristen az ő nagy hatalmával és micsodás szerencsés győzedelemmel áldotta meg is, mindeneknél nyilván vagyon«. Értesülvén azonban arról, hogy »némely hazájok szabadságát a porban tapodó személyek az ellenség protectioja alá recipiálván magokat . . . ellenkező patenst bocsátottak ki az országban«: megparancsolja, hogy »efféle hazája árúló leveleit« kézhez venni, postákat járatni ne merészeljenek, az olyanokat megfogják és kezéhez hozzák, mert a kit hűtlenségen érnek, irtóztató halállal büntetik. Meghagyja végül (az utóiratban), hogy a vármegyék és székek minden falu és városból »a föld népe közül is minden ötödik embert »fegyveresen, alkalmas tisztekkel, 15-öd napi élelemmel tüstént Segesvárhoz küldjék, oda rendelt híve Berthóti Zsigmond parancsnoksága alá. A badeni herczeg segítségében pedig (mint az ellenpártiak hírlelik) ne bízzanak, mert a török császár fővezére és Galga szultán a tatár khán haderejével útban van Erdély felé. Tehát »valahol német találtatik« mindenütt az országban öljék, vágják, az föld népe feltámadjon és a németnek minden jószága s java, a mi nálok találtatik, övék legyen.[1])

Azt az ellenkező patenst, melyre Thököly földvári kiáltványában hivatkozik, az ifjú Apafy Mihály köré Kolozsvárba menekült főurak, a »status consilium« tagjai adták ki, melyben fölemlegetik és elitélik a zernesti csatából menekült német katonák üldözését, öletését, intenek a császár-királyhoz való hűségben maradásra és óva intenek mindenkit, főkép a tisztviselőket, a Thökölyhez való hódolástól, mert »ezzel az egy harczczal az egész dolog el nem végződött« s jelzik, hogy »most közelébb az felséges badensis fejedelem kevés napok alatt derék hadakkal bejő . . . s ez dolog ebben bizony nem marad.«[2])

De ennek a nyilt parancsnak kevesebb hatása volt, mint a Thököly felhivásának, melyet a hatalom gyakorlása erősen támogatott.

Thököly Földvártól *Segesvár felé* tartott, útközben a városok ajándékokat küldöttek eléje és az ország rendei közül is mind többen és többen csatlakoztak hozzá. A késlekedőket útjából ujabb rendeletekkel sarkalta a csatlakozásra. Ilyen rendeletet küld *Homorod-Szentpéterről* szept. 10-ikéről (a melyből útirányát is látjuk) valamely késlekedő (szász?) széknek, csodálkozását fejezvén ki, hogy több rendeletére még sem keltek fel és jöttek táborába. Parancsolja azért ujabban, hogy minden

[1]) Czegei Vass György naplója 94. l.
[2]) Tört. Lapok III. évf. 194. l. datum és aláirás nélkül.

késlekedést félretévén, fejenként felkeljenek és siessenek táborába, követvén más székeknek dicséretes példájokat. Nyomatékúl a székely nemzet által is íratott nekik levelet.[1])

Thököly tovább haladt Segesvár felé s talán itt változtatta meg útirányát és eredeti tervét, hogy a székvárosba Gyulafehérvárra menjen, a hová az országgyűlést hirdette s e helyett Nagy-Szeben felé tért, a szomszéd Keresztyénszigetre tévén át az országgyűlést. »Bizonyos német sereg bolondozása miatt« nem akart tán Kolozsvár felé menni, hol a német-pártiak az ifju Apafi köré gyűltek és sürgették a badeni herczeg jövetelét; ő maga a későbbi országgyűlési végzések bevezetésében azt mondja, hogy kímélni akarta a kiéléstől az ország székvárosát.[2]) Tény az, hogy hirtelen Nagy-Szeben felé irányította útját, a melynek falai mellett elhaladván, az attól nyugatra egy mértföldnyire fekvő szász faluban, *Keresztyénszigeten* (Grossau) állapodott meg. Ide jöttek vele és azután is seregleltek hozzá számosan az ország rendei és az országos hadak »igen számosan, mind a székelységről, mind a vármegyékről.«[3])

Az urak közül ott volt Gyulai Ferencz, Udvarhelyszék főkirálybírája, Thököly főcommissariusa (élelmezési biztosa), Daczó János, Csík-, Gyergyó- és Kászon-szék főkapitánya; Vay Mihály a zernesti csatában foglyul esett s később comissariussá tett főúr, »és sok erdélyi főemberek az egész nemességgel együtt«.[4]) Később az országgyűlés folyamán csatlakozott Macskási Boldizsár, az erdélyi hadak vicegeneralisa és Thoroczkay István.[5]) Az ifjú fejedelem II. Apafi Mihály mellett Kolozsvárt a főurak közül csak néhányan maradtak, minden reménységüket Lajos badeni herczegbe, a magyarországi német hadak fővezérébe vetvén, kinek segítségül jövetelét követek által sürgették Belgrád alól.[6])

---

[1]) »Immár hűségünkre állott, mellettünk dicséretesen fegyvert is fogott *székely nationak* hűségteknek írt levelét is elküldettük.« Ebből gondolom, hogy szász széknek, talán a legközelebbi segesvárinak vagy tán a szebeninek szólt a rendelet. Pap Miklós Tört. Lapok III. évf. 178. l. a czímet nem közli.

[2]) A kereszténységi országgyűlés törvényei bevezetésében azt adja okúl a helyváltoztatásra, hogy a hadak nagy száma miatt tette át oda az országgyűlést, nehogy a »királyi« székhely (sedes regalis, Gy. Fejérvár) és környéke elpusztíttassék. (Erd. Orsz. Eml. XX. 405. l.)

[3]) Cserei id. h. 205. l.

[4]) Cserei M. hist. 206. l.

[5]) 23. Sept. ment ki Kolozsvárbúl *Macskási Boldizsár* uram az végre, hogy Szentgyörgy várából feleségét, gyermekit elhozza; de nem elhozta, hanem maga is ő kegyelme *Toroczkai István* uramékkal Tökölyi ő ngához mentek s hajlottak. (Czegei *Vass György* naplója 98. l.)

[6]) Badeni Lajos levele az erdélyieknek a jagodinai táborból 1690

Thökölynek erdélyi párthívei tisztában voltak azzal, hogy a császáriak nem fogják egykönnyen kezökből kiengedni Erdélyt s éppen azért azt tanácsolták Thökölynek, hogy hadaival minden késedelem nélkül a Vaskapuhoz siessen, az ott őrködő három német ezredet verje ki s onnan Belgrád alá sietvén, a nagyvezér seregével (mely Szerbián győztesen haladt előre, elfoglalva aug. 29-én Viddint, szept. 8. Nisset) egyesülvén, a bádeni herczeget fogják körül, seregét verjék szét s azután térjen vissza Erdélybe s iktattassa magát a fejedelemségbe.

A következmények megmutatták, hogy »bölcs és hasznos tanács vala . . . és ha azt követte volna, az erdélyi fejedelemséget birhatja vala, mert Badeni Lajossal alig volt 18,000 német.« [1]) De a Thököly magyarországi régi kurucz párthívei, köztük főgenerálisa, szlavniczai Sándor Gáspár, »büszke, negédes, sánta ember,« Petrőczy István, Nemessányi Bálint, Madách Péter ellenkező tanácsot adtak. Ezek már megunták a bujdosást, szerettek volna valahára megtelepedni s úgy látszik, nem egészen biztak az erdélyiekben s »elaltaták Thökölyt, ne higyjen az erdélyieknek, mert azok ki akarnák tudni szép szín alatt, hogy azalatt a német ármádát bevehessék; hanem installáltassa magát elsőben a fejedelemségre, azután is kimehet a fővezér táborára.« [2])

Thököly régi kipróbált hivei tanácsát követte. Nagy-Szebentől nyugotra, előbb Roszcsűrhöz (Reüssdörfl) vezette hadait s aztán a szomszédos *Keresztyénszigeten* megtartotta a Gyulafejérvárról oda áttett országgyűlést.

A sept. 15-én itt megnyilt országgyűlés az erdélyiek tömeges csatlakozása által fényes és rendkivül népes volt. Ott voltak az erdélyi főurak és rendek mellett a tatár khán fia, Brankován az oláh vajda, a portáról küldött kapucsi basa, s az új szerdár, Musztafa basa, aki a szultán hizelgő, szerencsekivánó levelét is magával hozta a nisi táborból, diszkaftánokkal Thököly és tíz főbb hive számára. [3])

Az országgyűlés sept. 29-éig tartott s 22 törvényczikket alkotott. Az 1-ben hálát adnak Istennek, hogy midőn már-már

aug. 28. gr. Castelli tábornok által, gyors segélyt igér. A Kolozsvárba zárkózott rendek sept. 7-én válaszolnak, sürgetvén segitségre jövetelét s tudatván, hogy az oda érkezett és Bécsbe Thököly követjéül küldött Magni tábornok 20,000 főnyinek mondja a Thököly seregét. Vass György naplója 96. 97. l.

[1]) Cserei históriája 206. l.

[2]) Cserei 206. l.

[3]) A szultán levele kiadva Thaly K. Thököly Imre naplói, leveleskönyvei II. k. 393. l. (Mon. Hung. Hist. II. o. Irók, 24. k.)

a németek igája alá kerültek és »semmi reménségük nem volna, hogy ez gyalázatos iga alól kiszabadulhatnának« . . . és midőn »valának nagy rettegésben, hogy az austriai ház német gubernatort introducalna közikben«: akkor Thököly a török császár kegyelmességiből minden nyomorúságukból való felszabadításukra a hazába beérkezett, Bethlen Gábor idejébeli szabadságukat megadta, az adót leszállíttatta s a szabad fejedelemválasztást visszaállította. Hálából azért az egész ország három nemzetűl, régi szabadságuk szerint fejedelműl választák Thökölyt. A választási föltételeket 9 pontban (a 2-ik articulus) megállapitván, Thököly azokra megesküdött (3. t.-cz.). Viszont a tanácsurak és a rendek is letették az előirt hűségesküt. (4. és 5. t.-cz.)

A fejedelemségbe iktatás ünnepélyessége sept. 21-én ment végbe, a jelen lévő Cserei Mihály szerint eképen:

»Az erdélyi hadak mind a keresztyénszigeti mezőben lóháton ülvén, ott nagy pompával dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inauguráltaték, megesküdvén a conditiok szerint az országnak, és pompás vendégséggel, a havasalföldi vajda is jelen levén, nagy örömmel eltölték azt a napot.«[1])

Az országgyűlés további folyamán eltörölték a Thököly ellen három évvel azelőtt (1687. 5. t.-cz.) hozott hűtlenségi ítéletet és elrendelték erdélyi jószágai visszaadását (6. t.-cz.).

A Thököly mellett kitartott s jelen lévő magyarországi bujdosókat (szám szerint 21-et) honfiúsították (7. t.-cz.)

Görgény és Déva uradalmait 60—60,000 forintban az új fejedelemnek elzálogositották (8. t.-cz.).

Thököly a székelyek csatlakozását azzal hálálta meg, hogy megigérvén »az székely nationak szabadságában való megtartását«, ingyenes közmunkákkal »és egyéb szabadságok ellen való dolgokkal akárkitől is, úgy fő- és viczetisztektől« terheltetésöket meg nem engedi (16. t.-cz.). Eltörlik adófizetésöket is, mert Bethlen Gábor idejében adót nem fizettek (17. t.-cz.) Végűl (a 18. t.-cz.) határozzák, »hogy az székely natio ő kegyelmek főtiszteken és székeken kivűl regalissal ne hívattassék.« *Daczó János* személyét is felszabadította a nota alól, minthogy a

---

[1]) Cserei M. históriája 206. l. A jelen levő bujdosó kuruczokról azt irja tovább: »Itt azt observáltam, hogy mind Sándor Gáspár mind Petróczy István nagy szakálok lévén, elborotváltatták s Thököly installatiójára úgy állottanak elé; de maga tanult róka lévén s a világi dolgok változását előtte forgatván, szakálát el nem borotváltatá, úgy álla elé; amazok penig mikor azt gondolák, hogy már vége van bujdosásoknak, akkor esének újabb nyomorúságban.«

fényes portához való hűségéért szenvedte azt, és minden jószágát visszaitélte.[1])

Végül százezer főnyi had ellátására 40 napi élelmet vetettek ki a vármegyékre, városokra és székekre elosztva.[2])

A keresztyénszigeti országgyűlést sept. 29-én be kellett zárni, mert *Báden Lajos* őrgróf a császári hadakkal Belgrád alól Erdélybe érkezett.

Erdély megmentése végett feladta Belgrád védelmét (a melyet aztán a török tényleg el is foglalt) s gyors menetben indult Erdély felé. Sept. 19-én már Karánsebesnél volt, 23. és 24-én átkelt a Vaskapun s 28-án Szászvárosra érkezett. Az volt a czélja, hogy Fehérvárról egyenesen Keresztyénszigetre megy, »ha Thökölyt ott lephetné«. De Thököly ezt nem várta be, csatát elfogadni ott nem bízott magában, valószínűleg azért sem, mert hadai szerteportyáztak az országban (egész Kolozsvárig) s mint később mondá: az egész német ármádával szemben, melyet Nándorfejérvártól magára provokált, szerencséjét egy órára bizni nem akarta.[3]) Bizott az időnyeréssel a török nagyvezér és a tatár khán segítségében s azért a *Székelyföld felé* vonulásra határozta magát.

Mielőtt azonban Thököly az országgyülést feloszlatta volna, aug. 28-án még egy pátenst adott ki a keresztyénszigeti mezőn, melyben a török császár és tatár khán útban lévő segitségével biztatván az erdélyieket (miről fejedelmi szavával és keresztyén hitével áll jót) parancsolja, hogy minden rendek fejenként felkeljenek és táborába siessenek s a föld népét is fegyverre szólítsák. Nagyobb nyomatékul mellékeli a szultán Drinápolyban 1690 jun. 8-án kelt athnáméját a fejedelemségről és Bethlen Gábor idejebeli szabadságukról.[4])

Sept. 29-én bezárván az országgyülést, megindult táborával, »mindenkor feles retrogvardiat (hátvédet) hagyván hátra.«[5]) *Vizakna* felé indította seregét s a vele volt rendeket. A harsági völgyben szállt s pihent meg a tábor, onnan *Nagy-Selykre* mentek s okt. 3-án már *Medgyesen* voltak.

---

[1]) Daczó Jánost az 1686. aug. 12—21. országgyülés nótázta (VII. t.-cz.) a Thökölyvel való egyetértés miatt (ugyanekkor Pekry Lőrinczet is). Daczó árulta el a tervet Thökölynek, hogy Erdélyben fel fogják tartóztatni. (*Szilágyi* S. Erd. Orsz. Eml. XVIII. k. 54. 63. l.)

[2]) A kereszténynszigeti articulusokat kiadta *Thaly* K. Thököly Imre naplói és emlékezetes irásaiban (Mon. Hung. Hist. II. o. Irók 23. k. 61. l.) és *Szilágyi* Sándor: Erd. Országgyűl. Eml. XX. k. 405. l.

[3]) A havaseli sztancsesti táborban kelt patensében az erdélyiekhez 1690. decz. 8. Tört. Lapok III. évf. 179. l. és Vass György Naplója 117. l.

[4]) Közölve Vass György Naplójában 99. l.

[5]) Cserei 207.

Innen követséget küld a fényes portára, hogy jelentést tegyen az erdélyi állapotokról és segítséget sürgessen »ez hazának mostani szoros állapotjában«.[1])

Medgyestől Erzsébetvároson átvonulván, *Dálnos*nál volt az újabb táborozás, maga Thököly egy éjszakát a közeli *Segesváron* töltött. Másnap már a fejéregyházi táborba ment, a hová a segesvári polgármesternek is ki kellett szállnia harmadmagával a tanácsból, s ott a fejedelem a török basák tanácsára azt azt alternativát terjesztette eléjök, hogy vagy tekintélyes számú őrséget fogadjanak be a várba, vagy adjanak kezesül mellé két tanácstagot, különben mint ellenséggel fog bánni velök. A segesváriak erre éjfélkor tanácsot és közgyűlést tartván, mint kisebb rosszat azt szavazták meg, hogy inkább kezest adnak s mindjárt ki is küldtek két tanácsost, azon reményben — irják a szebenieknek — hogy Isten majd csak megszabaditja őket valahogy. Igy is rettenetes kárt szenvedtek a két izben átvonuló kurucz, székely és tatár hadaktól, melyek a város környékét teljesen elpusztították. A távolabbi falvak sem voltak teljesen mentek a pusztítástól, az átvonúló és portyázó hadak a szék legtöbb faluját kiélték, a templom-erősségeket felverték s csak igás lovat és ökröt m. e. ezer darabot vittek el Thökölyék. S alig hogy egy nap Thököly elvonult a Székelyföld felé, másnap már megérkezett Badeni Lajos a császári hadakkal, aki elibe a polgármester kiment, üdvözölte s a város hódolatát jelentette. Az őrgróf mindjárt néhány lovast küldött vele vissza a várba, hogy azt megszállják. A német sereg aztán teljesen kiélte, amit Thökölyé még meghagyott, úgy hogy a nép a legnagyobb inségre jutott.[2])

Thököly okt. 7. és 8-án *Fejéregyháza* és a szomszédos *Bun* mellett állott táborával, a Székelyföld határszélén; Badeni Lajos pedig közvetlen közelében Segesvár mellett. Thököly csatát nem akart állani, az ellenség kifárasztása és időnyerés volt a czélja, bizván a Belgrádnál győzelmeskedő török segítségére sietésében. Megpróbálta a fegyverszünetkötést is az üldöző császári főhadvezérrel, de sikertelenül. Buni táborából okt. 8-án levéllel kereste fel Badeni Lajost, hivatkozván a török hadi szerencséjére s arra, hogy a szultán egész erejével sietni fog Erdély megmentésére. Ha tehát — úgy mond — volna valami

---

[1]) 200 aranyat költségül erre költsön vett fel szentkatolnai Polos Istvántól, kit Alvinczy Péter helyett itélőmesterré tett. Erről való kötelezvénye Medgyesen 1690. oct. 3 kelt. Ld. Székely. Oklt. VI. k. 421. l.

[2]) Segesvár tanácsa N. Szeben tanácsának 1690. oct. 20. Székely Okltr. VI. k. 422. l.

a közveszély elhárítására czélzó eddig eltitkolt gondolata, közölje vele bizalmasan.

Badeni Lajos azonban nem hagyta magát alkudozásokkal feltartóztatni s így Thököly serege is tovább vonúlt *Galambfalvára* (okt. 9.[1]) s innen *Székely-Udvarhely* mellé (okt. 10.). Midőn serege a városon általköltözött, a várban német katonaság volt, de sem Thökölyék a várat, sem a várbeli katonák őket nem bántották. A város lakói közül a félénkebb rész, az asszonyok és a gyermekek részint a várba, részint a vár körül való sánczba vették volt be magukat.

Thököly tábora a városon felül a »bethlenfalvi lokra« (mezőre) szállván, a vidéket kiélték, elpusztították, a városban is zsákmányoltak, főkép a tatárok. A lakosság, a mint tudott, védekezett, Thököly is lehetőleg kímélte és védte őket.[2])

Thököly táborában feles számmal voltak még ekkor is erdélyi urak, sőt előkelő úri asszonyok is, így hídvégi Nemes Jánosné, két leányával, Béldi Dávidnéval és Mikes Pálnéval, Gyulai Ferenczné, Daczó Jánosné, Bethlen Pálné, kiknek férjei kitartó hívei voltak az új fejedelemnek.[3])

Thököly itt sem mulatott sokáig (2 éjszakát és egy napot: okt. 11.) s innen szekereit a Hargitán át Csík-Szereda és Zsögöd felé indítva,[4]) ő maga seregével *Erdővidéke* s onnan *Al-Csík* felé fordúlt.

A mint Thököly serege Udvarhely alól fölkerekedett, a városi csőcselék kitódult az elhagyott táborhelyre, s ottan »kurkászni, kereskedni kezdenek . . . a Thökölyvel való utazástól irtózván, de a nyereségre fogokat vásoltatván. — A tatároknak utolsó része még a szászok táborán nem ment volt ki, a kik közül egynéhányan látván az ottan csavargó embereket, visszanyargalnak.« A táborhelyen kurkászók erre szétrebbennek, megszaladnak s mindegyig a Küküllőbe ugrosnak. Szeren-

[1]) A táborozás pontos datumjai megvannak Almádi István naplójában Mon. Hung. Hist. II. o. 23. k.

[2]) »Akkor történt ilyen dolog: egy nehány tatár a táborból a várost megjárván, visszamentekben egy elszakadott a társaitól és a vár előtt kikerülvén a Kalamán Lőrincz háza tájat, egy kis gyermeket felfog s vinni kezdi, a gyermek felsivalkodván, a tatárra támadnak s úgy bánnak véle, hogy meg is ölik s a várkertben legottan el is temetik. Lett-é hire a Tököli táborában ezen dolognak, vagy nem? nem tudatik, mivel semmi bántódása érette nem lett a lakosoknak; de ha szintén tudta is Tököli, mind azért, hogy igen sietett, utána lévén a német tábor, mind az várban lévő militiától tartván, könnyen elhagyta egy tatárnak elvesztét.« Ld. Tört. Lapok. I. évf. 1. félév 150. l. (Szeles János kézirati műve: Udvarhely történetéből való.)

[3]) Czegei Vass György naplója 102. l.

[4]) Székely Okltr. VI. k. 419.

cséjökre a tatárok nem tartották érdemesnek utánuk a vízbe ugratni, hanem megelégedvén a rájokijesztéssel, megfordúltak s az elvonuló sereg után indultak. A néphumor azzal a tréfás megjegyzéssel kisérte ezt a kalandot: »Nem úsz kurta, míg víz nem éri a farkát!« [1])

Udvarhely város lakosai közül többen követték Thököly tovább vonuló táborát, olyanok, a kik könnyű nyereségre vágyva zsákmányra számítottak. De ezek hamar kiábrándúltak, mert a Thököly serege nemsokára annyira jutott, hogy a katonák *Homoród vidékén* táborozásuk alatt kenyér helyett már csak csős száraz törökbuzát kaptak. Az Udvarhelyről csatlakozóknak »az ilyen tábori élés nem tetszvén s a következhető tovább való nagyobb rosszat is általlátván, alattomban öszvebeszélgetnek s illóra vevén a dolgot, haza felé indúlnak.« Hogy minő operetteszerű kirándulása volt ez az udvarhelyi vendégszereplő új kuruczoknak, mutatja visszatérésük komikus volta, melyet egy kortárs így beszél el:

A Thököly táborából visszaszökött udvarhelyiek félvén a várbeli német őrség parancsnokától, nem mertek egyenesen a városba visszatérni, hanem a közeli Szarkakő alatt meghuzódván, a Középerdő szélében valami fehér ruhából zászlót tűznek ki s várják a jó szerencsét. A városiak észrevevén a jeladást, jelentik a várparancsnoknak s ez néhány városi embert küld ki, hogy megtudják, miféle személyek lappangnának ottan? Az erdőben tanyázók látván a városi küldötteket közeledni, önként jelentkeznek, s elejekbe menvén, arra kérik őket, hogy a várparancsnoktól eszközöljenek ki számukra grátiát; a mit a város közönsége kérésére a parancsnok könnyen megadván, bántatlanul visszatérhettek.[2])

Thököly serege tovább haladt a Székelyföld belseje felé. Udvarhelyről a Homoród völgye felé vezető uton, Kénos, Homoród-Szent-Márton, H.-Szent-Pál irányában haladt előre, azon az úton, melyen a Barczaságból felvonult volt. *H.-Karácsonfalvánál* tartotta a következő napon (okt. 12.) a déli táborozást. Innen Homoród-Okland, Felső-Rákos székely falvakon át ért az Olt völgyébe. De nem folytatta útját tovább a Barczaság felé, a mai vasútvonal irányában, hanem kelet felé fordúlt, a merre most az ágostonfalvi állomásról Baróth és Tusnád felé vezet az útvonal. Legközelebbi éjjeli táborhelyűl *Baczon* határát választotta (okt. 12.). Itt töltötte a következő napot (okt. 13.) és éjszakát is, de már másnap (okt. 14.)

[1]) Tört. Lapok I. évf. I. félév 150. l.
[2]) Tört. Lapok I. évf. I. félév 150. l.

általkelt a *Mitács* erdején s elözönlötte Al-Csík legalsó falvait, maga a fejedelem *Csík-Kozmáson* a parochián szállván meg okt. 14-én. A sereg a szomszéd falvakban táborozott, *Verebesen, Szeretszegen, Tusnádon, Lázárfalván* egészen a Nyergesig, a melyen át az út Kászon felé vezet.[1])

Négy-öt napig táborozott itt Thököly serege, a mely idő alatt mindent kiéltek, elpusztítottak, a mihez csak hozzá férhettek. A megszállott falvak népe papjokkal (az ezekről érdekes feljegyzéseket hátrahagyó *Lakatos István* kozmási s az ehez tartozó négy leányegyház, a Thököly hadai által épen elözönlött »kozmási megye« plebánosával)[2]) elmenekültek és erdőkben lappangottak. A Thököly hada pedig összeszedett a vidéken minden búzát, árpát, zabot, szénát s minden értékes ingóságot; felkutatta még a földbe elásott holmikat is; leszedte a templom és kápolnák harangját, az oltárterítőket, a templomi ruhákat, oltárképeket, zászlókat, gyertyatartókat, kelyheket, misemondó ruhákat, misés könyveket s még az ajtók zárait is. A mit el nem vihettek, összetörték, még a templom és paplak ajtait, ablakait is, nem kímélve az oltárokat sem. A tatárokkal a pusztításban — úgy látszik — versenyeztek a háromszéki székely atyafiak is, a kik szívvel-lélekkel kuruczok és reformátusok lévén, haragudtak a katholikus csíkiakra, a miért ezek ímmel-ámmal s csak kényszerítve csatlakoztak Thökölyhez s legújabban is, miután a német hadsereg Erdélybe jövetelét meghallották, Thökölytől elpártolva haza mentek, s most Thököly serege elől mind az erdőkbe szaladtak vala. Thököly Csíkba jövetelének valószínűleg nemcsak stratégiai oka volt, hogy Badeni Lajos serege elől kitérjen, hanem az elpártolt csíkiak megbüntetése is.

Thököly serege nem elégedett meg Al-Csík feldúlásával, hanem a portyázók fellátogattak *Fel-Csíkba* is s nem kímélték senkinek (lett légyen az barát vagy ellenség) javait. Az ekkor hű kurucz *Cserei Mihály* atyjának Csík-Rákoson sok asztagait, csűreit, istállóit, minden épületét az egy lakóházon kivül, felégették és minden marháit elhajtották a tatárok. S így dúltak, raboltak az egész Csékszék területén. Még a hol táboroztak, ott sem kímélték a tűztől a házakat. Tusnádon 39, Szeretszegen 16, Lázárfalván 20 házat gyújtottak fel, Verebesen mindössze öt ház maradt meg. A kiket pedig a lakosok közül

[1]) »G. Tököli Imre egész táborát (hirtelen beesvén Csikba) tette Kozmás megyéjében, szt. Ferencz nap (oct. 10.) után való napokban, a Nyergestől fogva Szeretszegig.«

[2]) Feljegyzései közölve a Székely Okltr. VI. kötetében 419. stb. ll.

kézrekeríthettek, megölték, megsebezték, vagy elrablották. Kozmáson is megöltek hármat és elraboltak többeket.[1])

Thököly, miután négy napig Csíkban időzött, azt hadai kifosztották s Badeni Lajos közeledéséről értesült, okt. 19-én táborával fölkerekedett s az Olt mellett vezető főuton levonult *Háromszékre*. Okt. 20-án *Málnás*nál táborozott. Innen okt. 21-én tovább vonulván, megérkezett a barczasági *Földvár*hoz. Seregének egy része Prázsmár és Szentpéter mellett táborozott bejövetele óta, melyet a brassóvárbeli és a törcsvári német őrség ellen hagyott hátra. Okt. 22-én Thököly is *Szentpéter*hez tette át főhadi szállását, seregének egy része *Prázsmár*nál állott, és okt. 23-án már *Nyén*hez szállott a Bodza-szoros felé.[2])

A Barczaságban hagyott kuruczok és törökök időközben sem hevertek, hanem szorgalmasan őrködtek a brassai és a törcsvári várbeli német őrség sakkban tartásán. Folytonosan leselkedtek és portyáztak a németek ellen s a hol lehetett elcsipkedtek közülök. Többször belopództak Brassó külvárosaiba s 1—2—3 németet el-elfogtak. Egyszer öt tevét (!) találtak a legelőn, a melyeket Szentpéterre táborukba tereltek. Szept. 27-én éjjel m. e. 2000-en egészen Brassó ó-városába mentek be, s ott a házakban szállásoltak másnap délig. A várból 20-nál több lövést tettek rájok, a nélkül hogy egyikük is megsebesült volna. Néhány nap mulva a brassai őrségnek volt egy sikerült fogása. A parancsnok értesülve (okt. 3-án), hogy a városon felül az u. n. ligetben Rozsnyó közelében egy török őrség tartózkodik, kiküld egy századot éjnek idején a városon végig, mely éjfél tájon lobogó tűz mellett gondatlanul aludva lepi meg a törököket s közéjök lő. Sokan elestek (köztük két oláh), a többi futással menekült. Másnap dél tájon a németek nagy triumfálva jöttek vissza dobszó mellett Brassón végig, hét levágott főt kardra szurva vittek maguk előtt a kivívott nyereség jeléül. A mint a város kapuján kiértek, a várparancsnok 9 ágyulövéssel üdvözölte őket s a török fejeket nyársra tűzette a vár falán.

A várparancsnok a kuruczokkal tartó polgárokkal is kegyetlenül bánt. Egy Rácz György nevű polgárt azért fejeztetett le, mert két német katonaszökevény feleségét a városból Szentpéterre a kurucz táborba vezette. A brassai tanács közbenjárása csak annyit segített a szerencsétlenen, hogy karóba húzás helyett lenyakaztatott. A város tanácsa hiába hívatkozott az

[1]) Lakatos István kozmási pap följegyzései, Székely Okltr. VI. k. 419. 424. stb. ll. a templomok és kápolnák elrablott egyetmásait is elősorolván. Cserei Mihály hist. 207. l.

[2]) Almádi István naplója Mon. Hung. Hist. II. 23.

ország törvényeire, hogy ily csekély vétekért senki halálra nem ítélhető, hiába tagadták meg a városi hóhérpallos kiadását, a parancsnok minden közbenjárás és tiltakozás daczára egy rossz karddal levágatta, vagyis inkább lefűrészeltette a nyakát. Ez az eset nemcsak a városban keltett nagy elkeseredést, de a Thököly-táborában is, a mely szept. 10-én e miatt a vár felőli mezőkre kiszállott, két németet elfogott és Szentpéteren karóba huzatott. A várból hiába lövöldöztek, meg nem akadályozhatták a vérbosszú végrehajtását.

Törcsvár alatt is folytak az apró csatározások. A várban vagy 50 német katona volt az őrségen. Ezeket a kuruczok és törökök körűlzárták, hogy kiéheztessék. Az őrségnek elfogyott az elesége s már-már feladták a várat, midőn a brassai parancsnok 150 embert a bátorságáról híres Goltz hadnagy vezetése alatt egy éjszaka segélyökre küldött, hogy kerüljön bármily áldozatba, mentse fel őket. Ezek a Thököly népét a vár alatt csinált sánczokban egy sikerült rohammal meglepték s bár maga a hadnagy is egy töröktől, kit ő keresztűllőtt, halálos lövést kapott, mely életerét elszakította, a zárlatot felbontották, az őrséget felváltották s élelemmel látták el. A Brassón átvonult régi őrség arczáról lerítt a sorvasztó éhség, melyet kiállottak.«[1])

*

Igy állottak Brassó vidékén a dolgok, midőn Thököly a Barczaságba visszaérkezett (okt. 21.)

Itt kellett néhány nap alatt eldőlnie, hogy megtarthatja-e Erdélyt, vagy át kell engednie a tért itt is az utána vonuló Badeni Lajosnak.

Az üldöző német hadsereg okt. 23-án *Homoród-Oklándon* táborozott s 24-én *Földvárhoz* érkezett, másfél mérföldnyire Thökölynek szentpéteri táborától.

Két napi időköze (okt. 22., 23.) maradt Thökölynek, mely alatt az ellenállásra készülhetett volna. Hadi tanácsot tartott, s fölvetette a kérdést, hogy elfogadjanak-e csatát a németekkel, vagy kivonuljanak Erdélyből. Thökölynek és kuruczainak nagy kedve volt az ellenállásra, eleinte a törököknek is, de a tatár és oláh csapatok az összeharácsolt zsákmányt nem akarták koczkáztatni s nem sokat törődvén Thökölyvel és az ő erdélyi fejedelemségével, fölkerekedtek s a Bodza-szoroson nagy sietve el-kivonultak. Erre a törökök is elvesztvén harczi kedvöket, legnagyobb részt követték példájokat.[2])

---

[1]) Des Grafen Thököli Einfall in Burzenland, id. h. 159. l.

[2]) A brassai névtelen id. h. 259. l.

Igy »a Thökölyvel lévő török és tatár hadak számtalan erdélyi prédával megrakodván, mind haza söktenek vala, a havasalföldi vajda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelén megütközvén, haza kéredzvén sok színek alatt, kevesen maradtanak vala Thökölyi mellett, hanem *a kuruczság maradott vala mellette.*«[1])

Thököly cserben hagyatván a szultán által segélyére rendelt török-tatár s oláh sereg által s belátván, hogy saját kurucz hadai korántsem elegendők az ellenséggel megmérközésre: akarva nem akarva a kivonulásra volt kénytelen elszánnia magát, azon reményben, hogy Oláhországban uj erőt gyűjtve nemsokára visszatér. Kivonulási szándékát azonban titkolta a táborában lévő erdélyiek előtt, a kiket mintegy zálogául erdélyi fejedelemségének magával akart vinni Oláhországba. »Még azon nap is, mikor beindulának Havasalyföldében, erős hittel azon esküvék meg Thökölyi, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki vérét a hazáért. Mi erdélyiekül — mondja Cserei — kik még nem ismerjük vala jól, el is hittük«.[2]) Tervét ügyesen, bár nem erőszak nélkül hajtotta végre.

Thököly szept. 24-én a Bodza-szoros közelében a *nyéni mezőn* »hadait mind rendelt seregben állítván« azt színlelte, mintha harczra készülne. A sereg egy részével »megindulának Brassó felé«, de »újabban csak hamarjában visszaszállának«. Az erdélyiek felzudultak, »és nagy zsibongás lőn azon a nyényi mezőn: de csak semmiben mulék, mert csak megmondák, hogy compelle intrare«.[3]) (T. i. kiadták a jelszót a kuruczoknak: kényszerítsd bemenni!) Egy másik szemtanu és bajtárs elbeszélése szerint: »A szegény erdélyieket avval biztatván, hogy im szintén érkezik hatvan ezer török segítségére, és mihelyt érkezik, mindjárt harcznak megyen, napestig mind fútatván az paxamétát,[4]) az alatt szekereit mind egyre költöztetvén által a hajdukkal Havasalföldében, maga is csak nem sokkal naplemente előtt, környűlvétetvén (az erdélyi nemességet) törökkel tatárral (helyesebben: kuruczokkal) elmene és elvitte azokat is magával Havasalfölde felé«.[5]) Cserei is azok közt volt, kiket »azon éjszaka erővel a Bozzára felhajtata«. Az erdélyi magyar és székely főurak és nemesek közűl számosan (m. e. 300-an) voltak, kik Thökölyt akarva nem akarva követték a határon

[1]) Cserei hist. 207. l.
[2]) U. ott 208. l.
[3]) Almádi István naplója id. h. 723. l.
[4]) Fából készült fuvó hangszer, az olasz basso a meta név után baxaméta vagy paxaméta.
[5]) Vass György naplója 102. l.

át.[1]) Sőt »nemcsak férfiak, hanem sok becsületes fő és nemesi özvegy asszonyok is menének be akkor Thököllyivel, mert elhirdettette vala, mely kegyetlenűl mészároltatná a német, valakiket otthon találna, azért ijedtenek vala meg«.[2]) Magával vitte Thököly a zernesti csatában elfogott Heisler tábornokot és Doriát is.

A Bodza-szoroson való átvonulás nem történhetett az üldöző németekkel való minden csatározás nélkűl. Az átkelő sereget »a német tábor portásai (előcsapatai) utólérvén, sokat a hátúl jövőkben levágának, sok szekeret felprédálának«.[3])

A brassai német várparancsnők is tett egy kisérletet a határ felé vonúlók megtámadására, de szerencsétlenűl. Okt. 22-én Brassó minden utczájában toborzót járatott és kidoboltatta, hogy mindenki, akinek kedve van az ellenség üldözésére kimenni, jelentkezzék a várban s a zsákmány, melyet kiki szerez, az övé marad. Német polgár alig néhány vállalkozott, oláhok többen. Ezek okt. 23-án fölmentek a várba, de nyomorúságos fegyverzettel, rozsdás karddal, kevesen puskával, a legtöbben csak bottal. A várparancsnok legtöbbjét elbocsátotta, az alkalmasakat azonban 200 katonával Prázsmár felé küldötte, hogy ott az ellenséget megtámadják. Ámde ott olyan fogadtatásra találtak, hogy véres fővel is alig menekűlhettek vissza okt. 24-én, több halott hátrahagyásával. A városban azt beszélték, hogy két fedett szekérrel hoztak vissza halottakat, kiket titokban a város melletti Virágos-völgyben (»Blumenau«-ban) temettek el.[4])

---

[1]) *Vass György* Naplójában (103. l.) ezeket jegyezte föl: Macskási Boldizsár, Gyulai Ferencz, Toroczkai István, Kálnoky Sámuel és Farkas, Béldi Dávid, Mikes Pál, Tholdalagi János, Bethlen János, Rhédei István, Haller József, Ugron Ferencz, Vass György öcsém, Vass Dániel, Vitéz Ferencz, Szikszai György, Nemes János és Gábor, Toroczkai Péter, Toroczkai Mátyás, ismét ifju Toroczkai Péter, Torma Kristóf, Bodoniak, Maxaiak, Ferencz és Balázs, Harinai Ferencz. Horvát Ferencz és Miklós, Bánfi György és Zsigmond, Kemény László, Bánfi Boldizsár, Mikó István és Gábor, Vajda János, Almádi István, Ujvári Miklós, Alsó János, Gergely deák, Késmárki, Egri János, Henter Farkas és többen sokan, kiknek nevek mind eszemben nem jut. — *Cserei* említi még ezeken és önmagán kivül, hogy a bátyja »Cserei György is szép ifjú legény fiával oda marada.« Alább említi Bernád János, Cserei Zsigmond, Donát György, Benkő Mihály nevét s mintegy »három-száz sok becsületes főemberek s nemesek« tanácskozását az Erdélybe visszaszökés felől. (215. l.) Thököly, Komáromy, Bay és *Almádi István* naplójából még többekkel növelhetjük az erdélyiek névsorát.

[2]) Cserei hist. 208. l.

[3]) Cserei 208. l.

[4]) A brassai névtelen 261. l. Megjegyzendő, hogy a brassai névtelennél (Des Grafen Thököli Einfall in Burzenland) 14-ére van téve ez a

Thököly kivonulásával a felülkerekedett hatalom a visszatorlás és bosszúállás munkájához látott. A császári hadsereg, ha fővezérlete nem is engedte egészen szabadjára katonáits »tatár dúlást« nem is rendezett, útjában épen úgy kiélte és pusztította a vidéket, a merre elvonult, mint a Thököly hada.[1]) Az ellenféllel és a Thököly párthivéivel szemben pedig kíméletlen volt és bosszúálló. Nem kímélte még a rokonfajú szászokat sem, a miért azok Thökölyvel tartottak. Főkép azokon a falvakon kegyetlenkedtek és űztek bosszúállást, amelyekben a zernesti csatából menekülő német katonákat öldösték, vagy az ellenség kezébe juttatták.

Badeni Lajos 8—10 lovas ezredből álló serege okt. 24-én *Földvár* alatt a Rákospatak (Krebsbach) felé fekvő szép réteken és földeken szállott táborba s miután ellenséget nem talált, a következő napokon ellepte a Barczaság és a határos Miklósvárszék falvait és pogány módra kifosztotta.[2]) Főkép Földvártól északra az Olt völgyében fekvő szász falvak (*Mogyorós, Apácza, Ürmös*, fel *Ágostonfalváig*) és az Olton túl, szemben fekvő magyar és székely falvak, *Hídvég, Bölön*, a két *Ajta, Miklósvár, Köpecz*, fel *Baróthig* s a déli határszélen *Hétfalu* szenvedtek sokat és pusztíttattak el teljesen. A népet ugyan nem öldökölték, mert meg volt tiltva a fővezérlettől, de mindenéből kifosztották s kinzásokkal vallatták és kényszerítették elásott javaik előadására is. Még ruhájokat és házi edényeiket is elszedték, úgy hogy sokan meztelenül maradtak. A behor-

támadás, nyilván 24-e helyett, mint előbb is a Thökölyi Barczaságra érkezését oct. 11-ikére teszi 21-e helyett. Valószinűleg olvasási hiba (a 2-es számot 1-nek nézvén a kiadó) az ő eredetileg bizonyára helyes kéziratából, mert pl. a bádeni őrgróf Földvár alá erkezését már 24-ére teszi, pedig Csereiből tudjuk, hogy a magyar tábortól a német ekkor csak másfél mértföldnyire volt. Dória Brassóba érkezését és a Thököly táborába menését már helyesen irják (ill. nyomtatják) okt. 23—24-ére, pedig előbb mind a 10-es számok szerepelnek a 20-asok helyett. Cserei nem említi a Bodzán kivonulás napjának dátumát. Almádi István oct. 24-én éjszakát említi. Vass György szintén oct. 24-én estére teszi az indúlást. A brassai névtelen adatai összevetéséből is oct. 24-e jő ki. Angyal Dávid (Thököly Imre életrajzában, Röder Urkunden-jei után) oct. 25-ére teszi. Az oct. 24. és 25-diki datum úgy egyeztethető össze, hogy 24-én éjjel vonultak fel a Bodza-szoroson s ott »kicsinyég megszállván« (valószinűleg a Béldi-rétjén) oct. 25-ére virradólag lépték át a határt és mentek át Havasalföldébe. *Almádi* erre nézve a leghitelesebb tanú, a kinek naplója szerint: »Oct. 24. Azon éjjel csak egy kicsinyég szállottunk meg az erdőn, *mind mentünk* . . . Azon éjjel általmentünk az Bozzán.« (id. h. 723. l.)

[1]) Diese Armee . . . unterschiedene Dörfer in Siebenbürgen rein ausgeplünderten und grossen Raub mit sich führten.« (Brassai névtelen id. h. 261. l.)

[2]) »In welche sie recht unchristlich gehaust, und fast heidnisch grassiret.« (U. ott 262. l.)

dott termést elvitték, vagy felégették, eltaposták, vagy a vizbe hányták. A marhákat elhajtották, vagy levágatták. A várakat és erősségeket felkutatták és a bennök tartani szokott gabonatartókat, éléskamra-ládákat széttördelték s amit bennök találtak, elvitték. A templomokat sem kiméltek, hanem kirabolták, megrongálták, az oltárokat összetörték, vagy bemocskolták.

A barczasági többi szász falvakat nem rabolták ugyan ki, de szorgos vizsgálatot tartottak, hogy okoztak-e és miféle károkat a zernesti csatából menekült német katonáknak s ilyesminek kipuhatolása után nagy pénzbirságot vetettek ki az illető falvakra, vagy szabad zsákmányra bocsátották. *Rozsnyóra* kisütötték, hogy ott Balacsány egyik társa és egy szakács levágatott és hogy a menekülők javaiból a tatárok elvittek: a miért a rozsnyóiak nagy pénzbirságra itéltettek. *Honigbergben* Doria őrgróf podgyászát felverték s kisérőit megölték, a miért a felprédálás megváltására több mint 9000 m. forint birságot kellett fizetniök. *Brenndorf* szász faluban a tatárok észrevettek és levágtak egy beteg német katonát, kit az ottani pap irgalomból magához vett és elrejtett: ennek a katonának megöléséért 500 frtot fizetett a falu. A *földváriak* 300, a *vörösmartiak* 200, mások több-kevesebb sarczot fizettek gr. Guttenstein brassai várparancsnoknak. *Mogyorós*, azonkivül hogy felprédáltatott, még 1600 frtot is kénytelen volt fizetni. A Barczaságban csupán a *feketehalmiak* voltak oly szerencsések, hogy semmi vétket sem süthettek ki rájok. A többiek 14 nap alatt mind megbirságoltattak.

A brassaiak sem kerülték ki a bosszúállást és visszatorlást, bár azzal az okos körültekintéssel, mely válságos időkben mindig jellemző sajátságuk volt, tüstént siettek Badeni Lajost üdvözölni, mihelyt vidékükön megjelent. Midőn a Barczaságra érkezéséről értesültek, okt. 25-én a lovasság a városból és a várparancsnok tiszti karával elibe ment. Este a tanácsurak és a »száz férfiak« (városatyák) bejárták a várost és minden polgártól két zsák lisztet szedtek fel, a mit aztán a sütőházakban (a pékek közt) osztottak föl, hogy abból a csász. hadsereg számára kenyeret (Comiss-Brod) süssenek Minden pékmesterre jutott 45—50—60 köböl liszt. Ezt aztán a hadseregnek küldötték. Két tanácsost is küldött a város a táborba az őrgróf üdvözlésére. Okt. 27-én pedig maga a két bíró (Drauth Simon és Fillstich Mihály) ment ki a táborba, hogy a badeni őrgrófot köszöntvén, városukba meghivják. Kegyelmes fogadtatásban részesültek, a császár iránti hűségre intetve s az ő kegyeiről biztosítva bocsáttattak még az nap este vissza.

A brassai várparancsnok nem volt ily engesztelékeny. Okt. 26-án a várparancsnok szállást készíteni rendelt a városban a katonák számára, a kik aztán a várból levonúlva, a polgárság nyakára ültek s azokat minden kigondolható kívánalmakkal zaklatták és szidalmazták. Olyanokat követeltek, a mihez joguk nem volt: bort, sört, kenyeret, főzeléket s köszönetül *rebbelis kutyák* és *gazember* (verfluchter Mensch) czímmel illettettek.

Hol van a ti lutheranus istenetek? hol a ti fejedelmetek, a kiben annyira bizakodtatok? kérdezték tőlük Thököly felett gunyolódva. A kik visszafelelni mertek, azokat tettlegesen is bántalmazták. Remélni és tűrni! volt a legjobb mód (teszi hozzá az egykorú brassai polgártárs). Szerencse, hogy nem tartott soká, mert okt. 29-én a brassai Metternich-ezred egy része a táborba szállott ki s 31-én a többiek, bár nov. 1-én néhány század ismét visszajött. Nov. 2-án maga Veteráni gróf tábornok is bejött a városba a várparancsnokkal értekezni, de csak rövid időre. Badeni Lajos még ennyire sem érintette Brassót, pedig ott a közelben időzött nov. 6-áig. A brassai bírák nov. 5-én mennek ki hozzá a táborba, elbúcsúzni s ő másnap seregével fölkerekedett és elvonult a Barczaságból s nem sokára Erdélyből is, a fogságba került Heisler gróf helyett Veteráni gr. tábornokot altábornagygyá és az erdélyi hadak főparancsnokává nevezvén ki, szárnysegédéül de Pace ezredest léptetvén elő altábornoki ranggal.

Az igy újonnan szervezett erdélyi főhadparancsnokság aztán nyolcz ezred lovassággal a *Székelyföldre* szállott, hogy közel legyen a délkeleti határszélhez, főhadi szállásúl *Sepsi-Szent-Györgyöt* választván. Keservesen megemlegette a székelység ezt a táborozást, mert a mi a tatár-, kurucz- és száskajárásból megmaradt, azt most a labanczok emésztették meg. A szegény lakosság termése, barma s a mi még megmaradt, teljesen elpusztult.[1])

A labanczok főkép *Háromszéket*, a mely szívvel-lélekkel csatlakozott volt Thökölyhez, nyomorgatták kedvteléssel, mint előbb Thökölyék *Csíkot*; de a hol zsákmány kinálkozott, nem sokat kérdezték: kurucz-é, vagy labancz? egyiket épugy kifosztották, mint a másikat.

Al-Csik még alig lélegzett fel Thököly hadai dúlása után, miután az emberek az erdőkről és rejtekhelyekről haza tértek s már-már bátorságban hitték magokat: egyszerre csak (nov. elején) egy martalócz labancz csapat tört rájok Három-

[1]) »... und die armen Einwohner um ihr Vieh, Früchte, und was sie noch übrig hatten, vollens gebracht haben.« Brassai napló id. h. 265. l.

szék felől. Nov. 2-án ugyanis két zászlóalj labancz (vagy mint mások gondolták: kurucz) berohant *Torjára* s ott nagy zsákmányolást vittek véghez, főkép lovakban, éppen midőn az emberek a kézdi-vásárhelyi heti vásárról haza tértek. Onnan még azon nap Csíkba, *Lázárfalvára* mentek át, nov. 3-án hajnalban berontottak *Kozmás*, *Tusnád*, *Szent-Márton*, *Szent-Simon* községekbe és mindent felprédáltak. Kozmáson a pap otthon nem létében feltörték a parochia ajtaját s a mit találtak, elvitték; a szent-mártoni paplakra betörve, a lovakat elhajtották és sok zsákmányt tettek; a szentsimoniak megpróbálták ellenállani, s az összecsapásban három falusi ember elesett; az ellenségből is több sulyosan megsebesült, kik közül három aztán a Mitács-erdejében temettetett el, a többi pedig sietve menekült Baczon felé.[1]) (A Badeni Lajos földvári tábora irányában menekülvén, látszik, hogy labanczoknak kellett lenniök, nem pedig kuruczoknak, a kik már akkor messze Havasalföldén voltak Thökölyvel).

A Thökölyvel kiment kuruczok is tettek Háromszéken egy szomorú emlékű látogatást. *Mikes Pál*, az erdélyi kibujdosók egyike, engedelmet kért Thökölytől Plojesten, hogy egy kurucz csapattal titkon haza térjen, az otthon maradt háromszéki nemes emberek megbüntetésére. Mikes Pál czélja (Cserei szerint) az volt, hogy »Háromszéken valamely nemes embereket talál házoknál, ölesse meg; és ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes istenfélő ember vala ám Mikes Pál uram, bizony nem sokat hagyott volna közülök életben«. Mikes Pál így csak részben hajthatta végre pokoli tervét, személyes boszuját töltvén ősi falujában *Zágonban* lakó néhány haragosán, kik otthon maradtak. Nov. 14-én éjjel a Bodzaszoroson át Erdélybe lopózván váratlanúl Zágonba érkezett s az ottani nemesek közül többeket, éjjel rájok rontván s ágyukból kiragadván, kegyetlenül megöletett és kifosztatott. *Jankó Boldizsárt* »kire neheztelt, mert nem igen akart azelőtt is cédálni Mikes Pálnak, resolutus ember lévén, a házánál megkapatván ördögi kegyetlenséggel, a nagy becsületes embert« és *Jankó Tamást* a falu végén egy almafára, *Vajna Orbánt* a maga kertjében egy almafára, *Pákai Tamás* deákot saját kapujára felakasztatta, zágoni *Kozma Imrét* pedig összevagdaltatta,[2]) Jankó Péter azzal kerülte ki a halált, hogy épen Szentgyörgyön volt a német táborban. Az öldöklés után aztán a *Jankóék* és több család házait felprédáltatta, lábas jószágaikat, ezüstne-

[1]) Székely Okltr. VI. k. 419. l. Lakatos István csíkkozmási plebános.

[2]) Br. Apor Péter munkái 255. l. A brassai névtelen 265. l. Cserei hist. 210. l. Székely Okltr. 428—431. l.

műjöket, selyem és egyéb ruhájokat s minden ingó-bingóságukat elraboltatta úgy annyira, hogy az özvegyen és árván maradt családtagoknak »csak a testük és lelkük maradván, teljességgel élhetetlenné maradtak«.[1])

Mikes Pál a németektől féltében feljebb nem mert menni, hanem a gazdag prédával hirtelen, a mint jött, visszatért Oláhországba s »ott kótyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmásait«.

Igy pusztították a Székelyföldet, labanczok és kuruczok egyaránt, — s ráadásúl még saját véreik is.

Ezt a hallatlan kegyetlenséget maga Thököly is megsokalta s »mikor Havasalföldiben visszament Mikes Pál a kuruczokkal, Thököly megértvén, hogy megölette az zágoni nemeseket, neheztelt reá érette s szemben sem lett vele« (maga elé sem bocsátotta).[2])

Mikes Pált nemsokára utól érte a nemezis: ő maga is erőszakos, kegyetlen halállal végeztetett ki, melynek regényes és titokzatos históriáját így beszélték az egykorúak. Kegyetlenségének híre elhatván Bécsbe, az udvar meghagyta Veterani-nak, hogy a havaseli vajda által fogassa el és küldesse be Mikest Erdélybe. Az oláh vajdának nemsokára kapóra jött Mikes Bukaresten időzése s ama sérelme, hogy Mikes mindegyre irogatott ellene Thökölynek, azzal vádolván (bár nem ok nélkül), hogy az erdélyi hadparancsnokkal titkon levelezést folytat. A vajda Mikes leveleit elfogatta s bosszúra gerjedvén, éjszaka reá küldi katonáit s hálószobájában felesége mellől elhurczolják s váltott oláh őrség viszi titkon (nappal az erdőkben lappangva, éjjelenként előrehaladva) a Vöröstoronyi-szoroshoz s ott átadják a német katonáknak, a kik nagy titokban Nagy-Szebenbe viszik. Itt is nyakasan viselvén magát, titokban éjjel Fogarasba szállítják s szigorú börtönbe vetik s csak a tisztek tudnak róla, kik éjjelenként magok látják el élelemmel, közkatonát hozzá sem bocsátván. Börtönében egészen elvadult, elszőrösödött, körmei nagyra nőttek, mint egy vadállaté. 1712-ben halt meg, titokban éjfélkor temették el. A titkot egy tiszt árulta el aztán Boér József fogarasi vár-

[1]) »Jankó Péter, néhai id. Jankó Tamás özvegye árva Henter Anna, ifjabbik Jankó Tamásné Cseffei Erzsébet, Jankó Boldizsárné Hadnagy Ilona és Vajna Orbánné Gyárfás Suska« folyamodványa az államtanácshoz, melyben elmondják, hogy »Mikes Pál idegen nemzettel szegény falunkra s házainkra jövén étszakának csendességiben édes bátyáim, gyermekem s urainkat csak hallani is irtózásra való halállal ölette meg« stb. *Székely Okltr.* VI. k. 429. l.

[2]) Mikes Pál betörése felől való vallatás: a Székely Oklt. VI. k. 430. l.

nagynak s ő tőle szivárgott ki.[1]) Egész mondakör képződött Mikes rejtélyes eltűnése felől. Előbb az volt a híre, hogy az oláh vajda katonái Bukaresten megfogván, lefejezték és egy árokba vetették. Később az a hír szárnyalt (Cserei egynéhány esztendő múlva úgy hallotta), hogy Brankován oláh vajda titokban kiküldvén, az erdélyi generálisnak, Fogarasban szörnyű kínzással ölték meg, előbb szemeit szúrták ki, azután minden nap egy-egy lábát és keze-ujját elvagdalván, s az egész testét megsütögetvén, úgy kellett meghalnia, éjszaka vitték ki a testét s temették el.[2]) — Bár hogy történt: szörnyen megbünhődött a zágoni »*sicilicidium*«-ért. Isten büntetését látták benne a zágoni nemesek kiirtásáért.

A vérbosszú némi erkölcsi elégtételt adhatott a gyászba borítottaknak, de a kiontott vér s elpusztított vagyon mindkét részről csak a nemzet életerejét fogyasztotta.

Gyászos idők, szilaj szenvedélyek!

*

Igy végződött Thököly erdélyi fejedelemségének »pünkösdi királyság«-a. A mily hirtelen s váratlanúl nyerte el egy vakmerő hegymászással és szerencsés csatával az ország feletti uralmat: ép oly gyorsan, kardcsapás nélkül veszté el azt.

Az erdélyi közvélemény nem tette magáévá az ő ügyét; jórészt idegen hódítót láttak benne is, a kinek uralma a török és tatár fegyverek erején épült. Midőn ezzel szemben más, erősebb, bár szintén idegen hatalom kerekedett felül, erdélyi hívei is többnyire félreállottak s magokra hagyták a két versengő félt, hogy döntsék el magok, kit uraljon az ország: a török szultán által kinevezett fejedelmet-e, vagy az újabb állami szerződések alapján Erdélybe jutott császári és királyi kormányt?!

A kettő között lebegett, mint Mohamed koporsója, az ifjú Apafi Mihály reménybeli fejedelemsége. Ez gátolta meg, hogy a fejedelemségért lelkesülő erdélyiek osztatlanúl a Thököly zászlai alá sorakozzanak.

A két névleges fejedelem között végre is a harmadik, a katonai erőre támaszkodó császáriak lettek a győztesek.

Thököly a határokon túl, II. Apafi az országban bent hiába esengett továbbra is az erdélyi fejedelemségért: ott benn az erős katonai uralom a fegyverek erejére támaszkodva nem

[1]) Apor Péter munkái 256 l.
[2]) Cserei hist. 211. l.

engedte feltámadni, új életre kelni a kioltott erdélyi fejedelemséget.

Egy határozott nagy előnye még is volt a Thököly beütésének, pillanatnyi sikerének és továbbra is fenyegető magatartásának: Erdély régi alkotmányából ő mentette meg azt, a mit csakhamar az ő kiszorittatása után a Leopold-féle diploma megadott és biztosított.

A guberniumi korszak önkormányzatát nagyrészt Thökölynek köszönhette az önállósága romjain busongó »tündér« Erdélyország.

III. Az erdélyi bujdosók Havasalföldén és az Aldunánál.

Thököly 1690 oct. 24-én éjszaka hadait és a vele kibujdosásra kész, részben kényszerített erdélyi rendeket átszállíttatta a Bodza-szoroson. Előkelő férfiak, úrnők is számosan voltak az 5—600 főnyi erdélyi bujdosók karaván jában. Thökölynek az erdélyiek kivitelével az volt a czélja, hogy erdélyi fejedelemségének jogfolytonosságát biztosítsa és tanusítsa a világ, főkép souverainje a porta előtt, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha az erdélyiek készebbek lettek volna érte és mellette a hontalanul bujdosás szenvedéseit tűrni, mintsem a császári kormány előtt meghajolva az otthon nyugalmát élvezni. Az erdélyiek viszont azon jó reménység fejében mentek vele, hogy nemsokára török segítséggel visszatérhetnek. Thököly maga is remélt és biztatta híveit. Őt hitegették s ő hitegette és biztatgatta az övéit. Sokan életökkel fizettek bizalmukért, sokan csak évek mulva jöhettek vissza hazájokba; a hamarosan kiábrándultak és merészebbek szökéssel segítettek magukon. Mindnyájan megtanulták saját kárukon, hogy »*könnyü az hazából kimenni, de nehéz visszajönni.*« Cserei megfogadta s bizonyára sokan gondolkoztak úgy, hogy »bezzeg többször hazájából senki hazugságára ki nem bujdosik, *jobb hogy az erdélyi kutyák egyék meg a testét, mint idegen országra menjen reménség fejében.*«[1])

Ezt a gyors kiábrándulást a hazátlanul bolyongás ezernyi apró kellemetlenségei és életölő nagyobb viszontagságai idézték elő. A mai kor kényelemszerető nemzedéke alig tudhatja elképzelni azt a sok viszontagságot, nélkülözést, tűrést, szenvedést, a mit ezek a bujdosók átéltek. Étlen, szomjan, télvíz idején, sárban, fagyban, hajléktalanúl táboroztak sátor és szabad ég alatt, kalibákban, széna kazlakban, a csupasz földön, heteken,

[1]) Cserei hist. 208. l.

hónapokon át, sűrűn változtatva tanyáikat. Az »ágyban párnák közt halni meg« gondolata senkit sem bánthatott, a ki kidőlt. azt eltemették koporsó nélkül, idegen földbe, pap nélkül, áldatlanul. És még így is a legtöbben kitartottak, szenvedtek, tűrtek és meghaltak a hazáért, szabadságért, panasz nélkül, névtelen hősökként, a martyromság egyedül vígasztaló öntudatával.

A hazából kibujdosás azzal kezdődött, hogy oct. 24-én »azon éjjel csak egy kicsinyég szállottak meg az erdőn, mind' mentek.«

Oct. 25-én is még mind' mentek: át a csallási mezőre, onnan tovább — és a sóaknák közt háltak. 26-án megérkeztek Sófalvához (Vallyin) Havasalföldében. 27-én érkeztek meg az erdélyiek társzekerei, »a kiket felvertek a kuruczok, de igen sokat vertek fel.« Oct 28-án végre megpihenhettek, megérkezvén *Plojesthez*, a hol egész nov. 24-éig maradtak. Itt hallották az örömhírt, hogy a török nagyvezér bevette Belgrádot, a minek »Thököly nagy pompával meglőteté az örömét.«[1])

Itt a tábori élet egyhangúságát és a mindennapi élet szükségleteit zsákmányra való kiszállásokkal enyhitették és elégitették ki. November folyamán »minden nap kimentek a táboriak, sok károkat tettek, legfőképen a szőlőhegyekben, mivel mindenütt sok borok voltak.[2]«) Szerencséjökre, jó szőlőtermés volt abban az évben s így volt mit — ha enni nem, legalább — inni.

Gyönyörűséges őszi idők jártak, boruk annyi volt, hogy akár lovaik is mind azt ihattak volna, de kenyerük annál szükösebben volt. Az éhség, a legjobb szakács, sok mindenre rá szoktatta a zsíros erdélyi konyha neveltjeit. Cserei sem evett addig soha, ott evett elsőben, kölesliszt ből sült málét, mézzel; igen jól esett, mert nagyon megéhezett vala.[3]) Az erdélyi nagyasszonyok, ha egy kevés lisztre tettek szert, sütöttek jó puha, jó foszló, erdélyi módi fehérkenyeret és pogácsát, de nem mindig ők ették meg; az éhes és szemes kuruczok addig nézegették, melyik sült meg, melyik nem, míg kostolóba is alig maradt.[4])

Inkább csak jó reménységgel táplálkoztak. Szűntelen biztatták őket: ma holnap eljő a török segítség s bemennek Erdélybe. De a török keveset törődött velök. Megjött azonban

---

[1]) Cserei hist. 209. l.
[2]) Almádi István naplója Mon. Hung. Hist. II. 23. k. 723—724. l.
[3]) Cserei hist. 209. l.
[4]) Almádi naplója 726. l.

a rút havas eső, a mely felszedette velök sátorfájokat s odább költöztek, mint a vándorló madarak.

Miután Plojest vidékét kiélték, tovább indultak (egy másik völgyben az erdélyi havasok felé, a merre a mostani vasutvonal vezet a Tömösi-szoros irányában) s nov. 24-én »hálni Asszonyfalvához, melyet hínak oláhúl Stanczulñak«, mentek. Ott két éjjel és egy egész nap mindegyre verte őket a rettenetes hideg havas eső, mind maguk és lovuk csak még nem halt a nagy hideg miatt.

Nov. 26-án megint tovább vándoroltak s Felepesen (Filipestin) felül egy kis pusztán hagyott oláh faluban háltak meg, egynehányan az előbbkelők közül egy kis czinteremben.

Másnap (nov. 27-én) Kimpinán felül egy kis oláh faluban megint csak a szabadban »valami diófák között« háltak.

Nov. 28-án megérkeztek a havas alá, hol egy kis oláh faluban igen jó szállásuk volt; értvén alatta nem a saját kényelmüket és élelmüket, hanem lovaikét, mert »abrak, széna elég volt, de a föld népe mind elfutott.« Ott időztek a következő napon is.

Thökölynek czélja az volt, vagy legalább azt mutatta, mintha a Tömösi-szoroson át próbálna Erdélybe bejönni, de a várt török segítség késlekedése s bizonyára a Tömösi-szoros gondos őrzése ezt meghiúsította.

Visszatértek tehát ismét dél felé, átkelve a tágasabb *Jalomnicza* völgyébe s nov. 30-án az erdélyiek már *Felepesen* (Filipestin) alól táboroztak, egy puszta, kiélt helyen, a honnan a törökök csak kevéssel azelőtt kerekedtek fel. Lovaiknak csak azt adhatták, a mi rosz gazt a törökök ott hagytak volt. Ők magok még keservesebben pihentek, mert mind virradatig verte őket a hideg havas eső.

Decz. 1-én tovább mentek s szállottak a galadaveszi erdőre, hol jó szállásuk volt, mert szénát eleget kaptak, bort is, a kinek pénze volt. A kinek nem volt: a jó barátoknál vendégeskedett. Igy decz. 2-án Tholdalagi János vendégelte barátait, a mely azzal végződött, hogy kigyúladt a kalibájok s alig menekülhettek, hogy a nyakukba ne omoljék. Decz. 3-án Vitéz Ferencz adott vacsorát, a mely egy kis parázs verekedéssel végződött. A házi gazda és Szikszai György összekapának, Dózsa Gergely is közekben elegyedék: »csak alighogy több nem juta ő kegyelmének, csak úgy verekedtek az tüzes üszekkel, hogy a pokolban sem járt volna sűrűbben az szikra.« »Veszedelmes nem volt, de igen szép mulatság volt éjjel az a verekedés sötétben. Minden nevette, a ki látta.« Másnap s

harmadnap is mulattak rajta, maguk a megbékélt ellenfelek is.[1])

Közbe komoly tanácskozások folytak magok közt és a török szerdárnál decz. 6-án, a midőn Macskási Boldizsár megérkezett a török nagyvezér táborából a követségből, a hová még Kereszty énszigetről az országgyűlésről küldetett volt. Az egész tábor visszhangzott (decz. 7.) az örömhírtől, hogy nemsokára érkezik a török segítség.

Most már komolyan készülődtek az Erdélybe visszatérésre és decz. 8-án nyílt levelet írtak Erdély rendeihez, melyben felpanaszolják, hogy »minekutána nemes Erdélyországa a fényes porta hűsége mellől elállván és kételeníttetvén az német nemzet igája alá béesni: mindnyájan úgy voltunk, mint ez mészárszékre rendeltetett juhok; sőt már az fejedelemséget is édes hazánktúl megtagadá s elvevé a német.« Jelentik, hogy a követek megérkezvén a fővezértől, újabb athnamé igértetett, a hódoltságnak négy esztendőbeli adóját elengedték s a német kiverésére Galga tatár szultán küldetett hadakkal, eltiltatván a rablástól és égetéstől; Thökölyhez is újabb és nagyobb hadak érkeznek, melyekkel sietni fognak bemenni. Intik azért az otthon maradtakat, hogy »a német nemzettel való czimborálásnak hagyjanak békét«, hódoljanak meg a szultánnak s ennek kijelentésére küldjenek követeket Galga szultán elé, mert különben »örökös számkivetésre vitettetnek.«[2])

A táborozás sanyarúságát, s az oláh új-bor melletti mulatozást, közbe-közbe gyász váltotta fel. Decz. 8-án a Kukuresten alóli berekben meghalt Török Pál; ott is temették el, »csak koporsó nélkül, az mint lehetett és pap nélkül.« Nov. 15-én Maksai Ferencz szolgáját temették el Tergovistán.

A tél mindinkább beállott s a tábori élet keserveit növelve, kemény próbára tette a legedzettebb vitézeket is. Nov. 9-én tovább vándoroltak nyugat felé, »igen nagy fergetegben és rút kemény időben.« Újabb táborhelyükön (egy berek mellett) nem volt sem szénájok, sem abrakuk. Lovuk koplalt, ők magok dideregtek. »A hó keményen vert, az szél erősen fútt.« Mégis ott hevertek 3 napon keresztül.

Decz. 13-án az *Argyis* völgyébe jutottak s a tábor *Tergovistá*hoz közel egy erdő szélére szállott. Szörnyű hideg téli idő volt, úgy hogy embert és lovat csaknem megölt a kemény fagy — és az éhség. Elmondhatta volna a bujdosó kurucz is, hogy »meleg ruhája nincs ugyan, de mindazáltal éhezik.«

[1]) Almádi István naplója id. h. 724—25. l.

[2]) »Ex castris ad Sztancsest positis die 8. Dec. 1690.« közölve Vass György naplója 107. l. és a Tört. Lapokban.

A fák alatt megfagyott vadalmát szedték ki a hó alól s jó izűen megették.[1])

Az éhséget is borral csillapította, a ki tehette. Almádi is hozatott egy hordó bort, vagy 60 vedrest. De megjárta vele, az oláhok rászedték. Csapra vereté s igen finom bor jött belőle, vagy 10—12 veder, de aztán egyszerre csak elakadt. Nézik, hogy miért nem jő több? Hát a hordó szőlőgerezddel volt megtöltve.

Az előbbkelők decz. közepén vagy 10 napig Tergovistán laktak. Ezeknek tűrhető helyzetük volt, házakban lakhattak (itt először hazájokból kivándulásuk után) s pénzükért élelmezhették magokat. Nov. 23-án már ismét útra készültek.

Valószínűleg itt állíttatá Thököly Kálnoki Sámuelt a törvény elé s egy hajszálon, egy bátor testvérpár alkotmányos érzésű felszólalásán mult, hogy ki nem végeztette.

Kálnoki Sámuel Thököly Erdélybe töréskor Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár széknek volt főkirálybírája. A zernesti csata után Brassóba menekült, a honnan Thököly táborába ment, vagy kényszerült menni,[2]) s Thökölynek színleg meghódolt, de csak azért, hogy »inkább kitanulván mellette dolgait, a németeknek aperiálhassa« (elárulhassa) — a mint azután ő maga dicsekedett vele.[3])

Thökölynél régi rovása is volt Kálnokinak, mert ő volt az, a ki Vajda-Hunyadról 1686 jun. elején Thökölyt megkergette s csaknem elfogta volt. Thököly azért gyanakodva fogadta Kálnoki hódolatát és figyelemmel kisértette. Gyanuja nem volt alaptalan; rájövén kétszínű szereplésére, Csik-Lázárfalván táborozásuk idején elfogatta.[4]) Egy hajszálon függött élete, hű szolgái mentették meg, elragadván levelezését, mely leleplezte volna árulását.[5]) Élet-halál közt lebegve fogva vitetett Havasalföldére.[6])

Tergovistán aztán Thököly tanácsba gyüjté az erdélyi urakat és Gyulai Ferencz udvarhelyszéki királybíró által elő-

[1]) Cserei Hist. 211. l.

[2]) Apor Péter szerint: ». . . . ut fidelitatem regi suo servaret, Coronam profectus, unde *quasi per vim* a praefato Thökölio extractus, regi tamen fidus manebat, ut omnia molimina hostis laudatissimo domino generali Veterani communicabat« (Összes munkái 48. l.)

[3]) Cserei históriája 209. l.

[4]) »Megsajdította Tökölyi, hogy (Kálnoki) nem igazán nyomja a kengyelt s megfogatta« (Cserei hist. 209. l.)

[5]) »Ad Csik-Lázárfalvam in duram captivitatem incidit, et in praestantissimo vitae periculo versabatur, nisi fidelissimi servi correspondentiales litteras clam subripuissent.« (Apor Péter művei 48. l.).

[6]) Abban azonban téved Apor, hogy »*norem* mensibus in illa captivitate detinebatur«, mert 1690 decemberben bocsáttatván el kezességen, legfölebb 3 hónapig volt fogságban.

terjeszteté a vádat Kálnoki ellen, itéletre hiván fel az erdélyi urakat. »Épen rá mennek vala, hogy megsentenciázzák« (halálra itéljék), de Horváth Miklós és Ferencz ellentmondott. »Horváth Ferencz azt mondá: A mi kegyelmes urunk ő nagysága méltóságos propositióját alázatosan értjük, de hol vadnak a tanácsurak, tábla fiai, itélőmesterek, regalisták s vármegyék, székek, városok követei? hol az országnak statusai, a kiket illetne törvény szerént valakit megnótázni? Mert mi, a kik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, hazánktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való az ő nagysága propositioja, ne is szomorítson ő nagysága bennünket afféle kedvetlen dologgal; legyen elég, hogy ő nagysága hűségeért hazánkot, feleségünket, gyermekeinket, jószágunkat elhadtuk. Mikor Isten ő nagyságát boldogítja s Erdélyben beviszi, akkor lássa ő nagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramot.«

Ez az alkotmányos, törvényes fölfogás és bátor szó mentette meg Kálnokit. Gyönyörű példája ez egyszersmind a magyar nemesség mélyen gyökerező alkotmányos érzetének és törvénytiszteletének, hogy még akkor is, midőn a hazán kivül bujdosva, mintegy törvényen kivüli helyzetben van s a fegyver jogára helyezkedhetnék, még akkor is erősebb a törvényes formák és nemesi szabadság tisztelete, mint sem a pártszenvedély és gyülölség. És ebben nem volt különbség az erdélyi bujdosók között. »Mindnyájan ráhajlának Horváth Ferencz voxára, Thököly is megértvén, hogy az erdélyiek disgustálódtak, kezességen Kálnoki Sámuelt elbocsáttatá.« Az erdélyi urak nagy összegig állottak jót érette, maga Cserei is száz tallérig vállalt kezességet.[1])

Látszik ebből s egyebekből is, hogy az erdélyiek Thökölynek nem voltak vak eszközei és föltétlenül engedelmeskedő alázatos hívei. A kedvetlenséget és elégedetlenséget sorsuk felett nem igen titkolták egyébképen sem. Viszont Thököly sem bizott föltétlenül bennök, különben is gyanakvó természetű volt: kevéssé érintkezett velök, külön lakott, étkezett, hátas lovát mindig készen, kezeügyében tartotta s főkép német foglyaira (Heisterre és Doriára) ügyeltetett igen erősen.

Az erdélyiek legnagyobb része ha itt-ott zugolódott is, a jó reménység fejében nemes önmegadással tűrt és szenvedett — a hazáért. Némelyeket a szigorú fegyelem tartotta kordában. Mert Thököly tudott ugyan méltányos lenni (mint a Kálnoki dolgában), de hogy a kiméletlen szigortól sem riadt vissza: mutatja *Haller József kivégeztetése.*

[1]) Cserei históriája 209—210. l.

Ez a botor ifjú, Haller János tanácsúr fia, apjának is nagy kellemetlenséget és gondot okozott volt bécsi követségekor (1686-ban), midőn az erdélyi követség rovására Bádeni Herman, a haditanács elnöke ellen megvesztegetési vádakat koholt s az udvarnál szélhámoskodó följelentéseket tett. Perfidiája napfényre jövén, előbb Bécsben szenvedett fogságot, majd Erdélybe visszatérvén, a fejedelem kívánságára atyja fogatta volt meg és verette vasba otthon Szent-Pálon s ott raboskodott egy ideig »szüleinek nagy szomorúságára«.[1]) Még ezzel sem telt ki Haller József bűnhődése. Midőn a lothringeni herczeg Erdélybe jött, a fejedelem Haller Józsefet Fogaras várában ismét elfogatá 1688 jan. havában s 7—8 hónapig fogságban tartatá.[2])

Haller Józsefet »csintalan, nyughatatlan elméje« ezután a kemény leczke után sem hagyta nyugodni. Thököly beütése és fejedelemmé választatása után hozzá csatlakozott, jóllehet atyja a Thököly-ellenes párt egyik főfő vezér-alakja volt. Havasalföldén Tergovistán aztán utolérte végzete. Ő nem elégedett meg a csöndes zúgolódással és türelmetlenkedéssel, mint a többi erdélyiek, hanem mint afféle meggondolatlan, szeleburdi és vásott ifjú, fenyegetőzött és fogadkozott, hogy Thökölyt a legelső alkalommal általlövi. A hir Thököly füléhez jutott: elfogatta, kivallatta; nem is tagadta a szerencsétlen, bár bizonyság nem volt ellene, »maga megvallá, hogy Thökölyt meg akarta volna lövöldözni.« Thököly elrettentő példát akart mutatni s hirtelen felindulásában Haller Józsefet »meglövöldözteté«. »Azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temeték el a testét« Tergovisten.[3])

---

[1]) Egykorú tanúkihallgatásban *Pernyeszi* Zsigmond szerint: »Az úr Haller János bécsi expeditiojának alkalmatosságával én is együtt lévén expeditus, akkor oda fel az úrfi *Haller József uram ő nagysága olyan dolgokat machinálódott, hogy csaknem oda veszénk mi is miatta*, a mint hogy ugyanott incaptiváltatván, ott, mi lejövén, fogva is hagytuk s azután szabadúlt ki. (Gróf Nemes János levelesládájában Hídvégen). — *Tornai* Mihály szerint: »Hogy penig Haller József úrfi Erdélybe béjöve, elsőben Szent-Pált az atyja fogatta volt meg.« *Setét* András szerént: »Az atyja ... Szent-Pált vasba verette«.

[2]) *Mikes* Mihály vallomása szerint: »A méltóságos fejedelem nevivel fogták meg ... Thoroczkay Mihály vala a gyalogok kapitánya, ő kegyelme kiséré le is a palotáról a fogságra.« (U. ott.) *Thoroczkay* Mihály szerint: »Teleki Mihály uram a mélts. fejedelem szavával parancsolá Fogarasba titkon, hogy néhai Haller József uramot megfogassam, és fejem s jószágom elvesztése alatt őriztessem, hogy el ne szaladjon.« (U. ott). »Ex his elucet Josephum Haller in Fogaras fuisse captivatum mense januario, et eliberatum ante mensem Septembris a. 1688.« (U. ott)

[3]) Cserei historiája 222. l. és a »Tökölis Einfall in Burzenland« irója 269. l. A gr. Haller család nemzetség-könyve azt mondja, hogy azért ölette meg Thököly, mert nem akart neki engedelmeskedni.

Az erdélyiek ilyetén nyugtalansága sarkalta és siettette Thökölyt, hogy Erdélybe beütést kisértsen meg. Török segitség ugyan nem érkezett, de hírt vettek a tatárok beütéséről Magyarország felől. Galga szultán tatár hadaival (a kinek Erdélybe küldetését már decz. 8-iki patensükben jelezték) a diadalmas török hadjárat után időközben tényleg beütött Erdélybe, a Szilágyság felől jöve. Decz. 11-én már Kolozsvár szomszédságába Kajántóig érkezett az előhad (a tatárnak a »nyargalója«) s felverte a falut. Decz. 13-án megjelentek »ellenkezni« *Kolozsvár* előtt a Hídelve végiben s másnap (14) a szomszéd *Szamosfalvára* és a távolabbi *Zsukra* szálltak táborba. Három napig ostromolták és szorongatták Kolozsvárt, a külvárosi részeket fel is gyujtották, de a belvárosba betörni sem a Hídelve, sem a magyar-utczai és közép-utczai hostátok felől nem tudtak: a német őrség Lichtenstein alatt és a polgárság visszaverte őket. Decz. 17-én délben aztán felkerekedtek táborukból és *Torda* felé elvonultak. »Onnan kiszéledvén az országra, épen Marus-széken túl Udvarhely-székig szörnyű prédálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágván sok embereket«.[1])

A tatárok Kolozsvár alól elvonulásának oka az volt, hogy Bádeni Lajos, a ki előbb már kiment Erdélyből, most a tatár beütés hírére Nagyváradról ismét Erdély fölmentésére sietett. Decz. 18-án előcsapata már Kolozsvárra érkezett, 19-én reggel pedig ő maga is megjött 3000 német és 300—400 főnyi magyar haddal.

A tatárok erre a hírre Tordáról 500 fogolylyal az Aranyos völgyén a havasok alá kerültek s »nagy hirtelenséggel a hegyeken túl *Szent-László* felé visszafordultak« és a szászlónai völgyön kijövén a Szamos völgyére (Kolozsvár felett), a németek arra felé portyázó »zsákmányosit megcsapta és nagyrészént őket le is vágta« (decz. 20.).[2]) S erre tovább vonultak *Gyalu*, *Bánffy-Hunyad* felé, N.-Váradnak.

A Kolozsvárt lévő német hadak a tatár kifelé menekülése hírére decz. 21-én jó reggel utánok indultak, de csak az utócsapatokat érték utól *Szász-Fenesen* túl, a kik zsákmányukat elhányva menekültek, egynehány taraczkjokat is elhagyván Gyalun felül. Galga szultán azt hitte, hogy a németek vannak vagy 10,000-en, azért nem ütközött meg s takarodott ki oly könnyen Erdélyből. Bádeni Lajos sem üldözte elég eré-

[1]) Cserei hist. 211. l.
[2]) Vass György naplója 106.

lyesen, elég nyereségnek tartván, hogy harcz nélkül kimegy a tatár Erdélyből.[1])

Igy vonult el a tatár veszedelem nagyobb kártétel nélkül Erdély felett.

Thökölynek Galga szultánnal egyesülnie kellett volna, — az volt tervük — de ezt Badeni Lajos erélyes fellépése Kolozsvárnál és Veterani gondos határvédelmi őrködése a déli határszorosoknál meghiúsította.

Thököly midőn a tatár Erdélybe ütését meghallotta, tüstént megindította hadait ő is Erdély felé a tergovisti táborból. Az erdélyi emigrans urak feleségeiket — harczra készülőben — *Bukarestre* küldötték, hogy ott várják be a harcz kimenetelét.

Decz. 23-án nagy úti készülődés volt a tergovisti szállásokon. A hol sütőkemencze volt, »az ott való főasszonyok sütöttek fehér kenyeret és útravaló pogácsákat«.[2]) Az asszonyok másnap (decz. 24.) Bukarestbe, a férfiak decz. 25-én a táborral Erdély felé indúltak s első éjjel a Rukavicza vize mellett háltak. Másnap (decz. 26.) már a határszél közelébe a hatalmas Bucsecs aljába *Kimpulungra* (melyet magyarul Hosszúmezőnek hittak) jutottak, a mely a Királykő tetejéről már egészen jól látható az oláh alföld szélén. De itt aztán úgy megtelepedtek, ötöd napig (decz. 31.), mintha már Erdélyben lennének, pedig attól a Bucsecsen kivül még csak a Királykő magas szikláit és a fogarasi havasok csúcsait láthatták. Am a jó bor, a kényelmes meleg szállás, a melyet ott találtak s melynek mohó élvezetébe annyi ázás-fázás és sanyarú nélkülözés után elmerültek, kárára vált az ügynek: a mai verébért nem gondoltak a holnapi tűzokkal. Cserei is ott volt s nagy közvetlenséggel irja le ezt a hosszúmezei időpazarló táborozást:

»Thököly Tergovistáról megindulván, Hosszúmezőre szállitá be táborát, és mivel a had a sok erős hideg s kenyeretlenség miatt elsonyorodott vala a mezei táborozásban, ott Hosszúmezőn meleg házakban szállván s számtalan petesdi (pitesti) jó borokkal minden pinczék tele levén (az én szállásomon is vala hét öreg — t. i. nagy — hordó bor, jól is ittunk minden nap, a kenyér szük voltát borral pótolván ki), neki

[1]) Cserei hist. 213.

[2]) »Az sütő-asszonyoknak addig mutogatta Szikszai uram az csillagokat, hogy az alatt a Szikszai uram szolgája az kemenczében igen meglátogatta: melyik sült meg, melyik nem? Hijánosan találták az csillagnéző sütő-asszonyok.« (Almády István naplója 726. l.)

esék az egész tábor az italnak, soha ötöd napig ki nem veheté onnan Tököly őket.« [1])

A Hosszúmezőn heverő seregből Thököly régebbi, kipróbált magyar kuruczai közül a hajdúságot előre küldötte volt Daróczi András ezeres-kapitány vezetése alatt mintegy száz emberrel. Daróczi egy bravuros hadi tényt vitt véghez. Ugyanazokon a havasi ösvényeken, melyeken Thököly nyár, ő most tél derekán vezette át kisded csapatát s a Királykő sziklás bérczei mögött leereszkedett Zernest felé.

Veterani idejekorán értesülvén Thököly Erdély felé indulásáról, nem hagyta magát meglepetni, tanulva Hájszler példájából s Háromszékről (a hol táborozott) a Barczaságra szállitá seregét s jól vigyázott a szorosokra és ösvényekre. Daróczi hajdúi ellen Zernest felé az ifjú hannoveri herczeget küldötte »hét compánia némettel«, mintegy ezer lovassal. Az ifjú herczeg harczi hevétől elkapatván merészen üldözte a hajdúkat Zernesten felül a Barcza patak összeszűkülő keskeny völgyébe is (a Királykő északi sziklafala alatt), »noha a mellette való tanult hadi tisztek intenék, hogy bolondul olyan szoros helyekre ne menjen lovas haddal gyalog ellen, nem gondola azok intésével«.[2]) A kuruczok úgy tettek, mint a honfoglaló magyarok szoktak volt, hogy menekülést színlelve megfutottak, az lévén a czéljok, hogy a németeket mennél beljebb csalják a völgyszorosba bokrok közé, a hol egy részök elrejtőzött. A hannoveri herczeg nem sejtvén a cselt, lépre ment: nehányad magával üldözőbe vette a kuruczokat, s midőn már a völgyben jól bent voltak, egyszerre csak a lesben állók puska golyói fogadják, a hajdúk is visszafordulnak s szembeszállnak vele. A hannoveri herczeg a végső veszélyben is vitézül viselte magát. »Maga elől lovastól beugrata (a kuruczok közé), meg is löve a hajdúkban, de környülvétetvén s vitézül oltalmazván magát, ott vágák le s vakmerőségének a lőn jutalma«.[3]) Rajta kivül többen megöltettek. A holttesteket kifosztották (szokás szerint) még alsó ruhájoktól is, úgy hogy a holttesteket mezitelenül s temetetlenül hagyták hátra. A zernestiek temették el aztán őket. Máig is »La Murmentul«-nak (Temetőnek) nevezik azt a helyet, a falun felül a Királykő sziklái alatt, a hol az eleset-

[1]) Cserei hist. 211. l. Almádi is azt irja, hogy: »Számtalan szénánk, borunk, káposztánk volt; de kenyerünk nem volt semmi.« (Id. h. 726. l.)

[2]) Cserei hist. 212. l.

[3]) Cserei szerint 212. l. A »gr. Tökölis Einfall in Burzenland« irója szerint: »wurde er von denen in der Höhe aufpassenden Kurutzen mit unterschiedenen Kugeln durchschossen, hernach aber jämmerlich zerfezt.« (266. l.)

teket elhantolták. Most kukuriczát termesztenek az azóta jobban kiirtott, mívelés alá fogott földön, nagy kőkereszttel jelölvén meg a helyet, a hol az ifjú herczeget (a néphagyomány szerint a »fejedelmet«) megölték és eltemették: máig is látható a nagy kőkereszt a kukoriczásban.[1])

A kuruczok vigan tértek vissza a havasi úton Thökölyhez, kinek a hannoveri herczeg szép fekete paripáját szerszámostól vitték zsákmányúl. A többi németek pedig, a kik a hannoveri herczeget nem követték vakmerő kalandjában, békével visszamenének a Veterani táborára.[2])

Midőn ez a zernesti csetepaté történt, ugyanazon nap (1690. decz. 31.) Thököly is megindítá Hosszúmezőről hadait. Nagy volt az öröm és reménység, főkép az erdélyiek szivében, hogy már csak bejőnek Erdélybe.[3]) Este későn érkeztek a Csiga-hegy alá, a határszéli Rukkoron innen, a hol tábort ütvén egész éjjel virradtig verte őket a havas eső.

1691 újév napján tovább folytatták az utat a Törcsvári-szoros irányában, igen kemény, fagyos, zord téli időben. Thökölynek most is az volt a szándéka, hogy mint félévvel ezelőtt valahol a havasok közt álösvényeken lopódzzék be a németek háta mögé. De a mi akkor lehetséges volt a nyári időben és Heisler vigyázatlansága miatt: nem volt lehetséges a téli hó fagy idején, Veterani éber őrködése mellett.

Thököly »sok kietlen helyeken és ösvényeken tekeregve« vezette most is seregét, mert nem akart a Törcsvári-szorosba menni, a hol készen várta a német sereg, »hanem Zernyest felé, álösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csalni a németet, de nem succedála«.[4])

Elérkeztek az ország határához a Törcsvári hosszan elnyuló szoros legvégső sánczai közelébe[5]) s ott a Királykő alatt még az oláhországi völgyekben állapodtak meg és táboroztak, kémlelve az ösvényeket, hogy hátha valamerre belopódzhatnának. Ott bolyongtak jan. 2-án is tétlenül, előre nem

---

[1]) 1896 nyarán megnéztük a Teleki grófokkal s 1897 nyarán végig mentem e szűk völgyön.

[2]) A hannoveri herczegi családra, miként itt az év (1690) utolsó napja, ép oly gyászos volt az év első napja is: akkor került az idősb herczeg Pristina mellett Bulgáriában a törökök kezébe és lefejeztetett. (A brassai névtelen id. h. 266. l.).

[3]) Almádi naplója 726. l.

[4]) Cserei hist. 212. l. Almádi naplója 726. l.

[5]) »Anno 1691 die 1. Jan. Jöttünk által az havason az törcsvári sáncznál. Szállottunk az havason felől az erdő közé egy völgyben. Igen kemény idő volt.« (Almádi naplója 726. l.)

haladhatván, mert Veterani mindenfelé elállatta az utakat, sövényeket, okúlva a múlt nyári meglepetésen.[1])

Thököly végre is meggyőződött, hogy Erdélybe most be nem mehetnek s hallván Veteráni hadai támadásra készülődését is, 1691 jan. 3-án nagy szomorúan visszafordult s 4-én ismét Hosszúmezőre érkezett a hadakkal«.[2])

Az erdélyiek egyrésze sehogy sem tudott belenyugodni a gondolatba, hogy a határszélről, oly közel lévén édes elhagyott hazájokhoz, visszatérjenek. Nagyrészt csak kényszerűségből bujdostak ki s belátták, hogy Thököly fejedelemsége csak pünkösdi királyság, másrészről megunták a nagy nyomoruságot, koplalást (»látják vala, hogy éhelhalásra jut ügyök«): tehát a havason táborozás közben az erdélyiek mintegy 300-an összebeszéltek, hogy Thökölyvel többé vissza nem mennek, hanem, ha szökve is, bejőnek Erdélybe, s jan. 3-án hajnalban megindulnak.

Thököly megsejtette az erdélyiek szándékát s hű kuruczai közül 300-at hátul hagyott strázsálni, nehogy az erdélyiek beszökjenek. A szökést már előbb is megpróbálták némelyek, többen rajta is vesztettek, a kiket a kuruczok rajta érvén, »mindenekből kifosztottanak s a nagy kietlen hidegben mezítláb vittenek vissza Thökölyihez«.[3])

Ez az elrettentő példa a 300 összeesküvő közül többeket visszariasztott a szökéstől. Ám Cserei Mihály (a történetíró) Benkő Mihálylyal nem tágított s midőn (jan. 3.) hajnalban az indulást sürgetve látta, hogy az erdélyiek nagyobb része megváltoztatta szándékát és Havasalfölde felé indul, ők egynehányan mintegy ötvened magukkal elszánták magokat, hogy »vagy meghalnak, vagy Erdélybe mennek« — s megindúltak a Törcsvári-szoros felé. Majdnem rajta vesztettek és pórul jártak ők is, mert a mint a Csiga-hágójához értek — hát épen szembe jőnek velök a strázsára hátrahagyott kuruczok. E veszedelmes

---

[1]) Cserei érdekesen vázolja ezt a táborozást: »Szállottunk egy völgyben. Ott a szolgáim vezetékemmel (vezetéklóval) együtt más völgyre elszakadván, harmad napig egy falat kenyeret sem ettem, noha volt a vezetéken vagy két pogácsa. Egynehányad magammal egy helyre megszállván, szerencsénkre egy jó tulok ott kezde nyargalázni, kapám a karabélyomot, meglövém, megnyúzók, felvonók fanyársra a husát, sónk sem vala, hamúval hintők meg, megsült szépen, kenyér nélkül, só nélkül megevők, mégis jól esék (id. h. 212. l.).

[2]) Lehet, hogy nem önkéntes visszatérés volt ez, hanem az ellenség által szorittatva kényszerüségből történt, mert Almádi azt irja: »Jan 2. ott mulattunk (a havason, egy völgyben), ott is marada mind szekerem, sátorom, négy lóra való hámjaim és minden, mit az szekér vitt« (id. h. 726. l.).

[3]) Cserei hist. 215. l.

pillanatban »az Isten csudálatos eszközt mutata szabadulásukra.« Csereinek hirtelen egy mentő gondolata támadt. Harmadnapja, midőn arra felé vonultak, Benkő Mihály szolgája a sok sanyarúság miatt meghalt volt s ott hagyták az útfélen temetetlenül. Ez az elhagyott holttest mentette meg őket. Cserei ugyanis látván a közelgő kuruczokat s megpillantván a holttestet, felkiáltott: »Ahol jönnek a kuruczok, álljunk meg, ezt a testet kezdjük temetni.« Társai kaptak rajta, leszálltak lovaikról s karddal, baltával ásni kezdték a fagyos földet. A kuruczok előnyargalván éktelen szitkokra fakadtak, hogy »szöktök ti most ilyen s ilyen teremtették, de majd megtanítunk.« Az erdélyiek nem árulták el félelmüket, hanem bátran megfeleltek, erősítvén, hogy bajtársuk holttestét akarják eltemetni.[1]) A kuruczok elhitték s nem háborgatták őket, hanem tovább ügettek, meghagyván, hogy siessenek utánok, mert a német be akar jőni Thököly után s mind ott vesznek.

Csereiék a holttestet eltemetvén, még jobban siettek Törcsvár felé, bár rájok esteledett. Soha oly hideget nem szenvedtek, mint azon éjszaka. Törcsvárnál aztán (a hová jan. 4-én érhettek) a németek eléjök jövén, mindenöktől kifosztották őket. Maga Cserei vagy 300 frt ára kárt szenvedett, csak készpénzét 100 forintot vettek el, fegyvereiket is mind elszedték s aztán elkisértették Rozsnyóra Gabriani őrnagyhoz, onnan Keresztyénfalvára s este későn érkeztek Feketehalomba Veterani tábornokhoz. A németek az úton mindenütt szidalmazták, még a falusi szász asszonyok is kővel hajigálták s kurucz kutyáknak, tolvajoknak nevezték őket.

Szerencséjökre Veterani, a főhadparancsnok, ismerte Csereit, még abból az időből, midőn ez Teleki apródinasa volt s részint ezért, de valószinűleg okos számitásból is (a többi kuruczok visszaédesgetésére) »nagy becsülettel« fogadta a megtérőket s kérdezősködvén Thököly dolgairól, elszállásoltatta, jól tartatta őket s másnap (jan. 5.) felesketvén mindannyiokat a császár hűségére, békével kit-kit lakóhelyére haza bocsátott.[2])

Az erdélyiek nagyobb része tovább is kitartott Thököly mellett, tűrve, szenvedve és remélve. Havasalföldre visszatérve még nagyobb szükséget láttak, mint azelőtt. Még a határszélen Hosszúmezőn kitört e miatt az elégedetlenség és lázongás. Jan. 5-én »nagy gyűlés és zsibongás« volt ott »a nagy szükség

[1]) Mi is noha bizony féltünk, bátran feleltünk: »Hazudtok ilyen s ilyen fiai, hiszen látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni, mert mi is meghalhatunk igy, mint ő, s jó leszen, ha valaki eltemeti testünket.« (Cserei 216. l.)

[2]) Cserei historiája 217. l.

miatt«.[1]) Némelyek megunva a nélkülözést, még innen is megszöktek (jan. 7. éjjel), de nem mind volt oly szerencsés, mint Csereiék: január 8-án az újabb szökevények egyrészét elfogták.[2])

Veterani sem hagyta visszatorlás nélkül Thököly beütési kisérletét. Hét század lovast üldözésére küldött Hosszúmezőre, de érkezésök napján épen Thököly már elindult volt onnan serege zömével (jan. 9.), úgy hogy csak egy maradék hadat találnak ott, a kiket »a jó petesdi bor mellett ott vágtak le a németek, el is fogának bennek«.[3]) Thökölynek már elvonult s »két kalastrom között« megszállott hadát is fellármázták, ugy hogy még éjjel tovább vonultak s virradat felé már *Pitest*hez közel voltak.[4])

Havasalföld belsejében sem volt tovább békés maradásuk, mert Brankován vajda rosszakarójok volt s az oláhok a sok prédálásért bosszút esküdtek és valahol külön kaphatták, ölték, vágták a kuruczokat. Igy vertek agyon többeket, midőn a tábortól távolabbi malmokhoz őrölni mentek.[5])

Igy Pitestitől *Kis-Oláhország* felé vették útjokat, a merre ma a vasutvonal vezet, Krajova irányában. Jan. 15-én már az Olt mellé érkeznek. Thököly *Szlatinán*, az erdélyiek egy közeli szőlőhegyen háltak. Másnap (jan. 16.) megkezdték az Olton való átköltözést hidason, a marhákat neki hajtván a vizuek. Nem minden baj nélkül történt ez s még jan. 17-én éjjel is tartott, úgy hogy némelyek gyertyavilágnál költöztek át.

Az erdélyi bujdosók egyik legelőbbkelőjét, *Macskási Boldisárt* (kit az erdélyi bujdosók mintegy vezérökül tiszteltek) nagy kárvallás érte, mert a mint marháit neki hajtották az Oltnak, több mint 20 »beteg marhája« beleveszett. Az éhes bujdosóknak és szegény koplaló kuruczoknak »szerencséjére« történt ez: az iszapból másnap és harmadnap mulva is kihuzták »az hótt marhákat és nagyon jól laktak vélek.«[6]) Némelyeknek lova veszett belé a fagyos vizbe.[7]) Jan. 18-ától a hó végéig az Olt és Zsil folyó közén (Szlatina és Krajova között) táboroztak, az egykori magyar szörényi bánság területén, melynek mostani fővárosa (Krajova) nevében máig is megvan emléke annak, hogy

[1]) Almádi naplója 727. l.
[2]) »Nagy István uramékat egynehányan« U. ott.
[3]) Cserei 221. l.
[4]) Almádi 727. l.
[5]) Cserei 215. l.
[6]) Almádi naplója 727. l.
[7]) Azon éjjel (jan 17.) hala belé Rácz János uram fijának az lova, melynek én vettem másnap egy kis tatár lovat egy katonától. (Almádi naplója 728. l.)

ez egykor magyar *királyi* (kral = király) terület volt. A magyar bujdosók úgy is hivták, hogy *Királyova*.

Jan 18—24. *Berekován* (Brankován?) nevű faluban tanyáznak, rút esős időben, szükséget szenvedve, mert oly nagy drágaság volt ott, hogy »egy kis málét 12 polturán adtak, még úgy is nem igen kaphattak.«[1])

Jan. 22-én számbavették (megmustrálták) az erdélyieket s másnap (jan. 23.) fizettek nekik legelőször. Jan. 25-én tovább mentek s »egy kis puszta faluban« háltak. Másnap az erdélyiek »mintegy negyven lóval« eltévedtek s »egy rettenetes erdőre« vetődtek. Hogy ők is eltanulták már a kurucz szokásokat s a hol lehetett, zsákmányoltak: itt alkalmuk volt megmutatni. »Szerencsénkre — irja Almádi — ott találtunk valami szegény emberekre: annak minden marháit elhajtottuk; melylyel mi akkor igen jól jártunk, ők szegények megromlának.« A zsákmányra különben erősen rá voltak szorulva, mert nagyrészt ebből éltek. Febr. első napjairól sűrűn jegyzi fel Almádi, hogy »mentünk egynehányan zsákmánra« (febr. 1.), »újabban elmentem zsákmánra« (febr. 2.), »buzát és szallonnát, turót eleget hoztam« (febr. 4.). Négy napig aztán (febr. 5—8-ig) nem ment sehová, mert a mire szüksége volt, azelőtt való napokon eleget zsákmányolt. Ennek a természetes következménye az lett, hogy az oláhok méginkább felbőszültek ellenök s a hol lehetett, visszatorlással éltek. A mint egy vidéket kiélnek, tovább vándorolnak (már nem együtt, hanem kisebb csoportokra oszolva) hogy könnyebben élelmezhessék magokat. Egyrészök Krajován, mások a vidéki falvakon, mezőkön, erdőkben, szalmakazlak alatt tanyáznak jan. végén s febr. elején. Febr. 11-én a Zsil vizéhez szállnak (Krajova alatt), másnap azon átkelvén »egy kis szállas erdő« mellett tanyáznak, a hol nem volt egyéb semmi, csak valami rosz szalma s a nagy szél miatt még tüzet sem rakhattak. »Igen nagy nyomorúságuk volt, csak Isten tudja.«[2])

A sok sanyarúság emberáldozatot is bőven követelt. Jan. 29-én »találták halva szegén Cserényi Pál uramat; ugyanaznap el is temették egy búzaveremben.« 31-én Alsó Jánost temették el Királyován (Krajován.) Ilyen viszontagságok között érnek le az Alduna közelébe Viddinnel szemben. Itt is eleinte több oláh faluban szállásoltatnak el. A fejedelem, udvara, táborkara és a kuruczok *Bajlesen* (ma Bajlesti) helyezkednek el; az erdélyiek (febr. 13.) *Bisztircz* (Bisztercz, ma Bisztricza) faluba szállnak, közel a Dunához. Itt is temetnek nem sokára (febr. 18.): Csáky Zsigmondot.

[1]) Almádi 728. l.
[2]) Almádi naplója 829. l.

A megpróbáltatásoknak itt sem szakadt még vége. Küzdeniök kellett a megélhetés nehézségeivel s az oláhok ellenséges leselkedéseivel. A tábortól elszakadva senki sem érezhette magát biztonságban. Nemcsak a zsákmányra kiszállott, hanem a békés járatban lévőket is, pl. »ha kik őrölni mentek a malmokba, meglesték az oláhok és agyonverték.« Igy pusztult el a vitéz Bodoni Balázs, a kit febr. 16-án egynehány kuruczczal az oláhok megleptek és levágtak, s még a holttesteket is megégették.[1]) Azután még őrölni is fegyveres őrséggel jártak.[2])

Valóságos apró guerilla-harczokat folytattak egymás ellen a bujdosó kuruczok és erdélyiek, meg az ellenséges indulatú oláhok.

Márcz. 14-én pl. zsákmányra mennek az erdélyiek a Szir (Zsil) vize mellé, a hol egynehány embert elfogtak. Mindenféle gabonát eleget találván, megrakodtak belőle. Amde azzal, a mit elvihettek volna, meg nem elégedvén, »kurucz szokás szerint«: Almádit szekerek után küldötték a kvártélyba, hogy mennél több gabonát, búzát vihessenek el. A többi erdélyiek azalatt a szabad mezőben szalmakazaloknál húzódtak meg. Éjjel valami puskás oláhok menvén arra szekérrel, ezeket megtámadták, »összepuskázták« s a sötétben úgy lőtték meg Almádi sógorát Tóth Mihályt, hogy csakhamar beléhalt. A nagy lármában a gabona szállítók is mind elszaladtak, a zsákmányt oda hagyván.[3])

Igy telt el a bujdosás első keserves tele.

Tavasz kezdetén (1691. márcz.) beszállásolták őket Viddinnel szemben a Duna északi partján lévő földvár alatti sánczokba.[4]) Itt valamivel jobbra fordult sorsuk, de némelyeken már ez sem segíthetett. Az átélt szokatlan nyomorúság több erdélyi úrnak megtörte életerejét s többeket halálos betegségbe döntött. Maga az annyira harczedzett Thököly is ott szerezte (a havaseli téli táborozás alatt) csúzos lábbaját, mely 1693—94 folyamán és később is annyi álmatlan éjszakát, kínt okozott neki s melyet hiába gyógyított borbélya ló és teve csontjaiból csinált zsíros fürdőkkel,[5]) majd gyökerekből, füvekből főzött

[1]) Cserei M. 215. l. és Almádi 729. l.

[2]) Febr. 22. Ment el Mikó István uram malomban saligvárdának. Almádi naplója 730. l.

[3]) Almádi naplója 731. l.

[4]) Viddin »ellenében a havasalföldi határ szélin a dombon látszik egy nagy földvár, kinek alatta közel volt a kuruczok sáncza, holott a szegény Bánfy Boldizsár, Bánfy György és Donát János meghaltak s temettettek.« (Komáromi János naplója, közli Nagy Iván 10. l.)

[5]) 1693 febr. 26. »Virradta előtt 1—2 órával förösztött meg az rácz orvos teve és ló csontjainak az zsirjából csinált förödővel, magam tevéi és lovai közűl veretvén le egyet, ugyanazon csontokból egy venyi-

lábvizzel, izzasztással, tapaszokkal s Zrinyi Ilona pépes borogatásokkal. Heteken át nem tudott feldagadt, kisebesedett lábára állani, s a nagyvezér elibe is támogatva tudott »hintócskájából« kiszállva audientiákra menni. Maga mondja a tatár khánnak 1693-án Belgrádban, midőn ez őt »maga eleiben ültetvén, nagy nyájassan lábai fájdalmáról való kérdezkedéssel« fogadta, hogy »Erdélybe való kijövetelekor *Havasalföldiben téli időben is sátorok alatt lévén*, akkor romlott meg s azóltától fogva érez lábaiban nagyobb alteratiót s fájdalmat.«[1])

A mi az edzett Thököly is ennyire megrontotta, másokat egészen a sírba döntött. Az erdélyi előkelők közül is többen haltak meg az 1690-ik év tavasza kezdetén. Márcz. végén és april elején haltak meg »a kuruczok sánczában« Bánfy Boldizsár, almási Bánfy György, Donát János, Mikó László.[2]) Máj. 2-án a székely Eresztvényi András és 16-án Pávai Dávid. Maga az ezeket naplójában följegyző Almádi István is sulyosan megbetegedett (máj. 19.) s mindenik karján eret vágatott, »nem igen sok reminség volt felőle.« Általában »az szegín erdélyiek abban az időben igen holtak az iszonyú szokatlan sanyarúság és nyughatatlanság miatt.«[3])

Hogy mégis kitartottak, annak nem a Thököly személyéhez való ragaszkodás volt az oka, ki ugyan megbecsülte őket és megkülönböztetett figyelemben és kedvezésben részesítette, hanem az *erdélyi fejedelemség* eszméjéhez való szívós és lelkes ragaszkodás. Erről ők nem akartak lemondani s Erdély közjogi viszonyának rendezésével a Leopold-féle diploma által (melyet Thököly beütése siettetett és tett annyira is kedvezővé) nem voltak megelégedve, mert hiányzott belőle a fődolog: az erdélyi fejedelemség elismerése s ifj. Apafi Mihály megerősítése. Az otthon maradt és visszatért hazafiak és a bujdosó erdélyiek politikai különválásának épen az volt a cardinalis pontja, hogy amazok — kelletlenül bár — belenyugodtak a kormányzóságba[4]) (remélve az ifjú Apafi Mihály megerősítését, mikorra nagykorú leendett); emezek a fejedelemségről lemondani ideig-óráig sem akartak, jól sejtvén, hogy azt a bécsi kormány örök időre

gével köte egynihányat az derekamra, és a mikor kiköltem az kádbúl, akkor magamnak kellett eloldanom és az fürdőben hagyatta.« Kiadta *Nagy* Iván, Mon. Hung. Hist. II. o. Írók 15. k. 42. l. Thököly naplója 1693—94-ből.

[1]) U. ott 202. l.

[2]) Almádi naplója 731. és 734. l.

[3]) Almádi naplója 736. l. Jun. 4. »Hala meg szegín Kádár Mihály uram, az nap el is temettetém.«

[4]) A bujdosók 1691. febr. Bisztriczán (a Duna mellett) hallották elsőben, hogy Bánfi Györgyöt erdélyi gubernátorrá tették.

eltörölni akarja. Havasalföldi proclamatiójokban is az volt mindennél »keservesebb« sérelmük, hogy a császár »az fejedelemséget is édes hazánktúl megtagadá s elvevé.« Az otthon maradt erdélyiek is igyekeznek békés úton kivívni a fejedelemválasztás jogának megerősítését s figyelmeztetik a császárt, hogy »ha nem opponálja Thökölynek az ifju fejedelmet (II. Apafit), Erdély fejedelemség alá lévén régótától fogva szokva, csendesen nem bírhatja Erdélyt«;[1]) de Bécsben nem engedtek.

A mit az otthoniak nem tudtak megnyerni, annak a török védelme alatt visszavívásáért küzdenek az erdélyi bujdosók. Thököly személye másodrendű; ha lehet: vele és általa; ha nem: mással; de a fejedelemség eszméjét mindenáron megmenteni ohajtják.

A személy kérdés másodrendű volt előttök s mint később megmutatták: Apafival is megelégedtek volna.

Az erdélyiek állandóan külön coloniát alkottak a Thököly kuruczai között. Viddinnel szemben is a Duna északi partján külön szállásolják el őket az »alsó-sánczban«.[2])

Itt valahára legalább fedél alá jutottak a félévnél tovább hazátlanul és hajléktalanul bolyongás után. Megvolt úgy a hogy mindennapi kenyerük s néha egy-egy vendégséggel, lakomával vidítják fel napjaikat. Máj. 13-án az alsó-sánczbeli új lakásuk áldomására Almádi, Mikó István és Vajda János, a három sógor, vesz 100 m. forintért egy 35 vedres hordó bort. De alig hogy megkezdették, »rájüvének az hajdúk, az két fenekét kivágák, még jól sem lakhatának belőle. Igy járának az kora mulatsággal.«[3]) Máj. 29-én Thököly tartotta meg (vagy mint Erdélyben mondják: fel) felesége, a hőslelkű Zrinyi Ilona nevenapját (máj. 22. helyett), az urakkal, kapitányokkal, nagy vendégséggel.[4]) Másnap agarászattal folytatódott a mulatság. Akkor érkeztek meg az ágyúk is Havasalföldéből.

Thököly nagy sulyt fektetett erdélyi bujdosó híveire, mint fejedelemsége látható képviselőire. Mikor egy kapucsi-basa »nagy haragosan« érkezik Viddinbe (1691 jun. 5.) és az erdélyieket Thököly előtt becsmérelte, mind csak azt vitatván, »hogy az edélyiek hamis emberek, az török császárnak nem igaz hívei; örökké hamisok voltak, most is hamisok!« —

---

[1]) Szász, Sylloge Tractatuum 89. l.

[2]) Máj. 12. megparancsolták, hogy mi erdélyiek az alsó sánczban költözzünk; nem örömest, de meg kelle tenni és leköltöztünk«. (Almádi naplója 735. l.)

[3]) Almádi naplója 735. l.

[4]) »Adta meg urunk ő nagysága az *Ilona poharát* az uraknak, kapitányoknak. Igen nagy vendégség volt.« (Almádinál 736. l.)

Thököly erélyesen védelmezte és mentegette az erdélyieket. »Sokat veszekedék urunkkal az erdélyiek felett . . . reggeltől fogva majd délig az sok vitázás volt«. Thököly azt vitatta, hogy a túlnyomó német haderő miatt »az kételenség hozta (magával), hogy el kellett hajlaniok (a töröktől); az mint magok is megtapasztalták az törökök, hogy nagy barom-erő volt az az német erő.« — A kapucsibasa még erre sem engedett s »csak azt vitatta, hogy soha addig az töröknek nem leszen szerencséje, míg Erdélyt el nem rontják.« Thököly azzal vágott vissza, hogy »ha igaz hívei nem volnának a török császárnak az erdélyiek: nem küldettek volna most annyi becsületes embereket ide, hogy az császár köntesihez ragaszkodjanak.«[1])

Az erdélyiek Thököly seregében az 1691-iki hadjáratban is elég jelentékeny szerepet játszottak. Ott vannak az orsovai sziget (Adakálé) oltalmazásánál (jun. közepén).[2]) Innen, a Vaskaputól visszatérve, jul. elején nagy örömmel készülnek a komoly hadjáratra a Vaskapu és Erdély felé.[3]) Jul. 17-én kelnek át a dunai Vaskapun s érkeznek *Orsovához*, 21-én *Mehádián* felül. Közeledésük hírére *Karánsebes*ről a lakosság és őrség menekült (jul. 22. éjjel). A zernesti csatában elfogott Heisler tábornokot mindenüvé magával vitte Thököly, Doriával együtt, gondos erős őrizet alatt tartotta őket (»a maga fejére sem vigyázott jobban«) felesége váltságára. Heisler Karánsebesnél el akart szökni, de észrevették s megakadályozták.[4])

Jul. 27-én *Lugost* veszik be és szállják meg őrséggel. De tovább Erdély felé nem mehettek, mert Badeni Lajos a német hadakkal jul. 29-én Pétervárad hoz érkezett s a nagyvezér rendeletére Thökölynek is sietni kellett a Belgrádnál levő török táborba. Éjjel-nappali sietéssel jul. 31-én már *Pancsovánál* vannak, s nem sokára átkelnek a Dunán *Lándor-Fejérvár*hoz, melynek történeti nevezetességű helyeit nagy érdeklődéssel járják össze az erdélyi urak.[5]) Aug. 9-én költöztek át a Száván *Zemliny* (Zimon) felé egy fertálymérföldnyi rút sáros gázlón s a zimonyi sáncznál megszállván, még u. a. éjjel portyázásra indúltak a ráczok

---

[1]) Almádi naplója 737. l.

[2]) Jun. 8. Indultunk urunkkal a Duna mellett való Vaskapu felé. 12. Szálltunk a Duna közt való erős szigetben. 17. Érkeztünk mi erdélyiek az táborhelyre, Viddin iránt. (Almádinál 737—38. l.)

[3]) Jul. 5., 6. készültünk nagy örömmel, hogy már Erdély felé indulunk. (Almádinál 740.)

[4]) Almádinál 741. l.

[5]) Aug. 4. Lándor-Fejérvárt is mind megjártuk Macskási Boldizsár és Toroczkai uramékkal és több becsületes emberekkel. (Almádinál 742. l.)

ellen, de ezek helyett 10-én virradatkor a német főseregre bukkantak, mely készen várta őket, úgy hogy menekülniök kellett. »Mind estig tarta az ellenkezés«, mindaddig, mig visszaszállottak ők is a főseréghez Zimony mellé. A következő napokon kisebb csatározások voltak, a főseregek egymás támadását várták Zimony alatt, a hol (aug. 13.) »az két rettenetes erő csak nézte egymást«, a török a zimonyi sánczokból kimenni, Badeni pedig az erős állás ellen támadni nem akart. Végre Badeni, hogy kicsalja a sánczokból a törököket, visszavonulni kezdett Zalánkemény felé. A török sereg (aug. 16.) utána indult, s másnap utólérvén »keményen megellenkeztek« a Duna partján. Ott voltak a kuruczok is, el is estek közülök többen. Aug. 18-án (szombaton) »sok szép nyereségük lőn«, midőn a német sereg felé érkező segítséget (az élésszállítmányt kisérő Bouquoy-ezredet) a német tábortól elrekesztették, a Dunapartnak szorították, mind egy lábig levágták, a szekereket és cselédeket elfogták. Másnap (aug. 19.) volt a döntő *zalánkeményi ütközet*, melyben a nagyvezér (Köprili Musztafa) maga is elesett, s Thököly csapata is »csak alig szaladhata el«, előbbi jó nyereségét s a maguk podgyászát is oda vesztvén.[1])

Thököly a vesztett csata után előbbi félbehagyott vállalata folytatásához látandó, csekély seregét (aug. 31.) átköltöztette a Dunán és Temesen *Pancsová*hoz[2]) s innen *Temesvár* alá (sept. 6.). Erdély felé azonban tovább nem mehettek, mert Veterani őrt állott seregével, azt Lippa elfoglalására vezetvén. Midőn Thökölyék visszafordultak (sept. 8.), az erdélyi urak közül Thoroczkai, Daniel és Macskási Ferencz éjjel elszöktek. A többiek a sereggel mentek *Denta*, *Versecz* s a Duna felé, melyen (sept. 12., 13.) átköltöztek s *Uj-Palánkán* »mocskos kis parányi házacskákba« szállíták az erdélyieket. A következő napokat sánez-csinálással töltik, a mely megvédte őket a németek (sept. 30.) támadásától, de a labanczok majd minden marhájokat (»többet juhval és tehén-barommal együtt kétezernél«) elhajtották.

Még egy kisérletet tettek Erdély felé. Thököly hadai egy részével sept. 22. elindult *Temesvár* felé, a többiek oct. elején követték s oct. 6-án egyesültek *Fellak*nál. Két nap múlva (oct. 8.) Petrőczy is megérkezett Várad felől az ott csatározott kuruczokkal, s a Maros vidékén, *Lippa*, *Világosvár* tájékán csatározgatnak, majd (oct. végén egy hétig) a *Gyula* és *Jenő*

[1]) Almádinál 743. l.

[2]) 1691. sept. 1. Holt meg *Mihácz Mihály* uram Pancsovánál, hogy általköltezénk csakhamar. (Almádi 744. l.)

közötti pusztákon, ligeteken »tekeregnek«, sokat éhezve, koplalva és sanyarogva. Nem az ellenség fegyvere, de a nyomorúság ritkítja soraikat. Jenőnél (oct. 22.) Szegedi Jánost temetik el »valami szálas erdőben«, nov. 1-én *Cserei Györgyöt* (a krónikás Mihály testvérbátyját) teszik betegen lóra, de nem messze vihetik, »csak az lóháton meghala.« Bujdosó kurucz módra temetik: »megállának és hamarjában egy kis vermet ásának és úgy temeték el«.[1]) — A beállott hideg növeli a kedvetlenséget, a hóharmatos éjszakákon bogácskóróból raknak tüzet, »egymás kezéből kapkodták, még verekedés is volt felette.« A táborozásnak végét kelle szakítni, levonulnak az Aldunához, itt is temetnek (nov. 11.) Janót, a Maksai Balázs szolgáját. Nem csoda, hogy sokan megunták a reménytelen bolyongást és többen haza kéredzkednek.

Thököly méltányolja némelyek kérését s a Duna mellől többeket haza bocsát (nov. 19.);[2]) de ezeknek öröme sem lehet zavartalan: útközben kiraboljják őket.[3]) A többiek neki vágnak a széles, mély Dunának (bármennyire irtóznak is lovaik a víztől) s átkelvén, sietnek kijelölt téli szállásukra a közeli *Pozsaróczára* vagy Pozsarviczára[4]) (Pozseravácz, Passarovitz). Itt és a közeli dunaparti négy palánkban (Rám, Galambvár, Uj-Palánk, Ressova) töltötték az 1691/2-iki telet a kurucz vitézek, bár nem szivesen, a kiélt puszta helyeken.

IV. Az erdélyi bujdosók Törökországban.

Thökölyt és magyarországi meg erdélyi bujdosó társait 1691 végén Passzaroviczon telepítette le a porta téli szállásra, reájok bízván az aldunai várak és palánkok őrzését a szerb Morava torkolatától a Vaskapu vidékéig.

Passzarovicz (szerbül Požarevac, magyarosan, a mint a bujdosók nevezték és írták: Poserolcza, Posarócza, Pozservicza) egy mértföldnyire fekszik keletre a Moravától (vagy 10-re Belgrádtól) s két mérföldnyire délre a Dunától. Fontos hadászati csomópontja volt a dunai és szerb belföldi útvonalaknak.

A városka (ebben az időben inkább falu) török- és rácz lakosokból állott, egy kádi bírósága alatt. Szegény földhöz

---

[1]) Almádi naplója 749. l.

[2]) Ezen a napon eresztének el egynehány erdélyi uramékot hazafelé. (Almádi 750. l.)

[3]) Nov. 22. Hallók meg, hogy felverték az szegén erdélyieket. (U. ott.)

[4]) A Thököly titkára Komáromy *Posarócza*, Almádi *Pozserovicza* néven nevezi eme, a későbbi békekötésről híressé vált helyet. Thököly 1893/94. naplójában *Poserolcza* néven nevezgeti.

ragadt nép, kiket, a hadak útjában lakván — a mult években barát és ellenség kiélt, elpusztított. A letelepített kuruczoknak kellett erősségé tenni, erődítvényök addig alig volt: »palánkját a kuruczok építették, jó árokkal, palisádakkal.« Mindenkinek részt kellett venni építésében. Komáromy János a Thököly titkára negyedfél ölet épített benne négy év alatt, a míg ott lakott.

Itt kellett elhelyezkedniök a bujdosóknak; a vitézlő rendnek őrségül a dunaparti várakban (Rám, Galambvár, Ujpalánka). A fejedelem udvartartást rendezett be. Volt hopmestere (Kálnoki Farkas), titkára (Komáromy János) — mindketten erdélyiek — udv. főkapitánya (Sándor Gáspár), voltak tisztei, bejárói, palotásai, őrsége, a portán állandó magyar és erdélyi követe. A bujdosó nemesek körülötte telepedtek le a rendelt szállásokon, elhelyezkedve . úgy, a hogy lehetett. A szomszéd falvak jobbágysága is nekik szolgált. Komáromynak pl. a Duna mellett volt egy Klenomnik nevű jó rácz faluja, több mint száz lakossal, 24 igás szekérrel. »Ezek tartották szegények« az ő lovait szolgáit, lovait, »Isten fizesse meg nekik«. A vaddús vidék bőven szolgált a »hasznos mulatság, a vadászat« színteréül. Fáczán, fogoly, őz, szarvas, vaddisznó volt bőven. »E határon fogta elevenen Kemény László úrfi is az fáczánt«.[1]) Itt vadászgatott Thököly, ha elunta magát s a bujdosók, ha — megéheztek. Mindkettőre volt alkalom bőven a négy év alatt, míg ott tétlenül vesztegeltek, nyomorogtak. Hadakozásra kevés volt az alkalom (ha a Duna jege befagyott, akkor csapdostak át a labanczok), békés foglalkozásra nem nyilt terök, szövögették a reménység szálait s küzdöttek a mindennapi élet szükségleteivel.

Passzarovicz vidékét még Heiszler és Hofkircher tábornokok német hadai élték ki és pusztították el, midőn Belgrád visszafoglalása után (1688/89-ben) ott teleltek. Midőn Thököly hadaival s az erdélyi bujdosókkal oda szállott: »az mely egynehány falu ottan körül volt is, kibe öt-hat ember, kibe több, kibe kevesebb lévén, azoknak is kukuriczájoknál s kevés szénájoknál egyéb semmi sem volt, marhájok ugyan semmi sem.« Itt kellett Thökölyéknek telelni s bizony »a telet sok nyomorúsággal, éhezéssel vonták ki, igen nehezen.«[2])

Az erdélyiek 1691 jan. folyamán Uj-Palánkán járnak a fejedelemmel, de jan. 23-án visszatérnek Passzaroviczra. Thököly (jan. 26.) Drinápolyba indult az uj nagyvezérhez (távollétére

[1]) Komáromy naplója 1697—1705, kiadta Nagy Iván, Pest 1861. 3. l.
[2]) Bay Mihály naplója (Mon. Hung. Hist. 23. k. 483. l.)

hagyott az erdélyiek számára ezer forintot) más téli szállást kérni, a mi nem sikerült; de a szultántól apr. elején 12000 tallért kapott, a miből seregét élelmezhette.

Az erdélyi urak a téli táborozás egyhangúságát kedélyes vendégségekkel vidítják föl. Sorba látogatják és vendéglik egymást: Macskási Boldizsár, Almádi István, Mikó István és Gábor, Torma Kristóf, Vitéz Ferencz, Inczédi György, Egri János, Dézsfalvi Farkas, Zabolai György és János, Péterfi, Biró István, Makfalvi János és a többi erdélyi urak. Sok éjszakát töltenek fönn, hol mulatva a kancsók mellett, hol a labanczok cseltámadása ellen (a befagyott Duna jegén át) őrködve. Néha a kettőt egyesítik: mulatva őrködnek. A jó kedv, a kurucz-humor ritkán hagyja el őket. Febr. 3-áról ezt irja Almádi: »Ujobban lövének az ágyúval; akkor is nagy lármánk lőn. Jó hajnalban hozzám jüve Macskási Boldizsár uram paripán, Egri János uram, Torma Kristóf uram, Mikó István uram. Lévén nekem is jó kis étkem, melyet az tűzhez tételték s kérdé Macskási uram: mit akarok? Mondom ő kegyelmének, hogy én semmit nem akarok, hanem ez igen jó étek és ha valami lesz, étlen ne vágjanak le, együnk egy kicsint, mert régen nem aluszunk. Ő kegyelme is arra hagyá és mi bizony ő kegyelmével együtt igen jól lakánk virradtig, *meg is részegedénk egy kicsinyig*, mivel ő kegyelmének szállásomon jó bora volt, — azt nem kimillők«.[1]) Febr. 7-én Macskási tartotta jól az erdélyi urakat. Aztán Almádi és Vitéz Ferencz mulatnak két-két éjjel egymásnál »szépen lassan-lassan.« Annál zajosabb és nagyobb társaság mulat együtt hushagyó kedden (febr. 19.) Almádi és Mikó István sógoroknál: erdélyi urak és »valami jámbor kuruczok.« »Midőn az étek elkészűle: egy kis domb levén Mikó István szállása előtt, arra kiálla Mikó István uram és ilyen szép szókkal kezdé az vendégeket kiáltani: U, szü, szü, bobias, bobias, bobias, esz, esz! Ezeket az szókot, az melynél jobban lehetett, úgy kiáltotta és mi mind eszvegyűlénk és igen jól lakánk egymás barátságáért.« [2])

Komolyabb baj az egész télen át nem érte az erdélyi companiát. Tavaszszal a kolumbácsi légy »az az apró marhaölő bogár« tesz kárt lovaikban, 248 ló, sok ökör és bival hull el csípésök miatt, pedig ugyancsak füstölik őket, a többieket a bekövetkezett hideg eső mentette meg (ápr. 14. 15.). Apr. 28-án »rettenes hirtelen, úgy hogy senki sem tudta« érkezett vissza Drinápolyból és konstantinápolyból Thököly, a ki nem sokára

[1]) Id. h. 752. l.
[2]) Almádi naplója 753. l.

(máj. 3.) »megmustrálá az erdélyieket,« kik a következő napokon sánczőrzőkül rendeltettek a Nis felől a Moraván jövő élelemszállító hajók elé küldött hajdúk helyett. »Mint a szegín hajdúk szokták, ők is úgy virrasztottak, nem használván a nemesség«.

Máj. 14-én nagy örömünnep virradt a kurucz táborra. A fejedelemasszony Zrinyi Ilona érkezett meg Pozsaróczára. »Nagy pompával, igen nagy örömmel mentek eleibe«, s üdvlövésekkel fogadták s másnap nagy vendégséget csaptak.[1])

Pár nap mulva (máj. 18.) indultak a németek által megszállott de nem sokára visszafoglalt dunaparti »kő-lyuk« (a Veteráni barlang) környékéről a labanczok elűzésére. Az erdélyiek Petróczy Istvánnal a Pek vize mellett a Dunán túl maradtak s nem sokára a Dunán átkelt Thökölyvel együtt tértek vissza téli szállásukra.

Az 1692-iki nyári hónapok is komolyabb hadi műveletek nélkül telnek el. Vadászat, török basák, franczia követek fogadása s egy-egy lakadalom hoz élénkséget az egyhangú tábori életbe. Jul. 31-én Dózsa Mihály és Kis Péter udvari »bejárók« lakodalmát ülik, melyet a fejedelem tartott meg. Volt »koszorú űzés, lófuttatás, öt rendbéli ajándék, hatodik volt egy czifra kecske, igen pántlikás«. A fejedelem és fejedelemasszony is künn voltak a lakodalomban a két franczia követtel, asszonyunk sokat is tánczolt.«[2])

A tétlenség erős próbára tette főkép az erdélyiek türelmét, a kiknek reményei hova tovább mindinkább oszladoztak. Az 1692-iki hadjáratban igen csekély szerepök jutott. Az Al-Dunánál tétlenül kellett vesztegelniök akkor is, midőn a fogságból, Zrinyi Ilonáért cserébe, kibocsátott Heisler (1692 jun. 5.) visszafoglalta Nagy-Váradot, Erdély citadelláját a a magyar alföld felé. A török főserég Belgrád körül vesztegelt, az új fővezér Elhads Ali oct. 13-án tart szemlét Thököly 1500 főnyi hada felett a belgrádi táborban. Macskási Boldizsár és Orlai Miklós a fővezér sátorába ment »köntes csókolni«, s a fővezér mindkettőt felkaftányoztatá. A sereg pedig átkelt a Dunán a hajóhídon és *Pancsova* felé szállott. De oct. 22-én ismét visszaszállítják őket hajókon *Vég-Szendrő* felé.

Ez a tétlenség és reménytelenség arra az elhatározásra

---

[1]) Az 1691. sept. 20. kötött szerződés szerint Heisler és Doria a zernesti csata foglyai 16000 arany, egy hintó és hét ló fejében szabadon bocsáttatnak s Thököly, Petrőczy, Sándor és Nemessányi nejeinek megengedi az udvar a férjeikhez költözést s jószágaik jövedelmének szabadon élvezését. Tört. Lapok 1875, 1191. l.

[2]) Almádi naplója 758. l.

bírta az erdélyieket, hogy Thökölytől haza bocsáttatásukat kérjék. Nov. 1-én az erdélyi urak összegyűltek egy nehányan és elvégezték, hogy folyamodványt írjanak a fejedelemnek és elbúcsúzzanak. Nov. 2. (vasárnap) megírták és sorba járták az erdélyieket, hogy a ki velök tart, írja alá. Nagyobb része aláírta, mintegy 48-an, csak Vajda János, Daczó Pál és László s Orbán Pál vonakodott. Erre azt határozták, hogy a Pozsericzán [1]) lévő erdélyiekkel is közlik s Almádi, Maksai Balázs és Fosztó Zsigmond elvitték a kérvényt a közeli Passzaroviczra. Legelőbb is Macskási Boldizsárt keresték fel vele, a ki megrettenve mondá: »Az hatalmas istenért, mit csináltok? bizony engemet lődöztettek meg, mert azt tudják, mind én dolgom!« A küldöttek meg akarták nyugtatni, hogy ők készek megesküdni, hogy az ő tudtán kivül íratták a kérvényt, de ők nem tágítanak. A Passzaroviczon táborozó erdélyiek is aláírták aztán, Macskási, a fejedelem szolgálatában álló Kemény László és Serédi Péter, meg a két Nemes kivételével. Aztán Sándor Gáspárt addig kérlelték, míg felvállalá és elvivé Lándor-Fejérvárra a fejedelemnek. Thökölynek »nem kicsiny haragja« volt miatta az erdélyiekre, de értelmi szerzőjét ki nem tudhatván, »az supplicationak elveszett nevét költék« s napirendre tértek felette.[2])

Az erdélyiek együttesen nem szabadúlhatván: a nyugtalanabbak külön-külön igyekeztek elbocsáttatást nyerni. Thököly némelyeket méltányos okokból el is bocsátott. Igy Almádit és Vitéz Ferenczet Madács Péter közbenjárására 1692 nov. végén elereszteté. Kálnoki Tamás és mások is egy nehányan megszabadultak a kelletlen bujdosástól. Egy részök Havasalföld, mások Karánsebes felé vették útjokat, hol a német várparancsnok minden fegyveröket elvevé s őrizet alá tétette, de emberségesen vendégelte őket, míg a főparancsnokhoz küldött posta visszaérkezet. A nemes szívű, Erdélyben népszerűvé vált Veteráni szívesen fogadta a megtérteket, feleskettette a császár hűségére és bekisérteté Erdélybe.

A Dél-Magyarországon át menők decz. 13-án a Vaskapuszoroson lépték át az erdélyi határt. »Megengedé Isten — sóhajtanak fel az átélt viszontagság után — hogy beérkezénk az mi édes hazánkba. *kit régen kivántunk.*« De mielőtt házi tűzhelyökhöz mehettek volna, bekisérték őket Szebenbe (decz. 20. éjfélkor) s ott a piaczra felállítván, körülvevék lándsákkal és puskákkal s míg a négy órát elütötte, senkit sem bocsátot-

[1]) Almádi így is irja e hely nevét.
[2]) Almádi naplója 761—763. l.

tak el, vagy hozzájok. Váltott őrség kisérte aztán őket Maros-Vásárhelyre a gubernátorhoz, hol újabban megesketvén őket (decz. 25), úgy bocsátottak aztán kit-kit lakó helyére. Almádi decz. 27-én ért haza Szovába (Szolnok-Doboka vm. a Mezőségen, ma Száva) »az ő régen elhagyott édes kedves feleségéhez és gyermekihez.« [1])

*

A Pozserolczán maradt bujdosókat az alatt nagy kérdés: a mindennapi kenyér és a téli szállás kérdése foglalkoztatta, mert »az hadnak annyi kenyere sem volt, kit egyszer szájában tehessen.« Thököly Belgrádban kapott fermánokat 5000 tallérról, 3000 kila búzáról és 2000 kila árpáról, de aggódtak, hogy míg azok Szilisztriából és Viddinből megérkeznek, addig éhen halhatnak. A Passzaroviczon teleléstől is féltek a hadak, mert semmi szénájok nem volt s a vidék teljesen el volt pusztítva. Mért nem csináltatok szénát a nyáron? kérdezte az egyik basa. Mert nem hittük, hogy még egyszer itt kell telelnünk, felelték rá a bujdosók.

Ezért elhatározták, hogy a Belgrádból hazatérő fővezér után »az orta magyarok és erdélyiek képében« küldöttséget indítanak Petróczy s Kálnoki Farkas vezetése alatt, a mely m. e. 50—60 lóval Rásnya (Rasham) mellett érvén utól a török sereget nov. 18-án, előbb a kihája, azután a nagyvezér elé terjeszté kivánatait. »Az ember mindent eltűrhet: lóbeli, ruhabéli, pénzbéli szükségit, nyomorúságit mind elfelejti; de az étlenséget semmiképpen el nem szenyvedheti«, mondotta volt Petróczy a kihájának. Viddin tájékán szeretnék a rendelt élést elkölteni, »mert az a föld, a hol most vannak, teljességgel puszta, sem kenyér sem széna, sem abrak semmi nincsen.« Az ellen a vád ellen hogy ők pusztították volna el, tiltakoznak, mert mikor ők ott letelepedtek, akkor sem volt semmijök, sem marhájok, sem gabonájok, tehát nem is volt mit elvenniök. A nagyvezér előtt ismétlik panaszukat, hogy a kuruczságnak egy betevő falat kenyere sincs; téli szállásúl a Száva mellett néhány rácz falut kérnek, honnan Eszékig hódoltathatnák a Szerémséget. A nagyvezér megbiztatta őket, hogy fermánt küld a belgrádi basára kérésük teljesítése végett.[2])

Thököly időközben megvizsgáltatta s lakatlannak találta a Száva vidékét s most már Viddin és Nis között a Timok táján lévő falvakat kérte levélben a nagyvezértől lovas hadának

---

[1]) Almádi naplója 767. l.

[2]) Bay Mihály naplója 1692 nov. 7. — 1693 jun. 8. Kiadva a Mun. Hung. Hist. II. o. Irók. 23. k. 468. l.

téli szállásúl, bár ott is »szénánál és kukuriczánál egyebet az hadak nem kaphatnának«; az erdélyi rendek számára pedig *Szendrőt* kéri téli szállásúl, mert ott a környékben volt néhány falu, a hol szénát kaphatnának.[1])

Thököly magyar kapitihája (a török táborral lévő követe) Bay Mihály decz. 2. Filippinél közli a fejedelem kívánságát a janicsár-agával, a ki pártolását igérte, megjegyezvén, hogy »*az erdélyieknek igen szükséges az kvártély adás, mert azok mi érettünk bujdostak ki hazájokból.*[2])

A nagyvezér Drinápolyba érve igéri válaszát. Ott a franczia követ pártfogását is kérik (decz. 13.), elmondván neki, hogy mily elpusztult helyen kell telelniök: »a mely falukban eddig laktanak is emberek, lakóhelyeket pusztán hadták, ehezképest a had most is, mind penig *az erdélyi becsületes rendek mezőben, erdőkön, kalyibákban nyomorganak*; még eddig kevés kukoriczát kaphattanak, de már az is elfogy, lovok penig az hitván avaron tengődnek.« [3])

Hiába fogja pártjokat a franczia követ is (azt mondván a nagyvezérnek Thökölyről, hogy az ő híre nagyobb hatással van a németre, mintha a török egész sereget küld): a vezér kihája decz. 25-én azt a választ adta ura nevében, hogy »a hol eddig a fejedelem hadai nyomorgottanak, ezután is legyenek ott;« a télnek nagyobb része elmult, 1—2 hónap van hátra, azt már kihúzhatják, a belgrádi basa által élelemmel, a havaseli vajda által húsnak való marhával fogja őket segíttetni.[4])

Igy Thököly s m. e. harmadfél ezernyi népe az 1692/93-iki telet is Pozserováczon és vidékén töltötte. Nem hevertek tétlenül, mert a még török kézben lévő magyarországi várakat, Temesvárt, Gyulát, Jenőt kellett élelemmel ellátniok. Jenőt mégis feladta a török őrség jun. elején. A nyár elején örömhír érkezett a bujdosók közé, hogy az idei hadjárat czélja: Erdély visszafoglalása s Thökölynek a fejedelemségbe ültetése.[5]) De ez az öröm is korainak bizonyult.

Thököly szerencse-csillaga mindinkább elhomályosúlt. A portán ellenségei áskálódtak ellene, főkép a havaseli vajda; az erdélyiek egy része Apafi fejedelemségét sürgette. Maga Thököly is értesült erről s 1693 jul. 25-én a franczia residensnek adott audientián Passarowiczon, behívatván nehány magyarországi és erdélyi főemberét, kijelentette, hogy »az erdélyi urak

---

[1]) Bay naplója 480. l.
[2]) U. ott 481. l.
[3]) Bay Mihály naplója 404 l.
[4]) U. ott 508 l.
[5]) Thököly naplója 120. l. A belgrádi basa írja jul. 10-én.

állhatatlanságokat, nyughatatlanságokat, az ő méltósága sérelmire való munkájokat a török portán is észrevette a franczia orator, midőn is szegény Apafi fia fejedelemségit sollicitálták az havasalföldi vajda által az német udvar annuentiájából,« [1]) a mit a franczia követ rontott el.

Thököly megingatott fejedelmi méltóságát mutatta az is, hogy az új nagyvezér Büklü Musztafa Erdély visszafoglalására indulva a nyár folyamán a tatár khánnal, Thökölyt nem vitte magával, meghagyván, hogy »az fővezér ordinantiáját várja Erdélyből,« azonban az erdélyiek közül küldjön a táborba egy küldöttséget. A tatár khántól tudta meg később Belgrádnál, hogy ez a havaseli vajda fondorlatából történt, »a ki azt mondta, hogy ha azt akarják, hogy az erdélyiek fejet hajtsanak s behódoljanak, Thökölyt be ne vigyék Erdélybe.« [2])

Thököly aug. 12-én Galambvárott rendeivel gyűlést tartott s előadván az erdélyi hadjáratról vett híreket, a fővezér mellé rendelte Sándor Gáspárt, udvarmesterével Kálnoki Farkassal, »az erdélyi nemesi s főrendekben 22-őt rendelvín ő kegyelmek mellé.« Megbízott híveiből válogatta össze a küldöttséget: »nagyságos renden valók Orlai Miklós és Kemény László úrfi« volt köztük; a kiben nem bízott eléggé, azokat visszatartotta. Igy nem engedte meg a gyanus hűségű Macskási Boldizsár elmenetelét, jóllehet ez »ugyan obtestatióval irt suplicatiót küldött be, hogy ezen úttal el ne maradjon,« de a fejedelem »erős okokból« megtagadta kérését.

Ellátta a küldöttséget nyílt levelekkel, felhívásokkal, Magyarországra s Erdélyre, »hogy insurgáljanak s éljenek az alkalmatossággal,« titkos pecsétjével ellátott »titkos czéduláckal stb. s vérmes reménységgel indítja őket útnak 1693 »aug. 14-én.« De a reménység hamar füstbe ment, mert a nagyvezér meghallván, hogy Croy herczeg a császári hadakkal Belgrádot ostromolja: a belgrádi basa segítségkérésére erdélyi expeditioját félbehagyta (»Erdély felé való utjából megfordult«) s Belgrád felé sietett. Az erdélyi küldöttséget a Vaskapunál találta ez a leverő hír, mire Sándor Gáspár Viddinbe vitte és ott hagyta az erdélyieket »filtvín az szökéstől őket,« maga pedig Kálnoki Farkas, Orlai Miklós és Horváth Ferencz társaságában posta-hajókon sietett a fővezér és tatár khán elibe, a kik Ruszcsuknál akartak a Dunán átkelni s velök ment aztán vissza Viddin és onnan Nándorfehérvár alá. Sándor út közben Viddinnel szemben a havaseli vajdával és a nagyvezér mellett lévő követével Janaki-

[1]) Thököly id. naplója 128 l.
[2]) Thököly naplója 229 l.

val találkozott, a kik expectorálták magokat az erdélyi fondorlatok dolgában, hogy »az erdélyiek levelit sok pecsétek alatt miképen kellett neki (a vajdának) megküldeni a vezérnek« kénytelenségből, melyben némely erdélyi urak és főrendek újabb hodolásokat igérik, ha a porta magok közül való fejedelmet ad nekik, mert Thökölytől »sokan és országostúl is félnek.« Állitólag a nagyvezér a havaseli vajdát a Viddinben lévő erdélyiek kézbeadásával is megkinálta, de ő nem fogadta el, mert a multakat feledve Thökölyvel »az atyafiságot megujitani« óhajtja, daczára, hogy Havasalföldén taborozva (1690/91 telén) annyi kárt tett neki.[1])

Belgrádnál aztán volt alkalma Thökölynek találkoznia a tatár khánnal, a ki jóakarója volt; kitüntetően fogadta (oct. 12.), részvéttel kérdezősködött lábbajáról, hadai számáról (2500 főnyi volt ekkor) s igérte pártfogását kivánalmai, főkép jobb téli szállás kieszközlésére. »Kávéval, serbettel, rózsavízzel s füsttel való megbecsülés ceremóniái után« váltak el. A basáknál is sorban látogatást tett s azt tapasztalta, hogy a hangulat nem a legkedvezőbb irántuk. Csaffer a belgrádi basa felpanaszolta a kuruczok pusztításait, hogy »valahová fordítják a Thököli királ hadait, pusztán hadják inkább a lakosok helyeket, mintsem bevárják.« A jancsár aga »mint afféle új és alacsony rendből nagy méltóságra felment ember« még a janicsár tiszteket is bosszantó indiscretioval azt kérdezte: igaz-é hogy mikor Erdélyből kijött, ötven szekér aranyat hozott ki? Thököly nem maradt adós a felelettel; de meggyőződhetett ezekből: mi minden hazugsággal vádoltatik. A nagyvezérnek aztán, a ki előre is biztosította jóindulatáról, mert ő »ennek a török birodalomnak árvája«, (oct. 14. audientiáján) kitárta szíve érzelmeit, panaszait, hogy eddig is »holmi portékájának elzálogosításával kellett magát s hadait fentartani, mivel hogy egy téli provisiot, vagy egy nyári szükségre való élést annyit adtak eddig, az kivel 2—3 hónapig is nehezen érhették be.« Hadai 5000 emberről 2500-ra szállottak alá a szükség miatt. ő mindenét oda hagyta a török nemzet iránti hűségeért: ne engedjék, hogy a békekötésből kizárassék s hadai ellátásáról, jobb téli szállásról gondoskodjanak. Végül előhozta az erdélyi bujdosókat, hogy ezek »vévén reménységet, hogy Isten a porta újabb birodalma alá adja újobban Erdélyt, kivánnak újabban confugiálni az fővezérhez.« Azt felelte, hogy a mikor Thököly jónak látja, hivassa fel őket (Pozserováczról), audientiát ad nekik, előterjesztésöket közli vele s választ sem ád az ő híre nélkül.

[1]) Thököly naplója 168 l.

Thököly némi aggodalommal nézett az erdélyiek kihallgatása elibe, tudván, hogy azok egy része nem föltétlen híve s attól tartott, hogy a nagyvezértől esetleg haza bocsáttatásukat fogják kérni. Figyelmezteti erre (oct. 21.) a vezér kiháját, hozzá tévén, hogy »a porta reputatioja nem engedi, hogy a német hűségire bocsássa őket, holott valaki visszamegyen, annak az német császár hűsígire meg kell esküdni,« s kérte: legyen résen és jelentse meg ezeket előre is a nagyvezérnek. Másnap (oct. 22.) a zülfikárnak (régi ismerősének) még többet mondott: hogy három év alatt mennyi költséggel tartotta az erdélyieket »sok alkalmatlanságot is szenvedvén tőlök,« mint állhatatlan emberektől; megmutatta neki pecsétes elismervényeiket a rájok tett költségekről »az ételen és italon kivül,« melyet nem azért vett tőlök, hogy rajtok megvegye, »hanem hogy a portát és a magok országát is azzal convincálja annak idejében.« Az értelmes öreg basa kérdésére, hogy mi a szándéka felőlük? azt felelte, hogy »az porta fejedelemnek constituálván s rúla athnamét is adván, kivánságom az volna: őket is, engem is országokban introducáljon,« addig is ellátásukról gondoskodjanak s a porta ő általa, mint fejedelmök által rendelkezzék velök.[1]) Az erdélyiek, élükön Macskási Boldizsárral oct. 21-én érkeztek Pozserováczról a belgrádi táborba. Összesen 383-an voltak, a kik feljöttek s névsorukat, három csoportba osztva beadták. Az első szakaszba írták a főrendeket és jószágos nemes embereket, másodikba az egy-házas nemeseket, harmadikba a székelyeket. Mintegy harminczan bocsáttattak audientiára a fővezér elibe, a ki megigérte nekik »az protectiót, quártélyt és provisiot,« de hozzá tette azt is, hogy aztán hívek legyenek.

Azután Thököly gyüjtette őket sátorába. Előszámlálta előttök »eddig való rendeletlen dolgok folyását«, »rendeletlen búcsúzásokat Poserolczán«, a mire »convincalodtak s felelni nem tudtak.« Azután azt kérdezte tőlük: akarják-é javasolni a töröknek és tatár khánnak, hogy most télre kelve vigye be őket (Thökölyvel) Erdélybe? Az erdélyiekben erősebb volt a hazaszeretet, mint az önzés és honvágy s azt felelték, hogy ha be akarna is menni a török s tatár had most télen, ne engedjék meg, mert Erdélyben telelése igen nagy kárára s romlására volna az országnak; ha az embereket nem bántanák is, télben a nyomon a nagy havasokban is feltalálnák a marhákat s azokat elvesztvén, a szegénység maga is éhel halóvá leszen.[2])

Az erdélyiek (oct. 24.) Thököly engedélyével a vezér

[1]) Thököly naplója 231. 236. l.
[2]) U. ott. 239. l.

kihajánál is voltak audientián, a kinek Thököly szintén megmutattatta a költségekről szóló eredeti elismervényeket s megkérette a fővezér pecsétőrét is, hogy ha a nagyvezér valamelyik erdélyit titokban fogadná, vigyázzon a beszédekre s adjon hirt róla. Gyanuja nem volt alaptalan, mert másnap (oct. 25.) már izenték a fejedelemnek Inczédy Mihály által, hogy a fővezér Macskásit magános audientián kivánja fogadni, hozzá tévén, hogy nem akarja ez által Thökölyt megbántani.

Valószínűleg ezen az audientián beszélték meg, hogy a nagyvezér Macskásit néhány erdélyivel magával fogja vinni Drinápolyba s a többieket Thökölytől távol fogják téli szállásra elhelyezni.

A nagyvezér oct. 27-én megizente ezt Thökölynek, a névsorral együtt, kiket magával akar vinni. Macskási, Inczédi Mihály, Daniel Mihály, Désfalvi Farkas, Földvári Pál, Mikó István, Orbán Pál nevei voltak a czédulán, körülbelül azok, a kik Thököly fejedelemségéhez legkevésbbé ragaszkodtak. Thökölynek nem tetszett a dolog, még kevésbé a lajstrom: ha oly fontos tanácskozások kivánják Drinápolyba vitelöket, mint a hogy mondják, vigyenek oda magyarországiakat is s az erdélyiek közül mind a három nemzetből. Hiába biztosítgatta Skerlet basa, hogy ez az intézkedés nem ellene irányul s hogy ő Macskásit is megintette az iránta való hűségre: Thököly bizalmatlankodott s a névsor megváltoztatását kivánta. »Én nem pinzen, sem egyéb utakon vásárlottam az erdélyi fejedelemséget, hanem meritumomért és igaz hívségemért mintegy hűségemnek jutalmára adatott Tyuprili vezértül«[1]) mondotta volt önérzetesen s annyit elért, hogy a Drinápolyba viendők névsorát megváltoztatták s hiv szolgáját Hadnagy Mártont is bevették »a szász natioból«. Biztositották arról is, hogy az erdélyiek a számukra rendelendő külön kvártélyban is tőle fognak függni, mert őt a porta Erdély fejedelmének tekinti most is és fogja tekinteni ezután is. Ugyanazt jelentette ki Skerlet basa a vezér nevében (oct. 31.) a maga elé hivott erdélyieknek, midőn tudtokra adta, hogy *Nist* rendelték nekik téli szállásul, a fejedelemnek pedig *Viddint*, úgy hogy ott is Thökölytől, mint erdélyi fejedelemtől függjenek s tavaszszal ujra hozzá jöjjenek.[2])

November 2-án búcsúztak el az erdélyiek Thökölytől, kijelölt téli szállásukra (akkor azt hitték: Nisre, valójában még tovább: Szófiára) menendők. Thököly másnap (nov. 3.) volt

[1]) Thököly naplója 245. l.
[2]) U. ott 256. l.

búcsú audientián a vezérnél, bemutatván mellette hagyandó két residensét: Magyarország részéről Bay Mihályt, Erdély részéről Orlai Miklóst, kiket urok külön reclamálására láttak el a szokásos kaftánnal. Előhozta azt is, hogy az erdélyiek közül Drinápolyba magával vinni hármat elégnek tartana a három nemzetből, de a fővezér azt válaszolta, hogy nem kíván ez által neki praejudicalni, de csak menjenek azok, kik már előbb közösen megállapíttattak.

Thököly nov. 5-én ment vissza Passaroviczra s előkészületeket tett a Viddinbe költözésre. Az erdélyiek egy része is ott maradt, más részét elvitték Drinápolyba és Szófiába telelni; Szappanos Mihályt és Bay Lászlót 200 lovassal elküldötte a Száva mellé Bujurdelembe téli szállásra; Horváth Ferenczet »lovas zászlókkal« Gyulára. Elküldte a kapott fermánokat a két Oláhországra is a nekik rendelt 928 ökör beszolgáltatása végett. Rendbe szedte az őrizetére bizott dunai erősségek Ráma, Galambvár és Új-Palánka őrségét s jó reménységgel néztek a telelés elé. De a reménységek nem teljesedtek.

A viddiniek nem respectálták a szultán fermánját a neki adott ház felől s »mocskos szókra fakadtak«[1]) a Thököly szálláskészítésre küldött embereivel szemben, úgy hogy Thököly ezt a telet is (1693/94.) kénytelen volt Pozserováczon tölteni. A hadak is zúgolódtak az élelmezés hiányai miatt. Még legjobban teleltek tán az erdélyiek Szófiában, kiket elég »jó rendben« helyezett ott el a porta.[2]) De az ő nyugalmukat is megzavarta az a szomorú hir, hogy a tatár 1694. februariusában berontott Csikba, s »tíz ezerig való lelket rablott el Erdélyből.«[3])

Mindez »sok rendbeli zúgolódásokra s bíkítlensegekre fakasztotta« a bujdosókat, úgy hogy Thököly szükségesnek látta márcz. 22-én gyülést tartani, »mindenfelől begyüjtetvén tiszteiben s hiveiben,« Passzarováczon s »elmíjeknek csendesítésére« előadatta »hopmestere« Kálnoki Farkas és titkára Komáromi János által, hogy általlátja ő is, hogy a hosszas bujdosás és azzal összekötött sok fogyatkozás hova tovább minden rendeknek unalmasabbak; de legyenek türelemmel a következő nyári hadakozásig, melyet a fővezér »a mi boldogulásunkra és Erdélynek recuperalására kíván fordítani«, ennek kimenetele után senkit kedve ellen bujdostatni, szolgáltatni nem kíván. Addig is intsék a két magyar hazában lévő atyjokfiait, hogy bizton-

[1]) Thököly naplója 283. l.
[2]) U. ott 287. l.
[3]) U. ott 333. l.

ságukért siessenek a meghódolással, példát vévén a tatároknak a mult őszszel Magyarországon, e télen Erdélyben tett rablásaiból, mert a nagyvezér Erdélyben máris kihirdettette, hogy ha a németek ellen fel nem támadnak, mint raboltatja, pusztíttatja el őket.[1])

Erdélyből tényleg kedvező hírek érkeztek 1694. tavaszán. A tatár beütésnek megvolt a hatása, ha nem is annyira, mint náluk hirlett, hogy az ország rendei a kolozsvári országgyülésből a töröknek meghódolásra kértek engedelmet a császártól.[2]) Az igaz lehetett, a mivel magyarországi és erdélyi tudósítói biztatták Thökölyt, hogy ha oly erő megyen Erdélybe s Magyarországra, melyre támaszkodhatnak s ő is köztök lesz: sokan készülnek titokban a német ellen fegyvert fogni s mellé állani, megunván a német guberniumát.[3]) De a reménységből nem lehetett megélni, a koplalást pedig a kuruczok megunták. Ugy segitettek magukon, a hogy tudtak. A Dunán túli labanczok elpártolásra csalogatták őket s nem hiába. Pár nappal a passaroviczi gyülés után a galambvári kurucz őrség hadnagya az ott lévő török béget megfogta, a törökök közül nehányat levágtak és seregestül labanczságra mentek.[4]) Márcz. 30-án az uj-palánki őrség rebellált a kapitány (Daróczi András) ellen és a kapitányt megfogván, törököket is víve rabul, elpártoltak.[5]) Thököly ébersége és gondoskodása veszi elejét a passaroviczi kuruczok szökésének is, a kik attól tartottak, hogy a belgrádi törökök rajtok fognak bosszút állani s egy halomba vágják őket.[6])

Az erdélyi bujdosóknak tűrhetőbb volt a helyzetök, telelésök. Rájok nagyobb gondja volt mind Thökölynek, mind a portának, mint *nemes emberekre, a kik rendet képviselnek.* Micsoda nyomorúságos quártélya, telelése van a kuruczoknak az erdélyiekhez képest! irta a fejedelem (1694. jan. 11. Sándor Gáspárnak). Thököly előbb is azt mondogatta volt tiszteinek,

[1]) Thököly naplója 334—340. l.

[2]) Az. ápr. közepén »Erdélyből érkezett commissariusok relatioja« közt az első pont: 1. »Az tatár rablása nagy confusiot tett Erdélyben, ki miatt nagy gyülés volt Kolozsváratt; követeket küldöttek a német császárhoz, hogy a holdulást engedje meg. (Thököly Imre levelei közt Mon. Hung. Hist. II. o. Irók 26. k. 202, l.)

[3]) Thököly levelei (Thaly K. kiadása) u. ott 231. l.

[4]) Thököly naplója márcz. 28-ra 344. l.

[5]) Ugy látszik ezek közt erdélyiek is voltak, mert Thököly azt irja portai követeinek ápr. 11. »Daróczi . . . az palánki dologban részes nem volt: azok a pártosok tőle eloszlottak s magát bevitték Erdélybe« (Leveleskönyve 199. l.)

[6]) »Kötve hivén azonban magam alattvalóinak is, majd egész éjjel magam is fenn voltam« stb. márcz. 30. napló (347. l.)

hogy ha másoknak fogyatkozások lesz is, de az erdélyieknek kiszolgáltassák alkalmatosságokat.[1]) Mind a mellett ők is panaszolkodtak s nem ok nélkül. Viszont Thököly sem volt megelégedve velök, mert némelyek ellene fondorkodtak.

Az erdélyiek egy része (Macskási Boldizsár, Inczédi Mihály stb.) nem volt igazi híve Thökölynek s helyette más fejedelmet óhajtott Erdély élére. Thököly erdélyi követét Orlait 1694 telén Drinápolyban valósággal háttérbe szorították s a nagyvezér az ő tanácsukkal élt inkább. Hírlett, hogy a török basák magok közt arról tanakodtak: kit tegyenek Thököly helyett erdélyi fejedelemmé; az már ujságba is került (»novellákban forgott«), hogy a vezér tavaly azért nem vitte magával Thökölyt erdélyi félbemaradt vállalatára, hogy mást tegyen helyette fejedelemmé.[2]) Sándor Gáspár a Thököly legagilisabb híve egyenesen megkérdezte (1694. jul.) a basáktól, hogy mi igaz a már tavaly is szárnyaló hírből, hogy a porta az ifjú Apafit megerősítette az erdélyi fejedelemségben, Thököly mellőzésével? Mahmud bég Ogli azt felelte, hogy nem igaz, mert a porta nem olyan ember iránt, mint Thököly, de csak egy közönséges ember iránt is hítit meg szokta tartani és a kinek a császár athnaméval a fejedelemséget adja, attól azt senki el nem veheti, azért az ifju Apafi is, míg Thököly él, erdélyi fejedelem nem lehet.[3]) Ha hivatalosan tagadták is, kétségtelen, hogy volt némi Thököly-ellenes áramlat a diványülő basák s az erdélyi bujdosók között. Thököly jól tudta ezt. »Az erdélyiek sokat fecsegnek — irja 1694. jan. 11. Sándor Gáspárnak — mind ott (Drinápolyban) s mind Szófiában, biztatván az alábbvalókat is ellenünk s ennél többet is izenvén Erdélyben«.[4]) De a tavaszszal vezér-változás történt s az új vezér nem kedvezett a pártosoknak.

Thököly maga is ügyesen ellensulyozta a fondorlatokat, a minek az lett a vége, hogy a Thököly-ellenes erdélyiek (Macskási, Inczédi és társaik) látván, hogy czéljokat el nem érik s megbántatván azzal is, hogy az új vezér alatt a kincstartó nem akarta járandóságukat külön kiadni, hanem Szófiába utasította őket a többi erdélyiekhez (ápr. közepén), felkerekedtek s Drinápolyból Szófiába menő utjok közben haza felé szöktek, előkészítve a szökésre s magokkal vive a szófiai téli szállásról is vagy 30 erdélyit (főbbrendűeket is) szolgáikkal

[1]) Thököly leveles könyve 110. l.
[2]) Thököly levelei 114. l.
[3]) Thököly naplója 1694. jul. 4-éről. 412. l.
[4]) Thököly leveles könyve 115. l.

együtt.[1]) Thököly kifejezte gyanuját, hogy »talám némely ministerek titkos annuentiájából lött« ez a szökés, hogy olyan békével elmehettek, mert ha nem úgy lett volna, talán a havaseli vajda sem bocsátotta volna olyan békével országán keresztül.[2])

Annál rosszabbúl jártak a Thökölyhez hű Szófiában maradt erdélyiek. Ezeket a törökök honfitársaik szökése miatt gyanúba fogták, őrizet alá tették, lovaikat egy karavánszerályba rekesztették, hogy szintén el ne szökhessenek. Thökölyhez folyamodtak kiszabadíttatásukért.

Thököly eme híreket hallván, ápr. 29-én audientián fogadta mellette levő erdélyi híveit: Kemény Lászlót, hopmesterét Kálnoki Farkast és titkárát Komáromy Jánost s közölte velök a szófiai híreket honfitársaikról. Megdöbbenéssel hallották s rimánkodtak a szófiai foglyok érdekében, hogy az ártatlanok a bűnösökért ne szenvedjenek.[3]) Másnap már indult a posta a portára. Thököly a fővezérnek írt levelében meleg pártfogással könyörög a Szófiában telelt és most is ott lévő erdélyiek mellett, mert azok, kik ott maradtak, vele jöttek ki Erdélyből s mindenkor igaz emberek voltak; kéri a nagyvezért, mutassa kegyelmességét mind a Szófiában s mind a mellette lévő erdélyiekhez és az országhoz is, mert »egynehány rosz ember országot nem tészen«.[4]) Thököly közbenjárása nem történt hiába: az erdélyiek kiszabadúltak s a nagyvezér egy hónapra eleséget rendelt számukra, de sem Thökölyhez nem rendelte vissza őket, mint elődje a tavaszra megigérte, sem magával nem vitte, midőn a táborba indult. Ott maradtak s nyomorogtak tovább Szófiában.

Az új nagyvezír Defterdár Ali 1694. nyarán nagy hadi készülettel indult Belgrád felé, elszánva, hogy »vagy nyerje a

---

[1]) Ápr. 28. »Hozta hírit a porta Macskási Boldizsár és Inczédi Mihály dolgoknak is, kiknek is praebendájokat elfogván az teftedár az portán és a több erdélyiekhez Szófiára relegálván, desperatio (hogy elkezdett, személyem és fejedelemségem ellen való factiokba elő nem mehettek, félvén az én büntetésemtül is) fecit ipsos monachos, elszökvín és némelyeknek Szófiában is hírt adván, onnan is m. c. 30-ig való személy szolgástul nimely elsőbb rendekkel elszöktenek, kire nézve a többit a szófiai törökök gyanuságban vévén, magokat árestom és vigyázat alá tévin, lovukat egy vendégfogadúba szorították, kik is reminkedő leveleket küldöttík hozzám, hogy ne hadjam őket«. (Thököly naplója 374. l.)

[2]) Kapitiháinak. Leveles könyve 229. l. Bár később olyan hír is jő, hogy még jun. sem mehettek Erdélybe. Jun. 27. »Hoztak olyan hírt is, hogy Macskásiék, kik Drinápolyból szöktek volt el, még sem mentek volna be Erdélyben:« (Thököly naplója 407. l.)

[3]) Thököly naplója 376.

[4]) Thököly leveles könyvek 246. l.

harczot, vagy meghaljon.« Thököly-t is Belgrádba rendelte, bár hallotta, hogy betegeskedik, de azt jegyezte meg rá »mintegy mosolyogva« Sándor Gáspár előtt, hogy illik-e a királynak ilyen időben betegeskedni, mikor a császárnak szolgálatot kell tenni?! Aug. 22-én fogadta Thököly-t audientián. A két-lovas hintóból hordszéken vitték a vezír elébe, a ki köntös-csókolása után leültette s részvéttel kérdezte, hogy mi dolog az, hogy ennyire jutott? aztán biztatta, hogy az ellenséggel végezve, vagy maga személyesen vagy elégséges hadakkal ülteti be »a királyt« Erdélybe. Megbeszélték azt is, hogy a Magyarország felőli tágasabb útak valamelyikén mennek be, nem Havasalföld, vagy Moldva felől. O viszont biztosította a vezírt, hogy némely »hamis urakon« kivül (a kik majd megtalálják, a mit keresnek) a község és a szászok igazak hozzá. A vezír audientia után nyuszttal bélett kaftánnal tüntette ki s midőn látta, hogy bucsuzáskor »köntöse csókolására ketten fogták s úgy segítették«, mosolyogva biztatta, hogy »ne betegeskedjék, erősen viselje magát, most kivánván a császár szolgálatja.« A lélek kész volt erre, de a test erőtelen. Két felől karon fogva lábon ment ki ugyan a külső sátorig, de meg is erőltette magát: sebes lába feldagadt utána.[1])

Másnap (aug. 23.) folyamodványokat íratott törökül a nagyvezírnek, köztük a Szófiában lévő erdélyieknek (minthogy a nekik rendelt élések terminusa elmult) hozzá, mint fejedelmökhöz visszabocsátása érdekében.[2]) Harmad nap (aug. 25.) kapott rá szóbeli választ követe Orlai által, hogy akár ide hozatják az erdélyieket, akár ott hagyják, egy havi élésöket kiadják; de ha ide kivánja őket, *legyen kezes értök, hogy senki közülök el nem szökik.* Orlait csakhamar visszaküldte a vezír kapujára azzal az önérzetes válaszszal: az hogy ő kezes legyen, nem illik sem az ő fejedelmi méltóságához, sem az erdélyi nemesekhez; azok nem tolvajok, nem gyilkosok; ha ki elmenne is közülök, nem menne másuva, hanem török császár örökös országában; azok semmit sem vétettek, a császár hűségében, szolgálatjában lévén; ha kik rosszat cselekedtek, azokért ezeket nem okozhatni, sőt, ha ezt a dolgot vagy a mellette lévő erdélyiek, vagy az országban lakók meghallanák, még inkább elkeseredtének.[3])

A vezír úgy határozott, (aug. 26.), hogy az erdélyiek a hadjárat végéig maradjanak Szófiában, mivel sem a fejedelem

[1]) Thököly naplója 457—465. l.
[2]) U. ott 466. l.
[3]) Thököly naplója 480. l

kezes lenni érettek nem akar, az útak is veszedelmesek s az idő is eltelt. Skerlet basa, a ki ezt Orlai által tudatta, izente, hogy Thököly, mint fejedelmök, irasson egy kérvényt érdekökben, elmondván részletesen helyzetöket.

Thököly a szerint cselekedett s Komáromy Jánossal megfogalmaztatta (aug. 27.) a kérvényt, melyben az erdélyiek sajnálatos helyzetét leírja és segélyt sürget. Előadják ebben hogy immár négy éve, hogy Erdélyből az országnak feles számu becsületes, úri, fő, nemesi rendei hatalmas császárhoz való igaz hűségekért minden jószágokat, feleségeket, gyermekeket elhagyván, magok szabad jó akaratjokból édes hazájokból kibujdostanak; kiknek egy része ma is mellete van (Passaroviczon), más részit pedig (kik közül sokan szegődött szolgái) a tavalyi vezír Szófiába vitette, a hol *le nem írható szükségben élnek, mindenökből kifogytak, nagyobb részint lovakat, fegyvereket eladták, rongyosak, senkinek közülök egy pénze, egy falat kenyere nincsen*, ugy hogy félő, hogy éhen halnak szegények. Thököly ezt közönyösen nem nézheti, már csak azért sem, mert ő a vele Erdélyben járt szerdárral és tatár szultánnal együttesen mindenkit biztosított, hogy a kik a szultán hűségeért hazájokból kibujdosnak, rangjukhoz méltó ellátásuk lesz. Kéri azért a vezírt, hogy méltóztassék szegényekről megemlékezni s mind a mellette lévőknek, mind a Szófiában olyan szegénységben, reménytelenségben sínylődőknek ételeket, ruházatjokat, költségeket, rendjökhöz képest kiszolgáltatni, hogy az ellenségnek is ne lehessen öröme ilyen szegény nyomorúlt állapotra való jutásokon.[1])

Thököly folyamodványainak megvolt a foganatja: a nagyvezír rendeletéből a teftedár (kincstartó) sept. 7-én 180 aranyat küldött Thököly kezéhez (Zalánkemény táján) a Szófiában lévő erdélyiek számára. Az ellenség előtt állván, nem hamar juttathatta kezökhöz. Sept. 15-én Mehmed bég Oglit az »arnolt basát,« kié a szófiai basaság is, kérte meg, hogy a Szófiában lévő erdélyieknek a vezírtől rendelt költséget és az élésekre való fermánt venné kezéhez és küldené meg nekik, ottani helytartója közvetítésével. Jó szívvel igérte, hogy 3—4 nap alatt elindítja. Azalatt (sept. 16.) Thököly is iratott nekik a mellette lévő erdélyiek által, hogy legyenek csendességben a hadjárat végéig, nem felejtkezik meg felőlök.[2])

Az 1694. hadjárat nem soká tartott és jelentékeny eredmény nélkül végződött. A két ellenséges hadsereg Péterárad-

[1]) Thököly leveles könyve 276. l.
[2]) Thököly naplója 517, 529, 533. l.

nál erős sánczok közül nézett egymással farkaszemet és hat heti csatározás után az őszi esőzés beálltával a törökök visszavonultak (nov. 3.) s az óvatos, csatakerülő Caprara nem üldözte őket. Thököly kuruczaival vitézül forgolódott s a nagyvezír megelégedését kinyerte, de ellátásukról kellőleg akkor sem gondoskodott s jórészt portyázásból éltek.

Belgrádba visszatérve, gondoskodni kellett a téli szállásokról és költségekről. A vezír kapujára járás ismét megkezdődött. Thököly azt szerette volna, hogy a vezér őt m. e. 30,000 főnyi török tatár haddal Erdélybe küldené, »ha csak téli quártélyra is.« A vezír »tihája« ellenvetette, hogy »annyi nép hogy élhetne, hogy telelhetne Erdélyben.« Hiába emlékeztette Thököly igéretökre, hogy a vezír és tihája nálok lévő audientiájakor önkényt ajánlották, hogy országába beültetik:[1]) most ezek arról hallani sem akartak. A legfőbb baj azonban az volt, hogy ellátásukról sem gondoskodtak. Pedig nagy lévén a szükség s válságos a helyzet, a bujdosók nap-nap után ostromolják kérésekkel a nagyvezírt belgrádi táborában.

Oct. 8-án az erdélyieknek Szófiából érkeztek levelei és a vezírhez intézett folyamodványuk »magok nyomorúságáról és szükségéről, ruhátalanságukról, élésből való szűkölködésről s abból való nagy nyomoruságról és közöttök való veszekedésről s egyenetlenségről.«[2]) Thököly oct. 10. folyamodványt ír érdekökben a vezírnek, önérzetesen hivatkozván arra, hogy három császárt és 11 vezírt szolgálván ... a világ csudájára ne engedje, hogy azok elüzettessenek, a kik hatalmas császárt szolgálni akarják.[3]) Oct. 15-én az erdélyiek közül Kemény Lászlót és Komáromy Jánost bemutatja a vezír tihájának s újabb kérvényt ad be, kérve az ellátáson kivül azt is, hogy az erdélyieket bocsássák hozzá.

Ugyanazon napon a hadak neve alatt beadott kérvényben azt is megirják, hogy »a királyunk is már mindenből kifogyott, mindenét ránk költötte, még a királynénak holmi ezüst és arany-portékáit is a fejérvári jancsároknál elzálogosítván.«[4]) Másnap Thököly írja a fővezérnek, hogy *már egy néhány napja sem hust, sem kenyeret nem adhatott hadainak.* Oct. 29-én, hogy a nemesek, udvariak, tisztek és az egész vitézlő rend egészen utolsó szegénységre jutott, elmezítelenedett és éhségre jutottak.[5])

[1]) Thököly naplója 568. 570. l.
[2]) Thököly naplója 575. l.
[3]) Thököly leveles könyve 310 l.
[4]) Thököly leveles könyve 288. l.
[5]) U. ott 296. 303. 304.

Ugyancsak oct. 29-én a Szófiában lévő erdélyiek mellett beadatott kérvényhez mellékli névlajstromukat is, úgy az összes bujdosók szám-lajstromát, a mely 1841 személyt tűntet fel (köztük vitézlő rend 1462, asszony és gyermek 379.) Ugyanakkor érkeztek Szófiából Kálnoki Péter és Vajna István nemes emberek az erdélyiek kérelmeivel, kiket a fejedelem másnap fogadott audientián, megbiztatván őket kegyelmességével, hogy maga mellé hozatja őket, »nem kivánván azokat is keresni, a kik nem az kegyelmességre, hanem a keménységre szolgáltattak okot közűlök.«[1])

Ennyi kérés, könyörgés, zaklatás kellett ahoz, hogy a nagyvezír végre elhatározza magát arra, hogy 300 lovasra és 400 gyalogra élelmet rendeljen 6 hónapra, a fejedelem szükségére pedig 8 erszény pénzt (4000 tallért), azonkivűl jancsároknál, zsidóknál lévő zálogjai kiváltására 3000 tallért igértek a Moldvából tavaly igért 500 ökör helyett. Thököly kérésére, hogy főemberek és tisztek is lévén hadaiban, »szaporította a teftedár a 700 portiót száz emberrel.« A Szófiában levő erdélyi nemességet hozzá küldeni igérték, de külön élést nekik nem rendelnek.

Téli szállásúl a kuruczoknak *Visniczet* (Belgrádhoz közel a Duna mellett) rendelte a fővezér, úgy hogy Thökölyi belgrádi házánál lakjék, azok pedig, a kiknek Passzaroviczon házok van, vagy családosok, ott telelhessenek.[2])

A fermánok ilyen értelemben állíttattak ki és adattak át (nov. 11.); egy a szófiai kádihoz is, hogy az ott lakó erdélyi nemesség szabadon bocsáttassék, hogy Thökölyhez jöhessenek.[3]) Addig felügyelet alatt tartattak s midőn előbb (oct. végén) a fejedelem három bejárója, (Maurer Ferencz, Csáki András és Sándor Mihály) elindult Thökölyhez: a törökök a szerb Bányánál elfogták s rabságra Viddinbe vitték őket. Most már felszabadultak az erdélyiek is az internálás alól s nem sokára indulhattak Thökölyhez.

Thököly azalatt a Morava vize torkolatához (a kujlicsi révhez) gyüjtötte össze kuruczait s nov. 21-én kihirdetteté köztök tisztei által, hogy a kik haza akarnak menni, szabadon elmehetnek, csak esküdjenek meg, hogy a török ellen nem fognak harczolni; az itt maradók pedig arra esküdjenek meg, hogy sem töröknek, sem török jobbágynak nem vétenek. A nagyvezír kivánságára történt ez. Száznál többen elbúcsúztak, nyolczadfél száznál többen maradni kivántak. (Vagy százan

[1]) Thököly naplója 636. l.
[2]) Thököly naplója 656. l.
[3]) U. ott 662. l.

már előbb labanczczá lettek a nagy inség miatt, Horváth Ferencz kapitánynyal.) Thököly nov. 22-én szemlét tartott felettök s a kik megesküdni nem akartak, tömlöczbe vettette, az többieket elbocsátotta, a maradékot pedig elosztotta téli szállásra, legnagyobb részt Visniczére, a hol 12 házat, sáncz és palánknak való helyet kaptak, a Duna-parton, melybe aztán a zernesti harczon nyert taraczkok közül szállitották át a két nagyobbat Passzaroviczról az ottani hat közül. A családosok Passaroviczon maradtak, Szappanos Mihály száz lovassal Albániába, Madách Péter vagy negyvennel Nikápoly és Ruscsuk felé indult (nov. 29.) Thököly mellett az udvari tiszteken kivül m. e. 50 »vitézlő rend« maradt Lándor-Fejérvárott.[1])

Az erdélyiek Szófiából decz. elején indultak el. Minthogy a nagyvezír számukra útravaló élésről vagy költségről nem gondoskodott, Sándor Gáspár vett fel kölcsön az oláh követtől költségekre »valamely pénzt.« Hagyján — mondotta Thököly — csak hogy »nyavalyások fejeket conserválhatván, oda hozhatták« közelébe. Decz. 12-én éjjel »előálom felé érkeztek egy nehányan az eleiben«, u. m. Nemes János és György, Daczó Pál és László nehányad magokkal Belgrádba Thökölyhez, a többi Passzaroviczon maradt. Voltak összesen »65-ig való személy szolgástúl, 15 gyalog, a többi lovas.« Thököly Nemes Jánost és Kálnoki Pétert maga mellett tartotta, ellátásukról gondoskodván, a többieket visszaküldte Passzaroviczra, Petróczinak megrendelvén, hogy a többiek szállási között eloszsza őket s róluk gondoskodjék.[2])

A belgrádi »szerdár« Csaffer basa nem szívesen látta őket, mert a fővezírtől nem hoztak neki fermánt. Azt izente Thökölynek (decz. 13.), hogy sem a Dunán által nem bocsátja, sem Pozserováczon nem tűri meg őket, mig a vezír parancsolatját nem látja, mert ha a vezír az erdélyiek dolgában politikus nem kivánt volna lenni, néki is megirta volna az erdélyiek iránt való szándékát. A decz. 14-én Belgrádból elmenteket is feltartóztatta Heszárcsikon. Ezeket ugyan (decz. 15.) elbocsáttatta s a közlekedést Belgrád és Passarovicz között a Thököly útlevelével megengedte; de arra a kérésére, hogy legalább élést rendeljen, vagy Havasalföldébe Madách után való bocsátásokat engedje meg ott telelésre, azt felelte, hogy élést nem adhat, sem Havasalföldébe menni szabadságot, hanem arra ad fermánt, hogy Szófiába visszamehessenek, vagy a vezírhez

[1]) Thököly naplója 677 stb. l. Levelei 328. 332. l.
[2]) Thököly naplója 690. l. és levelei 331. l.

Drinápolyba, vagy a török birodalomban a Dunán alól Szilisztria s Nikápoly felé.[1])

Thökölynek az volt a szándéka, hogy az erdélyiek közül »egy nehányat az eleiben« maga mellett visszatart, a többieket haza küldi. Az erről szóló kettős lajstromot, hogy kiket akar elküldeni s kiket megtartani, már decz. 15-én közéjök küldi[2]) Gyárfás Tamás által, de végre hajtani nem lehetett. Nagy nehezen tudott annyit elérni a belgrádi basától, hogy Passzaroviczon megtűrje őket addig, míg a vezértől rendelet érkezik felőlük.

Thököly decz. 18-án levelet ír a fővezérnek, kihájának, Szkerlet basának és Sándor Gáspárnak az erdélyiek érdekében, tudósítván őket az erdélyiek oda érkezéséről, állapotáról, Csaffer basa akadékoskodásáról és engedélyt kér arra, hogy legnagyobb részük haza, vagy legalább is Havasalföldébe mehessen, mert magok is nagyon vágynak már haza s ő sincs azon helyzetben, hogy őket nemesekhez méltóan ellát hassa. Boér Gáborral indítja decz. 20-án ezeket a leveleket Drinápolyba.[3]) Mi volt a vezír válasza, nem tudjuk; de Thököly további sorsából bizton következtethetjük, hogy az erdélyiek legnagyobb része 1695 folyamán haza került több mint négy esztendei keserves bujdosás után.

A török hatalma mindinkább alászállott és azzal együtt Thököly szerencse-csillaga is mindinkább elhomályosúlt. Az 1695-iki hadjáratban már nem vett részt s ez év septemberében II. Musztafa szultán Belgrádból Konstantinápolyba vitette, 50 udvari szolgával. 15 magyar s 8 erdélyi úr híve a még megmaradt m. e. két század kuruczczal Oláhországba küldetett.

Az 1696-iki hadjáratban Belgrádban volt s aztán ismét Konstantinápolyba vitetett. Ott volt a zentai csatával s nagy veszteséggel végződött 1697-iki hadjáratban is s ebben az évben a hegyaljai zendülés után újabb bujdosókkal szaporodtak hadai.

Az 1698-iki béketárgyalásban Erdélyt a részekkel magának és utódainak kívánta biztosíttatni, a német követek ellenben Thököly kiadatását s a kuruczok kiűzését követelték. Egyik sem teljesedett: a karloviczi béke Thököly fejedelemségét nem, de személye biztonságát megmentette. Konstantinápolyban előbb a Duka vajda palotájában, majd 1698 elején az »*erdélyi*

[1]) Thököly naplója 693. Levelek 334.
[2]) Napló 692. Levelek 334. l.
[3]) Thököly naplója 696. Levelei 331—345. l.

ház«-ban lakott, onnan galatai házába költözött, mígnem 1701 sept. 24-én Kis-Azsiába Nikomediába internáltatott. Itt a »Virágok mezején« épített magának (1702) egy nyári lakot, melybe 1703 febr. 18-án a gyász költözött be társául, miután a »heroina« Zrinyi Ilona »visszaadta bátor lelkét az úrnak.«

Még egyszer csillámlott fel a reménység sugara: a Rákóczi-forradalom győzelmei között, hogy az erdélyi fejedelemséget mostoha-fiától, kit az erdélyi rendek 1704-ben fejedelemmé választottak, megkaphatja. Ez a reménye is meghiusult.

Bene sperando et male habendo transit vita — mondogathatta méltán, pályafutására visszatekintve.

Reményei szertefoszlását nem soká élte túl. Erdélyi ember: a zernyesti csatában fogságra jutott s titkárává tett hű embere, Komáromy János fogta be örök álomra lehunyt szemét 1705 sept. 13-án a Virágok mezején épült cziflikjében (villájában). Végrendeletében Erdélyben vagy Magyarországban valamelyik kőfallal kerített város lutheránus templomában kívánta eltemettetését. Ez az utolsó óhaja sem teljesült.

A historiánk egén újabban derengeni kezdő napfény talán megérleli még az ő és nemzete ama hő óhaját is, hogy hamvai a messze idegenből a hazai földbe visszakerüljenek.

A kik a hazáért mindent feláldoztak, azoktól a haza sem tagadhat meg egy sírnyi nyugovó helyet.